

szépirodalmi rosz
normál helyzet!

BUDA HALÁLA.

(Első közlemény.)

Mint betegséget a levegőváltozás, úgy gyógyítja néha a csüggedést a körülmények változása: új helyzet — új remény. Aranynyal is így volt. Mikor a fővárosba költözött, új munkaköre, a lapszerkesztés, a Kisfaludy-Társaság igazgatása, belesodorta az irodalmi életbe, minden nyüge mellett is felvillanyozta munkakedvét. Író barátai körében maga is föléled, mint Csengerynek írta (60. júl. 9.) Szemere Miklós kedvelt hasonlatával, melyet *Buda halálába* is besző: «Valamint a holt szén gerjed eleventül.» (VII. 45. vsz.)

Fölélednek régi költői tervei, cikkeiben elárulja magát. Fájlalja, hogy «az elbeszélő költészet évek óta szomorú némaságban gyászol». (*Irányok*.) A Szépirodalmi Figyelőbe írt bírálatai során különös gonddal elemez epikai műveket, mindjárt az első évfolyamban hármat: Szász Károly *Trencsényi Csákja* mellett Hebbel *Mutter und Kindjét*, meg Wittgenstein csecsenc eposzát; tévedéseiken fejtí ki saját felfogását. Mintegy újra beleéli magát az eposz elméletébe, s önnön erejének tudatába is. Szász művén az alakítás módjára tesz megjegyzéseket; Hebbel polgári eposzán arra mutat rá, «mivé lesz az eposz, ha napi kérdések uszályhordozójává alázza magát,» ha a társadalom sebeibe bocsátja ujjait, ami inkább regénybe való — «az eposz sokkal inkább költői faj».

Fölteszi magának a kérdést: «vajjon az epopea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csudáival, isteneivel stb., korszerű-e?» — s abban nyugszik meg, hogy «a klasszikai formán kívül az eposz különféle idomot ölthet», s erőteljes élet kínálkozik számára, ha a nép hagyományait, tündérregéit fölkarolva, «a nép formáiban, mégis nagy művészettel» újra teremti, hőseit a *Frithiof-rege* módja szerint örök ifjúságra varázsolhatja. «Teremtsetek jó eposzt — s az eposz korszerű.» Dózsa *Zandirhámjának* félbemaradt ismertetése hibáztatja a «légből kapott eposzt» — e kifejezést önéletrajzi levele végén is használja — s oly mondai alapot tart szükségesnek, «mely évszázadok során történelmi meggyőződésé, nemzeti hitté változott», «hogy az eposz a nemzetnek, melyre hatni akar, ne csak jelleme, szokásai s erkölceiben, hanem történelmi s hagyományos emlékeiben is gyökerezék». A kor vezéreszméje, a nemzetiség, főképen az eposzra termékenyítő,

mert a nemzetiség épen a multnak folytatása a jelenben és jövőben. (Hebbelről.) Zrinyinek is érdemül tudja be, mennyire nemzeti, Tasso pedig milyen kevésbé az.¹

Mindez nemcsak tanulmányainak gyümölcse, hanem egyben saját felfogása az új kor eposzáról. Látni, hogy szeme folyvást nagy tervén függ: magát biztatja elmékedéseivel, a korszerű és nemzeti vonás kiemelésével. Úgy érzi, az ő könyve még nincsen megírva,² pedig a nagy nemzeti hősköltemény gondolata, melyről első költői tervei közt ábrándozott, azóta sem hagyta el, s változott alakban tömérdek tanulmányt, elgondolást, sőt kísérletét követelt.

Ambár a lap szerkesztése sok munkát, fennmaradásának bizonytalansága sok gondot ad, 1862 elején mégis belefog a hún eposz első tagjának új kidolgozásába. «E függő lét daczára — írja Tompának (jún. 20.) — koránsem aggódom itt oly sokat, mint Kőrösön aggódtam, pedig nyavalyámból nem épültem — csak megszoktam. Sőt annyira vagyok, hogy *vers* írásba fogtam, — nem a lap számára, hanem *nagy* munkába. Tavasz óta már több van 400 versszaknál, körülbelül, miat az egyik *Toldi*. S bár lassan haladok benne, de azért megy, 'nulla dies sine linea' sine 4—5 stropha. Már a nagyján átestem, ide s tova be lesz végezve ez az egy fogás (mert *trilogia*: három önálló, de *összetartozó* egész). Hogy mi a tárgya, mi lesz a czime: az még *titok*. — Nem *Toldi*, annyit megsugok... Ha a *Figyelő* addig élne, míg ama munkával készen leszek, akkor nem bánám, ha meghalna is. *Nem élt volna hiába.*»

Így szárnyal fel a mindennapi gondok közül költői hivatása, a mindennapi robotból a vágy, hogy régi tervét valóra váltsa. E levél azt is mondja: «Ha az *első* (rész) elkészül, meg akarnám vele ütni a Nádasdy-féle száz aranyat, s az alatt *tutior* dolgozhatnám a többin». Másnak nem szól róla; Tompának is csak akkor említi újra, mikor már készen van. (63. dec. 13.)

Most nem hagyja magát elcsábíttatni Csaba színesebb történetétől, már az egész kiérett benne s az elején kezdi, *Buda halálával*. Első kéziratán a cím alatt a megkezdés ideje: *1862. február végén*, a legutolsó strófa alatt pedig a bevégzés napja: *Május 6-án, 1863.*³ Lázasan dolgozik. Minden ének

¹ A csak vázlatban maradt *Összefoglalásnak Tárgy és kor* c. fejezetében.

² *Mátyás dalünnepe*, 3. versszak.

³ Két kézírata van. Egyik, Arany László özvegyének ajándékából a Nemzeti Múzeumban. Ezen a címlap sarkába oda van írva: *Első impurum*. A másik példány, szintén az ő ajándéka, a debreceni kollégium könyvtáráé. Végén ugyanaz a dátum. Tisztázat a nyomda számára; a megfelelő számú versszakok csoportja után mindenütt gondosan ki van téve: S. 1. — S. 2. (= Signetur 1.—2. iv). E példányból a jegyzetek hiányzanak; külön lapon lehettek, s az elkallódott. A szövegbe be vannak írva számaik, más tintával s nem azonos írással.

végén megszámlálja a versszakok számát s hozzáadja az addigiakhoz. A Tompának említett 400 versszak a VIII. ének végével van meghaladva, odáig 429 versszak összesen; tehát négy hónap alatt nyolc énekkel lett összesen. Ettől fogva lassabban halad. Laci fiának betegeskedésén való aggodása hátráltatja; a lap átalakítása is Koszorúvá erre az időre esik.

Az egész mégis gyorsan ment: a tizenkét nagy ének (814 strófa) készen volt tizennégy hónap alatt. A terv az évek során kijegecült, a sok tanulmány elvesztette nyers adatszerűségét, önkényt rendeződött: a fővonások kiemelkedtek, a többi hátrahúzódott, mégis kéznél maradt, készen fölmerülni, ha szükség lenne rá. A terv hosszú érlelése a költött részeknek is megadta a megszokottság útján az epikai hitelt: régi terveit, töredékeit olybá vehette, mint valamely költői maradványt, mely alapul szolgálhat.¹

Valóban így indul. Az első dolgozat azzal kezdődött, amint Detre felbujtja Valamirt, azután Krimhildet. A másik dolgozat első éneke a hatalom megosztását beszélte el epikai szélességgel; innen a két testvér vadászatára tért. Az új kidolgozás szintén ez eseményekkel kezdődik, csakhogy ami

¹ Egy-egy vonást át is vesz régebbi dolgozataiból. Péterfy rámutatott, hogy pl. (II. dolg.) «láng gyúl a lángról» hasonlata itt Buda beszédének fordulatává nőtt; az a strófa: «Zsákmánynyal a köpübe rakodva tért haza... Választani raká mind Buda király elé» — most a VII. énekben egész jelenet. Az 53-i dolgozatban: (I. én.)

Ott, hol napkeletre kanyarul a Zagyva,
Gyült össze az udvar, mind kicsinye, nagyja;
Ott vala a város: Etele királyi
Lakóhelye, könnyed sátorpalotái.»

Buda halálában (I. ének):

Tisza-Duna síkján, Zagyva folyó mellett,
Sátora egy dombon kék égre szökellett:
Ez vala a város, ez Buda királyi
Lakhelye, *faművü* sátorpalotái.

Ez egész tájkép, a *faművü* Priszkosz szerint való. (Ipolynál a 156. l. aláhúzta Arany Atli-palotájának Edda-beli leírását.) Ugyane palotáról előbb:

Oly könnyüden volt az, csak fából faragva,
Mesteri munkával díszesen kirakva.

Most:

Mintha csak a földből kelne egy-egy ága,
Tornyosan áll s cifrán: a pusztá virága.

Így csiszolja ki azt is, amit a régiből átvesz. (Péterfy Jenő *Arany János eposzi töredékeiről. Összegyűjtött munkái*, I. 282–85. l.)

A közbeeső strófában a költő nemzeti jellemző vonássá szélesíti Priszkosz följegyzését, hogy a palota fakerítése nem erősségre, hanem ékességre szolgál, (Riedl, 3. kiad. 228. l.) s hogy városokat épített, de maga csak sátrakban lakik.

a régebbi szövegekben két-két ének, az most öt énekre bővül; bensőleg az egész mégis szűkebbre van fogva. Mellőzi Thierry adathalmazát, Etele hadait, Aquileját, Rómát, a catalaunumi csatát, Aétiuszt és a sok idegen nevet, melyekkel az első dolgozat bővelkedett; közülük, mint Kézainál, az egy Detre él meg.¹

Félrőbb hártja a germán mondát, mely költői erejével előbb leigázta, Ildikó hátrább lép; elveti a nibelungi versformát s magyar Sándor-verset vesz helyébe. Megszabadul az idegen hatástól, mely képzeletében ráarakodott a krónikák alaprétegére, mint áradó folyó iszapja a termő földre. Visszatér oda, ahonnan kiindult: a magyar krónikákhoz, magyar hagyományhoz. A részletekben is Priszkosz közvetlen följegyzéseit, Ipolyi *Magyar mythológiáját* aknázza ki.²

Megtartja a testvéri osztozást, Thierry változatában: hogy Buda az idősebb; jellegül Kézai mondatát fűzi: Buda túlkapasát, amint az uralmának kiszabott határt átallépi, mire Attila tulajdon kezével öli meg. Ez volt a régi terv hat énekéből a négy utóbbinak tárgya, most is ez a három utolsó éneké.³ Ezeket az adatokat — írja Salamon Ferenc — «a történetírás sehogy

¹ Riedl, aki a hún-monda elemeit szívesen vitte vissza külföldi származásra, Detre halhatatlanságát maga is magyar népi hagyománynak érzi. *Csaba és berni Detre a magyar mondában. (Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. 1—7. l.)*

² Ipolyi *Magyar mythológiájának* utolsó lapján e helyekre van utalás: «Vissza Attila» 75. l. — Etele és Leo, u. o. — Csaba ire 77. 160. 253. l. — Halottak harca 77. l. — Csiglamező, székelyek, 77. l. — Turul 72. 78. 80. 87. l. — *Csodaszarvas* 13. 147. 241. — Csaba testamentoma 13. 160. l. — *A nőrablás* 71. — Catalauni remete 76. — *Keveháza* 152. — *Isten kardja* 154. 503. — *Csaba mezeje* 160. — *Táltosok jóstehetsége* 447. — *Isten personificatiója* 12. — *Világ fája* 326. l. — A kiemelt címszók *Buda halálába* tartozó adatokra mutatnak.

³ A két régi dolgozat tárgyát *Buda halála* így használja fel:

I. dolg.	II. dolg.	<i>Buda halála:</i>
	I. ének. Attila és Buda. (Az uralkodás megszátása).	I. Buda király megosztja öccsével az uralkodást.
I. Szász Detre, (felbujtja Valamirt).		II. Detre tanácsa.
II. Krimhilde (Detre másik felbujtása).		III. A tanács visszája.
	II. Attila vadászni megyen, (Buda álma a csodaszarvasról, Hunorról, Magyarorról).	IV. A vadászat. V. Folytatás.
		VI. Rege a csodaszarvasról.
		VII. A követség.
		VIII. Etele álmot lát.
		IX. Isten kardja.
		X. Etele hadba mén.
		XI. Buda várost épít.
<i>A tervben:</i>		XII. Buda halála.
III. Etele hadba megyen.		
IV. Buda várost épít.		
V. Etele hazatérte.		
VI. Buda halála.		

sem birja kapcsolatba hozni, vagy megfejteni»; Arany költeményében pedig «minden úgy van felhasználva, hogy egyéni indokokra vitetvén vissza a száraz tény, lélektani következetességgel egymásból folyó láncolatban válik egységgé».¹ Ehhez a költő új mondai elemeket von ki a krónikákból s kibővíti a régieket, mint a csodaszarvas mondáját (VI. ének); a görög követség egészen új, Isten kardja a régibb tervben csak később van említve;² most e két utóbbi alapozza meg a lélektani fejlődést, három új éneken által. (VII—IX.) Ezzel a terv tizenkét énekre bővül, így méltóbb a tárgyhoz s arányosabb az utolsó taggal. Minden kitelik itt, mégis összébb szorul; kevesebb a személy, a mult emlegetése, szűkebb az idő és az események köre; a külső tág háttér, idegen nevek és mult események elsúlyednek, minden a jelenben történik.

A második dolgozat, melynek kiindulása közös az új művel, ott vette fel tárgyát, hogy Buda, amint a hatalom reá szállt, megosztja öccsével s «kilencz évig dicsően uralkodának így». Sem az osztály oka, sem később Buda megbánása nincsen indokolva. Az új kidolgozásban Buda már jó ideig élt a hatalommal, koros, mikor felezi uralmát, hozzá gyermektelen — ő rá is így szállott Rofról a királyság.

Az új dolgozat drámai módon az osztozás jelenetével kezdődik. Buda a régi kor és öreg emberek módjára külső tapasztalat, tárgyas példák segedelmével fejezi ki magát régi vagy rögtönzött közmondásokban, rövid példabeszédekben, mikép a biblia. Magát az osztályt is e szavakkal teszi: «Légy te öcsém, a kard; én leszek a *pálca*». Ilyen példákkal hagyakozik a *Frithiof*-regében Bele király. Nem hasonlatok ezek, mint Loisch gondolja.³ Vérszerződést kötnek, *szer*-nek is nevezik; mintegy előképe ez Pusztaszernék, a magyar hagyománynak, a király és ifjabb király viszálya szintúgy a magyar történet első századainak. Az áldozat körül szolgáló garaboncok, *nézők* Ipolyi *Magyar mythológiájából* valók, az oltár tetejére tűzött szent kard szintén.⁴ A túlkök ünnepi bűgása, a serlegből az oltárra öntés Pollák Miksa szerint a bibliára mutat,⁵ ámbár e mozdulat, teli edényből ivás előtt a földre locesintás, ma is szokás a népnél. Ettől fogva

¹ *Buda halála* ismertetésében, Pesti Napló, 1864; újabban *Salamon Ferenc irodalmi tanulmányai*. I.

² A harmadik részben, *Zoárd tanácsában*.

³ *Buda haláláról*. IK. 1912.

⁴ A költő jegyzetben utal rá. A *nézőknél* Ipolyi (447. l.) Theophilaktosra hivatkozik, ki szerint a turkok papjai a jövőt is tudtokra adják, és a Bécsi kódexre, melyben Dániel 2. és 4. fejezetében a vulgatai szöveg papi nevezeti közt a *magus* így van fordítva: «az oltaron nezoc, a taltosoc». — A kadról Herodotos nyomán írja, hogy a skythák áldozataiknál galyakból raknak máglyát s tetejébe szúrják az ősi vas kardot, mely Ares szent jelképe. (503. l.)

⁵ *Arany János és a biblia*, 129. l.

a költő magára van hagyatva, hogy leleményéből fejlessze az eseményeket, míg a legközelebbi történeti adathoz ér.

Már itt elejt két magot, melyek kihajtanak. Egyik, hogy a főknek kedvükre van Buda osztozása, «mivel öccsét nála jobban is szerették». A másik egy előjel; a régibb dolgozatban a költő nem tudta elnyomni a Nibelung-ének módjára sejtető sóhaját: «Vesztére lőn utóbb is, mit jó végből akart»; — itt tárgyiasabban, mégis naivabban az oltárról csapnak fel «véharagos lángok», rosszat jövendölve.

A végzet mindjárt el is indul útján. Buda, határozatlan emberek módjára, másnapra megbánja, amit tett. Kapóra jó hozzá a fortélyos Detre. Arcáról olvas; a hálás vasallust adja s álokoskodással kiforgatja Buda közmondásait, tulajdon szavait szegezi ellene. Buda a szándékról mint bokros paripáról, elszánásáról mint ellőtt nyílról beszélt s a mértéket dicsérte, — Detrénél vaktában kilőtt nyíl, lovasát levető mén válik belőle, s a mértéket emlegetőt hebehurgya tettről vádolja. Ő is közmondásszerű képekben beszél; tesznek-e egy lóra két nyeret, két tört egy hüvelybe?¹ Szemen szedett példái egytől egyig Buda ellen szólnak, amiért «féke egyik szárát kiadá kezéből». Félti saját jóságától, inti öccsétől, ki fölébe kerülhet. „Azzal Buda romlik, ha Etele épül, — ily mérleget állít. Merészen játszik az egyszerű öreggel. S megújabb színléssel, hogy Etele itt ne lássa, megy el a sátorból, mint aki idejöttével Buda féltéseért kockázatot vállalt.

Pedig egyenest Attilához megy, a tanács «visszajával»; ez a harmadik ének. Rosszkor háborgatja, épen levelet ró törrel rózsafába lldikónak — mint egy népdali szerelmes. Nála Detre jobban felajzza elméjét, rókábban rágalmaz. Öreges aggodalomból szól, mint ki sokat látott s a tegnapi siklik és Budára; hogy csak kislelkűség, nem szeretet vitte s hogy már meg is bánta, az irigység bántja; mindent Budára ken, amit ő sugott fülébe; s közben a legravaszabbul folyvást óvja Etelét a fülbesúgóktól. Odáig merészül, hogy elevenére tapint: «A mi valál eddig, légy ezután fele». Mesterien üzi játékát, de megjárja. Buda nyelte szavát, Etele rázúdul, kitiltja magától. A vén képmutató térdre esik, köntöse szegélyét csókolja. Attila haragja lohad, bár lelkében marad egy csöpp méreg.

A vén áskálódó itt sem hiába járt: fölverte a hős szívében a gyanút s megtanulta, hogy könnyebb dolga lesz Budánál; ő rá veti magát.

Attila él új hatalmával, meghordoztatja a véres kardot.² A népnek kedvére van a had, melytől elszoktatta Buda lágy

¹ Ez a példa Turóczy *Budai krónikája* szövegéből (II. 51, 140) való, Vid mondja Salamonnak Géza ellen, hasonló helyzetben.

² Kézainál nyíl (11. §.); a költő az Árpád-kori hagyományhoz fordul, az is közelebb hozzá.

békéje. E tartós béke valóság volt; szerencsés felhasználását költői indítékul erősen hangsúlyozza Salamon Ferenc.¹ Etele a nép bálványa, csak Buda szemében szálka ez a tette, mert most, békeidőn, az övé a *pálca*. (A kard és a pálca állnak szemben folyvást.) Rosszalja Detre előtt a vak lármát, mert máskor majd nem gyűlnek akkor sem, ha kell; öreges aggodalmába egy csöp káröröm is vegyül. Detre, már meghitt tanácsadója, olajat önt a tűzre. De Attila minden gyanút elfojt, maga hívja bátyját a hadat szemlélni; sügja neki a jelt, mellyel forgását intezze. Öröm ez Budának, míg egy feléje vágtató csapatától meg nem retten, gyanút fogva — s szégyenkezve hagyja abba a játékot. Így a jó szándék balul üt ki köztük.

Eddig a negyedik ének. Etele szárnya nő, a szakadék mélyül. Mindez a költő leleménye, lélektani előkészítése a jövőnek.

A felkürtölt hadat Etele vadászatra fordítja. Erre Ildikó is eljön a hívó levélre, Aladár fiával.² Jötte dús pompáját meglesni Buda felesége, Gyöngyvér. Benne is az ura érzése visszhangzik; fél, hogy nyakára nő ez a «kegyelem-királyné».³ Jellemző, hogy a kis Aladárt a paripáknál kell előkeríteni; apja játékból a levegőbe dobja. Ezt a családi képet Hektor búcsúja mellé állították.⁴ (*Iliás* VI. é.) Sok ily mai vonás ad életet az elbeszélésnek. — Ildikó «ragyogó öltöny»-t vesz magára, úgy mennek Budához, aki Gyöngyvérrel *elébük megy*.

Hamar a két asszony szeme összevillant,
De csak amíg ember frissen egyet pillant,
Hidegen egymásnak az alatt benyelték
Ruháit, alakját, egész teste-lelkét.

Mindennapi jelenet, az éber költő még a ruhát sem feledi a vizsga tekintetből. Méltán emelte ki Szász Károly Aranynál a megfigyelőképességet s hivatkozott a német mondásra: Genie ist eigentlich Observationsgeist.⁵ E jelenet a burgúndi királynék találkozására emlékeztet Wormsban, a templom lépcsőjén, a *Nibelung-énekek*ben. (XIV. kaland.) Merő élet ez a színes szívesség; Gyöngyvér csókzivatarja, s amint kedveskedve ölbe kapja a kis Aladárt, ez meg letörli a csók helyét arcáról.

¹ *Tanulmányai*, I. 138. l.

² Ez a név a gepida Ardarich nevéből válhatott Kézainál. Bleyer: *A magyar-hun monda germán elemei*. Századok, 1905. Moór Elemér: *Volt-e magyar-hun monda?* 1923.

³ Salamon úgy veszi, mintha Ildikó *Buda halála* szerint csak menyasszonya lett volna Szigfridnek, pedig a 14. versszak gyermeközvegynek nevezi; a IX. é. 43-ban is férjének mondja Szigfridet.

⁴ Reményi Ede, *Bpesti Szemle*, 91. köt. 141. l. — E családi jelenetet látja Homeroszal rokonnak Jancsó Benedek. (Abafi Figyelője, XIV.)

⁵ Szász Károly ismertetését l. alább.

Ettől fogva még több az ellentét, a két asszony között is áll a harc. Etele a vadászaton kiméli bátyja hiúságát: Budáé mellé, de alább vonja sátrát, az első vadat is ő neki engedi. Estére szent a béke; a lakomán Budát Hilda kínálgatja, Gyöngyvér kisebbik urának kedveskedik.

Visszanézve, látni, mily nagyot haladt célja felé a költő e képzelt jelenetekkel.

Künn a tábortűznél hegedősök kobza zendül. Itt, a cselekmény pihenőjén, van beszöve a csodaszarvas regéje. Már a második dolgozatban rátette kezét a költő e gyönyörű mondára, melyet Kézaiban talált;¹ ki sem lehetne kerülni, hiszen Hunor és Magyar kalandja a közös eredet kútfeje. De ott elnagyolta; Kézaihoz híven külön hagyta a monda két tagját, a szarvas-üzést meg a leányrablást. Emezt Buda álmába szötte be; magát álmodja Magyarának, s testvére erővel elveszi tőle a nőrablás zsákmányát. Ez kilép a mondából, szinte Briseisre és Achilles haragjára kezd emlékeztetni s épen a származást ejti el. Most egész kis eposzt teremt belőle, tele szépséggel. Egybevonja a két kalandot; a fiak útját részint földrajzi ismeretekkel, részint népmesei vonásokkal színezi. A gyönyörű részlet, amint eltévednek s nem tudnak tájékozódni, Priszkosz leírásán alapszik, csakhogy elevenné s jellem-

¹ A forrást megjelölte (Zlinszky Aladár: *Arany kisebb történeti költeményei*, I. IK. XI. 257. l. Finoman mutat rá itt a naív életörömrre, mely selymes fünek, vadnak örül; ez a nomád élet; csak nemzetségfők vannak, akik alattvalókat tartanak; mindent fegyver szerez; feleséget is rabolnak. — A másik ősi énekben, *Keveházában*, már nemzet van, hadi szervezet, hódítvágy; istenük van, papi rendjük. Így tudja éreztetni a költő a kultúrfok különbségét.

Ipolyi is többször említi e regét s az istenküldötte szarvast, mely Anonymusnál Bars vezérnek vára helyét megmutatja, Szent Lászlónak meg a helyet, hol Vácott templomot építsen, stb. (147, 241. l.) Kézainál a monda két külön tagból áll; egyik, hogy a szarvast követik: «...venandi causa ipsos perrexisse, quibus in deserto cerva occurrisset, in paludes Meotidas illam insequentes fugit ante eos, cumque ab oculis illorum prorsus evanuisset.» — A szarvas nyomán a leventék dús földre találának, hazatérnek atyjukhoz, elbúcsúznak s visszatérnek Meotisba. Hat év multán akadnak ott — ez a monda másik tagja — Belar fiainak nejeire, kik férjeik nélkül gyermekeikkel sátrakban tanyáztak ott; ezeket holmijaikkal együtt magukkal vitték. A gyermekek közt volt Dule alán fejedelem két leánya, kiket a vezérfiak választottak hitvesükkül. Zlinszky a Priszkoszból vett részletekre is rámutatott. — A csodaszarvas mondája rokon egy epizóddal a finn-ugor Reghajnál-anya regéjében. (Munkácsy Bernát: *Vogul népköltési gyűjtemény*, II. köi. 2. füz.) — A nőrablás mozzanata Toldy Ferenc szemében a szabín nők elragadása mondájával hasonló felfogást és népies forrást éreztet. (*A magyar költészet története*, I. 37. l.) Petz Gedeon utal rá, hogy a hazai népszokásban több helyt a férfi leendő feleségét legalább képleg elrabolja. Ez előadás alapja szerinte valószínűleg a húnok eredetéről szóló külföldi mese, mely szerint a gonosz szellemek a pusztaban kóborolva nőkre akadnak, s tőlük származik a hún faj. (*A magyar-hún monda*, 29—30. l.)

zövé válik.¹ Egészen népmesei, hogy a kisebbik testvér mindjárt első este hazavágyik, és mikor messzebb vetődnek, hol bátyja már tanyát verne, neki anyja jut eszébe, az ő fájdalomára gondol: «Anyám, anyám, meghalsz belé!» Salamon Ferenc ebben kettős jellemzést lát: egyéni természetükön felül «a magyar és hún közötti nemzeti különbség van megszemélyesítve; a magyarban a honvágy és hazaszeretet, a húnban a tevékenység és kalandok szomja.»² Aranynál a daliák nem asszonyokat rabolnak, mint Kézainál, hanem leányokra akadnak, akik a népmesék módján, ép tündérséget tanulnak.³ Így finomítja át a költő minden ízében a nyers hagyományt.⁴

Ez az ének nem henye kitérés. Az eredet mondája testvérpárról szól, mint Atilla és Buda, a testvérnemzet apáiról, a két nép rokonságáról — ez a hún történetet közelebb hozza hozzánk s egyben előkészíti a végkifejlésre a magyarok örökségi jogát.

É multon andalgó béke nem tart sokáig. Követek jönnek, mint Priszkosz és társai, a bizánci császártól, a hadi készülődés hírére megengesztelni és szövetségbe hívni Etele. Itt vesz fel a költő újra egy történeti foszlányt, hogy célja szerint vegye hasznát s tovább szöje.⁵ Atilla csak hű kard a Buda oldalán; bátyjához utasítja őket, de oda nem mennek: «Buda már volt, a mi, Etele a *lészen*.» Attila lelke, mint az aluvó visszhang, ébred az ily szóra. Most még türtözteti magát; átmegyen bátyjához. Az hátat fordít neki; a magát emésztő tehetetlen ember heves kitérésével ront rá. Etele ingerülten vág vissza. A lavina, mondják, egy hangra megindul — a végzet is sokszor. Etele még egyszer lenyeli haragját, engeszteli bátyját, felezi vele a császár ajándékát — észre sem veszi,

¹ Priszkosznál: Az Isztrosz folyó felé menve, «egy rengeteg földött tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarulata volt s melyben a nap fölkeltekor, midőn azt hittük, hogy nyugatra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgyhogy a táj fekvését nem ismerők felkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné, mint rendesen.» — *Uj Magyar Muzéum*, 1851. 553. l.

² I. köt. 167. l.

³ Bud. Chron. «cum festum tube colerent et choreas ducerent.» 9. l. Thuróczy, 76. l.: «festum tubae colentes, et choreas ducentes.»

⁴ Egy vidéki tanár 1878-ban levélben megkérdezte a költőtől, hogyan jön ki a 108 ág. Arany a levélben idézett sorokhoz ezt fűzte: «Hős fiakból ketten-ketten' azaz hún is *egy*, magyar is *egy*, az 50 legényből hún is 50, magyar is 50. — 'Két vezéré kétszer-ketten.' Nem *együtt*, hanem *külön*. Hunortól is 4, Magyartól is 4. Addatur! T. i. a vezéreknek minden fia törzsfő lett, volt pedig nekik éppen *négy-négy* (aki nem hiszi, nézze meg a matrikulában!); a kísérőknek ellenben csak az *elsőszülöttje* lett törzsfő. Q. E. D.» — A 108 nemzet megvolt a II. dolgozatban is.

⁵ A költő nem feleli, hogy Etele érti a görög szót, hiszen együtt nekedett Aetíusszal, mit az E. dolgozat I. éneke elmondott.

hogy szavaiban folyvást az ő akarata diktálja a jövőt. Buda csak az ajándékot nézi, maga fölött érzi öccsét, s nála mindig igaza van annak, akivel épen beszél. Csupa lélektani vonás. Este Buda sűrűn hajtogatja a kupát, az asszonyokat is kínálgatja, akár egy falusi násznagy — de mind a kettő az öcsnek kedveskedik, hogy őket is elvigye a vadászatra.

A követek járása határhegy a két testvér egyetértése és viszálya közt. Ettől fogva mélyebb mederben, nagyobb hullámokkal folyik a cselekvény. Négyesy ráismert a krónikákban e motívum csirájára Salamon és Géza viszályában. Ott hasonló féltékenykedés van; ott is a *reconel* a *dúrot* nézik többre: a görög császár is a herceghez küldi követeit; szerep jut a zsákmány elosztásának; a békülést ott visszára zilálja az ármányos tanácsadó, Vid. Négyesy e tervszerű fölépítésből a krónikában lappangó régi ének nyomát sejti, melyet Arany csalhatatlan érzéke fölismerhetett.¹

A vadászaton Buda, még mámorosan, elhibáz egy bölényt, rázúdul a csorda. Etelének megjelenik Ármány, bátyja levágott fejét himbálva kezében; de ez árnyék, mint nap előtt holló, röppen át a lelkén, megmenti Budát. Buda meg van győzve öccse hű szívéről; csakhogy közben a két asszony közt lángolt fel a harag, mert a Gyöngyvér solymát Ildáé szét tépte; Gyöngyvér ura sérelmének tövisét hordja szívében, egész élete megrontójaképpen átkozza Ildikót. Buda friss hálája feleségére támad, Etele is kérleli asszonyát, hogy adja cserébe a sólyomért a magáét — de az kitekeri a madár nyakát, úgy veti Gyöngyvér lába elé. Igazi krimhildi vonás. A nagy kibékülést elrontja e patvar.

E képzelt jelenet megint hid, fokozás két különálló mondai pont közt. Mert az öreg Isten e nagy próba láttán méltónak ítéli Etelét, hogy bírja már birodalmát; álmában karddal övezi fel; de, mint a népmesékben és mondákban, egy kikötéstől függ minden. «Úr az egész földön, ha ez egy hibáján»: indulatán. Most válik kiszemelt, *végzetes* epikai hőssé; a föltételben van tragikumának magva — ez ismét a költő leleménye.

Ilyen csoda-kardról sok ősi monda szól. Az Attiláéről Priszkosz azt hallotta, hogy Ares kardja volt, eltűnt, s ekkortájtban egy ökör által fedeztetett föl. Priszkosz elveszett szövege nyomán Jordanes elmondja a kard feltalálását a páztor és ünöje által; tőle átveszi Callimachus és Oláh Miklós is.

¹ Négyesy László: *Árpádkori motívumok Buda Halálában*. — *Philológiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről*. 17—24. l. Négyesy a dubnici krónikát említi — innen vette tárgyát Salamon eposzához Szász Károly — de Tolnai Vilmos kimutatta, hogy Arany a dubnici krónikából csak a budai krónikába átvett részeket ismerte.

Mindezt felhossa Ipolyi;¹ máshol is említi, «majd istenküldött vezérlő állat által feltalálva, majd álmában magától a hadistentől felfegyverezve.» (154. l.) E helynél Arany odairta a lap szélére: «egyesíteni, előbb álom, aztán kard».² Így az álom hirtelen betelése fokozza a csodálatosságát.

Alig mondja el álmát a jósoknak Etele, s alig fejt meg a táltos, hogy Isten kardjának ép most az ideje napfényre kerülni, mikor immár hozzák. A krónika maga is azt mondja: Attila úgy érzi, e kard neki a világ leigázására adatott.³

Buda kardja helyett most Haduré van kezében. «Vág vele a négy anyaszélnek» — mint később a magyar királyok a koronázó dombon; «világ pörölyének», Hadur választottjának érzi magát; a nép leborul előtte, mint egy istenségnek. Budával most még lejjebb száll a mérleg serpenyője. A kard élén mindjárt a végzet áll. Az üres sátorban Krimhild leakasztja, fia derekára köti; fia és a kard lesz majd eszköze, hogy Szigfrid haláláért testvérein bosszúját megállja. A gyermek csörömpölve maga után húzza a nagy szablyát, ki a sátor elé, megbotlik benne, elesik; Gyöngyvér rárivall a gondatlan anyára; Buda, kinek lelkén újdón sebe ég, most felesége pártjára kél. Így lepi meg őket Attila; újdón-új gögijében kész a szakításra, fölszedeti sátrát.

Így lesz a kard rögtön viszály okozója, immár végzetes viszályé. Attila a hybris tetőpontján, Krimhild szerelem helyett csak bosszúját szomjazva, az isten-kardja egy gyermek kezében, aki ezzel fogja megosztatni a hún birodalmat Krimhild csatájában; a két testvér elhidegül, ami máris megszegi a csoda-kardhoz kötött feltételt: ennyi a szín és mélység e képzelt jelenetben.

Budának az elkeseredés meg Gyöngyvér asszonyi furfangja, aki urán önti ki, ami Krimhildre forr benne, rossz tanácsot ad; pártot szerez kincsén s a kádárt elküldi Etelehez a kardért, mert őt illeti; indulatában felesége iménti szavait ismétli. A követ épen lakomára nyit be Attila sá-

¹ 503. l. Arany maga is ösmerte mind a két krónikást. Callimachushól vette *Az egri leány* meséjét; Oláh Miklóst forrásul idézi a *Dakiás idők* első dolgozatában. Oláh cikke is összekapcsolja az álommal a kard föllelését: «die quadam nocte per quietem vidisset se a Marte armari, *postero die* quidam ex gregariis . . . etc.» Oláh leírását Arany aláhúzta. Jelet tesz Ipolyi 82. lapján is, Gaal egyik meséjének említésénél, melyben hófehérhajú özsz hoz a királyfi elé álmában két kardot.

² A megálmódást Jordanes említi; l. Petz Gedeon: *A magyar-hun monda*, 51. l. E kardot a monda szerint Salamon király Ottó bajor hercegnek ajándékozta; későbbi gazdáját e kard átszúrta. (ld. h.)

³ Callimachus: «sibi destinatum . . . gladium, veluti subiugandi a se orbis terrarum pignus et subsidium.»

Ehhez talán Bonfini adott ötletet, akinél Atilla születése előtti napon anyja azt álmodja, hogy amint a gyermek állni tudott, Mars lejött az égből és karddal övezte.

rába;¹ ének szól Kevéről, s a törpe Czerkó nevelteti őket, a Priszkosz Zerkonja.² A megijedt Kádár tréfaképen adja elő Buda üzenetét; nevetnek is rajta. Másnap Etele hadra kél a görög császár ellen, a történet szerint is. Erről régebben a költő balladát kezdett, *Két éles kard* címen. Ez az ének, a X., zsúfolt cselekvénnyel — hozzá csak Priszkosz leírása nyújt némi adalékot. Szinte *Macbeth* rohanó jeleneteire gondolunk, melyeket Schlegel az órasúly lezuhanásához hasonlított.

Etele távollétében megnő Buda mersze. Detre kitanítja, hogy kit hogyan kenyeressen le, méz-beszéddel, kinccsel. Arany emberismerete egy futamban az indulatok egész skáláján játszik; a kapzsiság, irigység, félelem, sértett hiúság, elégedetlenség billentyűin. Egyesek sokallják Etele nagyságát, mások a békés, régi jó időkre gondolnak, Buda lágyságára. Ily természetesen veszi a költő, amit a történelem az Attila keménysége ellen zendülőkről, Buda részességéről beszél. Köztük Buda fölbátorodik, ifjúl: régi vitéz korát emlegeti, kész akár megvívni öccsével — mintha fonák előérzet szólana belőle. Ám a szalmaláng lohad; félsz lepi meg híveit, eszükbe jut Etele; a félelem tanácsára falak közé húzódnak, Aquincum romjai közé. Ezzel a lélektani okkal épül a költőnél Buda városa. A Névtelen Jegyző szerint Attila építtette föl e várost, s míg oda-járt hadban, Buda a maga nevét adta rá, ez háborította fel öccsét. A költő változtatása indokoltabb, közelebb simul a valószínűséghez.

Budában megfogam Detre elejtett szava: «Ott a győzedelem, hol az istenkard van»; ellopátja Attila sátrából. Attila e hírre rögtön haza indul; az elorzott kard az isten segélyétől, világhódító hivatásától fosztaná meg. A fők elébe mennek, Detre is közöttük. Meg sem áll Buda városáig. Beüzen: nyissa meg a kaput, adja ki a kardot. Buda visszaüzen: jöjjön maga érte. El is megy, egymaga; a kapu bezárul mögötte. Buda

¹ Etellak elnevezését e könyvből vehette a költő: Révész Imre, *Etel laka*, vagyis Atilla birodalmi székhelye. Debrecen, 1859.

² A sátorváros leírása Priszkosz szerint megy a lakomáé szintén. Czerkó zagyva mondókája Erdélyinél, *Népdalok és mondák*, I. 170. l. Az ének végén a két festői sor Etele indulásáról szintén Priszkoszból való; «A mint Attélász ezen faluhoz ért, leányok jöttek elébe, soronként lépdelve egymás után fehér patyolat fátylak alatt, melyek igen hosszan terültek, hogy külön-külön mindegyik fátyol alatt, melyeket mindkét felől asszonyok tartottak fölöttük, (sok ilyen fátyolt tartó asszony volt pedig) két vagy több leány is lépdelhettek skytha dalokat énekelve.» Ez a leírás elevenül meg a két festői végsorban, mégpedig egy költői figurával, chiasmussal: alany és állítmány nem sorban következnek, hanem felváltva, keresztben (mint a görög: betű szárai):

1.	2.
Ö neki utjában hintenek és fűznek	2.
2.	1.
Fátyóivet a nők, virágot a szűzek.	

elhül tőle, feltében kirántja az elorzott kardot, de az ő kezében nem egyéb acélnál. Uccse kiüti kezéből, Buda megfut; Attila vak hevében belemártja kardját. Így szépíti meg a költő a krónika híret, hogy orvul gyilkolta meg. Attila tompán eszmél; a végzetes kardot a húnok dicsőségére emeli, de hadak ura Isten szeméből könny csordul, látván a hősnek és népének betelő végzetét. Ezzel Attila tette az isteni igazságosság ítéletére van bízva, s megvetve alapja a jövő történéseknek.

A Buda és Attila közt folyó történet ezzel be van végezve; e mű magában kerek egész. A krónikák ellentett két fő adata: a testvéri osztozás és a testvérgyilkosság között a hézagot és az ellenmondást a költő látszólag különálló és közömbös adatoknak, minő a görög követség és a büvös kard, gondos ki-formálásával és beillesztésével, máshol leleménnyel és lélektani indokolással hidalja át. «Költött Eteleje félig a történeté is; — úgymond a történetudós Salamon — nagy kegyetlennel volt az anyag iránt s az bámulatos engedékennyé lett a művész alkotó keze alatt.» Az egész eseménysor természetesen s folyvást fokozódva fejlődik a végkifejlés felé; oly világosan lehet összefoglalni, mint a terv-vázlat teszi: «a körülményekben rejlő végzetesség által, melyet Detre ármánya elősegít, Etele odasodortatik, hogy bátyját Budát megöli.» E körülmények és végzetességük jobbára a költő leleménye, vagy legalább alakítása.

Arany nem csupán a tárgy nehézségeit győzte le; egyben sikerült példát adnia egy sokat vitatott kérdésben, melyhez maga is hozzászólt: ez az eposz korszerűsége.¹ Arany nem oly, több-kevesebb romantikus vegyülettel modernizált eposzra gondolt, minőre *Childe Haroldot*, *Anyegin*t, a *Frithiof-regét* hozta föl, hanem erejét valódi eposzban tette próbára, mely mégis «a hangra és a feldolgozás modorára teljesen eredeti, ... egészen elüt az idegen népek hasonló termékeitől.» (Riedl.) Az iskolában, *Széptani jegyzeteiben*, ő is azt tanította, hogy az eposz tárgya az egész nemzet, vagy nagy kör életére kiható esemény, mint Vergiliusnál és Tassónál, vagy *Zalán futásában*. *Buda halála* annyiban ilyen, hogy megnyílik az út Etelenek nemzete fölemelésére — a végkimenetel azonban, halálával népének pusztulása, a trilógia végső tagjára van fenntartva. *Buda halála* mégsem teszi *részlet* hatását, oly kevéssé, mint valamely csonka antik szobor, melynek szépsége egész gyanánt hat. Nem is Vergilius és Tasso harcos, kalandos eposzai lebegnek szeme előtt, hanem olyan példák, melyekben az események szűkebb körből hatnak ki a nemzet sorsára. «A *Nibelungen* tárgya — úgymond — egy uralkodó hősi család és egész

¹ Hebbelről és Dózsa *Zandirhámjáról* írt bírálatában.

nemzedék irtóztató kipusztulása;» ehhez hasonlatos *Buda halála*. Az *Iliast* is úgy magyarázta, hogy tárgya csak Achilles haragja ugyan, de ez döntő hatású a trójai háborúra, az pedig fontos a görög nemzet életében. Így hat ki Attila és Buda testvér-viszálya népük jövőjére. Ily tárgy maga is bensőbb, egyénibb és lélektanibb, jobban leköti az érdeklődést a hadi mozgalmakkal tele eposzoknál. Igyekezett is eposzát mind külső, mind belső tekintetben természetessé, egyszerűvé, józanabbá tenni. Nem is nevezi eposznak, hanem hún regének. (Salamon mindjárt észrevette, hogy «alkalmazkodott az újkori izléshez».)

Bátor kézzel nyúlt a poétika forma-szabályaihoz. Elhagyja az úgynevezett propositiót, a tárgy bejelentését, mely Vergiliustól Zrinyiig a «Fegyvert s vitézt éneklek» hangját ütötte meg. Az első dolgozat még közel járt ehhez: «Ama titkos ármányt kezdem énekelni...»; a másodikban már hangulatosabb: «megszólal egy rege.» Most az idő vén fája, az avar, a tűnődés, csupa hangulat; e hangulatból meríti ihletét;¹ ezzel fölöslegessé válik a Múzsához való szokott fohászkodás is. Négy krónikás hangú sor után egyszerre élő jelenetnél vagyunk. Épúgy mellőzi a sereg-számlát; nem is robognak nála seregek, ámbár harcos nép közt vagyunk.

Legkényesebb pont a régi eposzi gépezet, a machina. Kérdés volt előtte, vajon az epopea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csodáival, isteneivel stb. korszerű-e?² Azt tartotta, hogy ez a mondákban volt meg, melyekből az eposz alakult; mert az eposz hőse rendesen felsőbb akarat végrehajtója, az vezérli, segíti, s a csodásnak a fönség mellett az a célja, hogy «a nagy esemény intézésében működő láthatatlan kezet mintegy láthatóvá tegye».³ E felsőbb kapcsolatot a keresztény eposz is megtartotta; Tassónál angyal hozza le a hősnek a mennyei parancsot, Zrinyinél is az indítja el a cselekvényt. Ritka az annyira emberi eposz, mint a *Nibelung-ének*. A mi ősmondánk is megőrizte a hazába vezérlő csodaszarvas, meg a világhódításra adatott kard hagyományát; bajos lett volna e két becses költői elemet mellőzni. Megrója azonban, hogy a «Gerusalemme dalnoka bővebben is bánik a

¹ Gragger rokonnak nézi ezt némely keretes elbeszélés azzal a fogásával, hol a szerző régi könyvben olvassa, amit elmond. (*A német keretes elbeszélés*. Bpesti Szemle, 144. k. 408. l., Harmos az Yggdrasil-fára gondolt, de az inkább az Aranynál is említett «Világ-fájának» rokona. EPhK. 1911. évf. 446. l.) Vörösmartynál van ilyenforma újítás, a *Tündérvölgyben*, de józanabb képben, kevésbé hangulatosan: a lángképződést említi — «Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára, Azt én írva lelém lelkem asztalára.»

² Hebbel-bírálatában.

³ *Széptani jegyzeteiben* és a *Zrinyi és Tasso-tanulmány töredékeiben*, *Mese és gépezet* fejezetben.

csodással, mint a valószínűség, melyet eposzban sem szabad nagyon elveszteni szem elől, megengedné.»¹

Közéről szemügyre véve mintáit, azt látja, hogy «eposzi használatban a csodás majd nyílt, midőn semmi kétség, hogy természetfölötti erő munkál, majd elfátyolozott... néha a költő maga sem dönti el, természetes úton, vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény.»² Ő természetesen „elfátyolozza”. A csodaszarvas regéje ősi énekként van beszöve. A világhódító kard regéjét azonban föl kellett vezetni forrásához, eredő helyéhez. Pogány mitológiánk híjában a költő a Vörösmartyn át eposzi hagyománnyá lett dualizmushoz és kifejező elnevezéseirez folyamodik.³ Hadúr és Ármány csinált neveinek ismételtetését azonban, amennyire lehet, kerüli; az elsőt öreg istennek, a másikat Manónak nevezi többször. Mindenikük csak egyszer jelenik meg és csak Etelének, s korunk józan izlése szerint álomba, vízióba burkoltan. Ármány lehetne pusztasértő gondolat; leírását csak az eposzi hagyomány és az egyensúly kívánhatta Hadúr mellett.⁴ Sokkal művészebb Hadúr leírása. Vörösmartynál kalpagja, kacagánya van, «nap ragyog arcában», s «ha előragyog a felső levegői határból, Villámsujtásként látszik nyoma»... (*Zalán futása*, III. én.) Ez képtelen kép. Aranynál alapjában a magyar mesék «ősz, jámbor, öreg férfi, ősz haj- s hason hosszú tisztos szakállal», mint Ipolyi írja (12. l.), de a biblia s a művészi képzelet fenséges vonásai vannak alakján. Sátrában ül aranyos karszékben és megnyila-

¹ A *Zrínyi és Tasso*-tanulmány töredékei közt. *Mese és gépezet* fejezetben.

² *Zrínyi és Tasso*-tanulmánya elején.

³ Erdélyi János Vörösmartyról írván 1845-ben, azt mondja: «És ha fog még találkozni költő, kit szinte úgy meghat az ősi dicsőség szerelme, mint Vörösmartyt, ne törődjék a gépek alkalmazásával, hanem legyen szabad a nyomon, mely előtte ezennel törve van.» Arany olvasta ezt, adott is rá.

⁴ Ipolyi könyvében Arany megjelölte a helyet, hol Ormuzd és Ariman mint a jó és rossz szelleme vannak említve. (25. l.) Nemere mellett is ott van írójának nyoma (136. l.) Ármány leírása Ipolyinál (49–50. l.): «Nagy, mint a hegy... két vadkanfog lóg ki szájából, szemei hasonlók a vérforrásokhoz.» Aranynál: «Torony... agyara lóg hosszan, szeme vérben ázik, Szája mint a repedt ég, midőn tüzes istennyila szalad ki belőle. («Nyelve, miként villám, tüzesen cikázik.») Vörös lángoló szakállal, melynek minden szála egy-egy terejös kigyóvá változik. «Üstöke lángot hány, övig ér szakála, Vértarajos kigyó minden egyes szála.» — Zríniynél Alektónak «Kigyókból áll haja s kötelőznek fején, Dohos kénköpára jön ki rut gégégén.» Egy vonás Ármányon Tassóból való; Aletto furia Rináld alakját öltve föl; «levágott fejét bal kezében szorítja»; (VIII. 59–60.) erre Loisch János mutatott rá, arra is, hogy ezt Arany fel is hozza a *Zrínyi és Tasso*-tanulmányban. — Loisch János: *Buda haláláról*. IK. 1912. I. füz. Ily testi leírásra epikai példák csábíthatják a költőt; tudott Macbeth-i döbbsé látomást is idézni: Buda pártosai közül

Nem látja sok ember, de ki látja, szörnyed
Etele arcát, a bosszuálló szörnyet!

dozik az egek kárpitja — ez mind bibliai.¹ Szakála fehére alácsordul — Jeremiásra gondolunk a Sixtus-kápolna mennyezetén. Széke mellett pajzsa, lába előtt tegze, «tűznyilai»: mint egy Zeus-szobor. A végzet rovása változhatatlan, mint az ananké, fátum; ez is klasszikai. «Egy szemfordulásból világot megnézte», mint Zrinyinél. Az «acéltükör-szem» magyar babona;² a nagy adomány, mely egy kikötésen megdől, népmesei, a «világ-fája», melyre a végzet fel van róva, az Edda Yggdrasiljának rokona, hajtása, de Ipolyi magyar mesékben is tud fát, melynek gyökere a pokolba ér, ágain városok vannak, s ha kidől, vége a világnak.³ A két «tűzlegelő szélparipa» szintén a mesékben termett, de a kétlovas hadszeker, melyet maga hajt a harcos, — görög. A jelenetet mély hangulat fogja közre: előbb az aluvó világ éji nyugalma érezni; a szellemjárásra fölérez az alvó s még mélyebb álomba merül — ezzel az egész álomszerű. Bár Hadúr földreszállása valóságos jelenetnek van leírva a szín és elevenség kedvéért, mégis csak látomás: Attila mint álomot beszél el az álomfejtőknek; a ráővezett kard nincsen is derekán, hanem a mezőn kerül elő; csodálatossága nem több, mint egy álom betelése, különös véletlen; így is erős hatással lehet az álom- és csoda-hívó lelkekre. Már Szász Károly méltányolta, hogy Hadúr «megjelenése kettős értelmezést engedő: álomban, — s a költői leírás ereje által oly tisztává és nagyszerűvé téve, mint igazi valóság!»⁴ Mitrovics Gyula finoman fejtette föl, mennyire nem ellentmondás ez a sokszerűség, hanem tudatos kitervelés, hogy összemossa az álom és csoda határait, abban a rejtelmes lelki szürkületben, amely a mondák levegője.

Óvatos művészettel az egész cselekvényt úgy fonja a költő, hogy ez égi beavatkozás nélkül is megállhatna, mégis a végzetet érezzük lebegni az események fölött.

Bensőbb tekintetben is sokban eredeti és újító. Mellőzi a csaták és párviadatok rajzát; a csataképeket, «hol üté meg Kamber Robogót, fején, vagy térdén», már Vörösmartynál megsokallta Erdélyi János.⁵ Aranynak e részben különben is teljes erejét, az olvasó minden érdeklődését Krimhild csatájára kellett tartogatnia. Ő lelki küzdelmeket rajzol, mondhatni eleméz. Műérzékéből kifejlett elve — mondja Négyesy — «hogy ne a külső bonyodalom tarkaságában, hanem személyeinek lelki történetében keresse az érdeket»; már *Toldiban* is «minden

¹ Pollák Miksa: *Arany János és a biblia*, 131. l.

² A költő maga tett hozzá jegyzetét.

³ Ipolyi, 326. l.

⁴ Budapesti Közlöny, 1867. 77. sz. jún. 13.

⁵ Az Irodalmi Őrben 1845-ben közölt tanulmányban, melyet Arany ismert. Újabbán: *Pályák és pálmák*, 274. l.

1

Az alábbiakban nemcsak azt sikerül talán teljesebben igazolnom, hogy Balassi igenis kitűnően tudott olaszul, hanem azt is, hogy benne élt *saját kora* olasz költészetének világában, hogy nemcsak olyan olasz énekeket ismért, amelyeket kora olasz zenészei terjesztettek, vagy éppen amelyek még Mátyás és Beatrix korának udvari műveltségéből öröklődtek, hanem ismerte az olasz könyvsajtó különféle természetű legfrissebb termékeit, nem az irodalmi elmélettől úgyszólván kanonizált klasszikusokat vagy nemcsak azokat, hanem a napi és sokszor rövidéletű termelést — amihez a könyvkereskedelem, idegen zsoldosok és udvari emberek, vagy Itáliát járó magyar ifjak útján éppen hozzájuthatott.

Balassi olasz műveltségének igazolásával azonban éppen nem támogathatom Balassi tudatos feladatvállalásának elméletét. Úgy érzem, e téren egyesek a — legkivált Sziládytól képviselt — több tekintetben alaptalannak bizonyult korábbi nézet ellenében a másik végletbe esnek. Nem látom igazoltnak, hogy Balassi irodalmi programot akart megvalósítani, annál kevésbbé azt, hogy költészete, akár csak szerelmi költészete is, minden magyar előzménytől távol áll.

Koronatanúul Rimay Jánost szokták emlegetni. Az ő alakja végzetesen összenőtt Balassiéval, korszakok látásában összekeveredett mestere képével, miután emlékének megtisztítására és megörökítésére ifjúkorában vállalkozott. Rimay nemcsak kisebb költői tehetség, egészen másféle egyéniség is. Minden téren éppen a tudatosság, az elvekhez való igazodás különbözteti meg leginkább Balassitól. Nagyon jellemző kettejük különbségére (Balassi vitézi énekeihez hasonlítva) éppen az a költemény is, amelyet kései kiadások tévedése folytán a Radvánszky-kódex felfedezéséig Balassiéknak tartottak, amelyben pedig Rimay, Pázmány és Bethlen korának egyik legtudósabb és legtudatosabb magyarja, a közérdeknek ha nem is mindig szerencséskezű, de buzgó és hűséges munkása «kesereg a magyar nemzet romlásán-fogyásán.» Az ő korában nálunk, s kivált magyarnyelvű irodalom művelőjénél, példátlan a tudománynak az élet szempontjából való olyanféle értékelése, amely például a *Sibi canit et Musis* c. versben jut kifejezésre:

Gazdagság sokakban nevel bolondságot,
Fősvénység által nem festnek gonoszságot,
Magától senkinek nem ad boldogságot,
A tudomány hoz csak halhatatlanságot...
Könyvek olvasásból vött jókban örvendjél,
Mi sorsot Isten ad, azzal elégedjél...

Talán csak Sylvester Jánosnak a mohácsi vész utáni évben írt egyik latin epigrammáját (*Puerilium colloquiorum formulae*) tudnám korábbi időből melléje állítani, amely különösen megkapó, Erasmus hívéhez méltó kifejezése a szörnyű válság idején

egyedül megnyugtató, az antik szellem megújhodott életéből merített humanista öntudatnak, a Rimay-féle gondolatsor egyik elemének; másik, sztoikus eleme a XVII. és XVIII. század határán s még később éli magyar virágkorát. De példátlan az a rendszeres irodalomtörténeti tájékozottság is, amely Rimaynak legkivált Balassiról szóló írásaiból kiviláglik.

Rimay Balassihoz való ragaszkodásának, ha emléke megörökítésével kapcsolatos tervei nem sikerülhettek is mind, nagy része volt abban, hogy az utókor ideálisabb színben látta ezt a vad, zilált lelkű, kusza életű génie-t; önmagából vetett rá oly fényt, amely Balassi nagyságából hiányzott. Egyik másik vonatkozásban a véletlen is segített ebben, amikor együtt hagyományozott költeményeiket összekeverte. Így történt, hogy Balassit hosszú időre Rimay már említett költeménye tette legrokonszenvesebbé, tüntette föl aggódva töprengő, nemzete sorsát szemlélődve sirató, romlását az erkölcsbíró szigorával panaszoló hazafinak — az lett az alapja elveszett hagyatéka keresésének és pl. Kisfaludy Sándornál alakja költői kiszínezésének is. De Rimaynak magának élete egyik főcélja volt Balassi emlékének tisztázása. Ezt a célt tűzte maga elé már első nyomtatásban megjelent munkájában, a Balassi-testvérek halálára írt epicediumban, amelynek a költőről szóló patetikus fohászokkal átszőtt első fele több tekintetben a *Zrinyiász* elődje, talán mintája is.

Mintha Balassi költői valójának megítélésében támadt volna olyanféle zavar, mint az előtt az emberében, mégpedig azért, hogy Rimay előszavában nem tettek különbséget a közt, ami rá, és a közt, ami Balassira jellemző.¹ Az egészen más alkatú Rimaynak Balassit mindenben igazolni, vagyis a maga értékrendszeréhez mérve idealizálni törekvő előadása nem fogadható el tehát Balassi egyénisége hiteles értelmezésének. De Rimay sok mindent nem is mondott, amit bonyolult mondataiból kiolvastak. Mint az epicediumnak, az előszónak is apologetikus célja van, ezúttal Balassi szerelmi költészetének — egyedül csak ennek — védelme, s ezért utal, mint az egyház aggályai ellenében régóta s a tridenti zsinat óta kiváltképen szokás volt, arra, hogy «az deáki nyelvnek kincses tárháza is felette megüresülne» a szerelmi költészet elítélésével, s egyben arra is, hogy mind a latin, mind a többi nyelv ékesítésében fontos része volt «a szerelmi argumentumban való» énekeknek. Ezért érdemelne Balassi is inkább hálát, mint szemrehányást, amiért szerelmes verseivel annyira éke-

¹ Talán erre is célzott Thienemann Tivadar, mikor a Balassi platonizmusát bizonyítani próbálól Zolnai folyóiratában ő meg Rimay Platon-ismérelére hívta föl a figyelmet. L. *A platonista Rimay*. Széphalom, 1928.

ZRINYI ÉS KRNDARUTIC.

Egy emberöltővel ezelőtt néhai Hajnal Márton beható vizsgálat tárgyává tette Krnarutic hatását a *Zrinyiászra*.¹ Ha irodalomtörténetírásunk visszautasította is azokat a fiatalos túlzásokat, melyekkel Hajnal tanulmányában a *Zrinyiász* költői értékét és eredetiségét kisebbitette, Krnaruticról és Zrinyihez való viszonyáról ma is csak annyit tudunk, amennyit Hajnal értekezése mond.

Azóta a horvát irodalomtörténet Krnaruticról és főművének keletkezéséről sok újat állapított meg. Ezekről nekünk is tudomást kell vennünk, hiszen részben legalább megváltoztatják azt a képet, mely a zárai horvát költőről eddig elénk kirajzolódott. Hajnal érdemeiből semmit sem akarunk levonni, sőt mindig rámutatunk arra, ami megállapításaiból értéktáronak bizonyul, de úgy érezzük, kötelességet teljesítünk, mikor a *Zrinyiász* és költője horvát kapcsolatai felülvizsgálata során most Krnarutic szerepét óhajtjuk Hajnaltól részben eltérően bemutatni.

1.

A Krnaruticok, mint zárai nemesek, a XIII. század derekától kezdve, előkelő szerepet játszottak a város történetében.² Különösen kitűntek Velence iránt való hűségükkel. Ezért a Signoria 1446-ban Vranában és Biograd na moru mellett Pakoštani helységben birtokot adományozott nekik.³ A költő nagyatyját Bernátnak (Bernardin, Brno), atyját Donátnak hívták. Édesanyjának leányneve Gallelli Marina. A Gallelliek szintén régi zárai nemesek voltak s a magyar királyhoz való hűségük miatt száműzetést is szenvedtek. Egy 1527-ből való összeírás szerint Krnarutic Donátnak hat gyermeke volt. Ezek közül 1558-ban három élt: Bernát, Péter és Dionora. Donát 1540, felesége 1560 körül halt meg.

¹ Hajnal Márton: *Krnarutic és a Zrinyiász*. EPhK. XXIX. évf. 111—124, 200—212, 279—296 l. és különnyomatban 48 l.

² A költő és családja itt következő rövid történetére nézve forrásunk Urlic Šime: *Prilozi za biografiju Brna Krnarutica* (Gradja, VIII. k. 341—364 l.) c. értekezése. Utána írjuk a család nevét is Krnaruticnak.

³ *Vrana* latin neve *Aurania*; *Biograd na moru* szép magyar neve *Tengerfehérvár*.

A költő 1515—1520 között született.¹ Úgy látszik középiskoláit a zárai híres intézetben, jogi tanulmányait Padovában végezte el. Azután Péter öccsével együtt katonai szolgálatba lépett. Velence Zarában, Dalmácia fővárosában, a török határ közelsége miatt sok katonát tartott. A többi között két csapat könnyű lovasságot is: a *Levantini* és a *Crovari* nevű huszár-csapatokat. Az elsőnek a legénysége leginkább albánokból és görögökből, a másodiké túlnyomólag horvátokból állott. A két Krnarutić az utóbbiban szolgált. A költő hamarosan a *Crovari* parancsnoka (capitaneus, colonello, vojvoda) lett és az 1537—40-i török-velencei háborúban kitüntette magát. Ezért a doge havi két dukát «provisiót» rendelt számára. Jóval később Krnarutić Péter lett a *Crovari* parancsnoka s mint ilyen, 1570-ben a város falai alatt táborozó török ellen harcolva hősi halált halt.

Krnarutić Bernát, úgy látszik, kevéssel az említett török-velencei háború befejezése után kilépett a katonai szolgálatból. 1538-ban a török elfoglalta Vranát és száz éven át birtokában tartotta, Pakoštanit meg ismételten feldúlta. Krnarutić nehéz anyagi viszonyok közé került. Polgári szolgálatban iparkodott megkeresni kenyerét. A város jegyzőkönyveiben ez időtől fogva állandóan szerepel mint békebíró (arbitr, dobar čovjek) és ügyvéd (causidicus, pravod govornik). 1546 óta városi hivatalokban is találjuk. Úgy látszik, ügyes, használható embernek bizonyult. 1550 óta consiliarius comitis, azaz a négy zárai nemesből álló legfőbb bírói testület tagja, mely a Velencéből küldött conte (comes) elnöklete alatt polgári pörökben ítélkezett. Két ízben a város mint «orator»-t küldi Velencébe, hogy a Signoriánál fontos zárai ügyeket intézzen el.

1548-ban megházasodott. Egy Draganic vagy Dragojević nevű sebenicói nemes leányát, Margitot, vette feleségül. Sok gyermeke született. A házasságát megelőző időkből volt egy törvénytelen fia. Ezt katonának nevelte. Házasságából négy fia és hat leánya származott. Péter nevű fia a török ellen küzdve esett el, György török fogságban pusztult el, Dónát előkelő szerepet játszott Zára életében és a Signoria lovagi (eques, cavaliere, vitez) címet adott neki, a negyedik fiú, Sforza, szintén a város szolgálatában állott. A Krnarutić-fiúk közül egyedül neki maradtak leszármazói. Leányai közül kettő apáca lett, a többi zárai és sebenicói nemesekhez ment feleségül.

1568 óta egyre ritkábban lehet találni a költő nevét a városi jegyzőkönyvekben, utoljára 1571. dec. 30-án. Másfél év múlva, legidősebb leánya, Paula (Pavica) esküvőjén (1573. júl. 27) már mint néhai említettik. Azt tudjuk, hogy a zárai

¹ Valószínűbbnek tartom, hogy Krnarutić 1515 körül született. Még így is nagyon fiatalon lett a *Crovari* parancsnoka. (L. alább.)

franciskánus templomban helyezték örök nyugalomra, de sírja ismeretlen. Felesége 1608-ban halt meg. A Krnarutić-család 1726-ban egészen kihalt.

2.

Zárában Krnarutić előtt már volt némi horvát irodalmi élet.¹ A glagolita irodalomnak a közeli Veglia, majd Zengg volt a székhelye, kisugárzása elérte Zárát is. Az egyházi líra legkorábbi nyomai 1177-ig mennek vissza, és az egyházi drámát is művelték a városban. A nyugati regényes elbeszélések első horvát áttünetesei Zárából valók (1389). A horvát népepika kialakulásában is szerepe volt a városnak. Néhány legkorábbi termékét zárai írók jegyezték fel. Maga Krnarutić főművében emlegeti ezeket a bugarišticákat, (II. ének 193., 255 sor) s ez közismert voltukra vall.²

Ilyen előzmények után lépett fel az első jelentékeny zárai horvát költő, Zoranić Péter (1508—1570). Zoranić 28 éves korában írta meg Sannazzaro híres *Arcadiája* mintájára *Planine (A hegyek)* c. pásztorregényét, mely erős horvát nemzeti érzésével és a spalatói Marulić Marko (1450—1524) költészetének dicsőítésével maradandó hatást gyakorolt Krnarutićra.

Zoranić nyomába egy írói triász lépett, melynek tagjait személyes barátság is fűzte egymáshoz. A triász tagjai: Krnarutić, Pelegrinović Miša († 1563) és Budinić Simon (1535—1600). Pelegrinović lesinai származású volt, de 1549 óta Zárában élt; nevét a ragúzai Čubranović András (1480—1530) híres mascheratájának (*Jedjupka = Egyiptomi nő*, azaz cigányasszony) utánzatával tette ismeretessé. Pelegrinović összeköttetésben állott több lesinai és ragúzai íróval. Talán neki köszönheti Krnarutić, hogy műveiket megismerhette. Budinić egyházi író volt és mint fiatalabb nem igen hathatott költőnkre. Van egy verse, melyben Pelegrinović *Jedjupkáját* dicséri.³ Krnarutićnak voltak más írói összeköttetései is: a spalatói Tartaljić Péter és a lesinai Brtučević Hortensius versben ünnepelték.

Adatok híján nem számolhatunk be arról, mikor kezdett Krnarutić verselni. Reánk maradt három műve a XVI. század hatvanas éveiből való és nem vallanak kezdő íróra. A legkorábbinak a *Smrt Pirama i Tižbe (Pyramus és Thisbe halála)* látszik közöttük. Ovidius ismert történetét öt énekben és 1400

¹A dalmát-horvát irodalomra nézve a legújabb összefoglalás Lozovina Vinko: *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*. Zagreb, 1936. 287 l.

²Ez a siklósi ütközettel kapcsolatban történik. Zrinyi ugyanez ütközet után mondja: «néhány horvát davorit nagy torokkal kezdé». (IV. ének 39. versszak). Zrinyi forrása itt Krnarutić.

³Krnarutić, Pelegrinović és Budinić kapcsolataira nézve l. Urlicé idézett tanulmányát. (350, 351—353 l.)

keresztrimű, két félre váló tizenkét szótagos sorban mondja el. Marulić *Juditjának* (1521) hatása alatt hosszú ideig ez a sor maradt a horvát műepika uralkodó formája. Krnarutić a ragúzai trubadurok szellemében dolgozza fel Ovidius tárgyát. Pyramus igazi trubadur, Thisbe meg hajszálig hasonlít a trubadurok megszokott ideáljaihoz. A trubadur-líra hagyományainak megfelelőleg a költemény végén a szerző a földi szerelem hiúságáról tart előadást. A munka népszerűségét mutatja, hogy a költő halála után kétszer is megjelent nyomtatásban (1586, 1627), másodszor azután, hogy a tárgyat nagyobb művészettel dolgozta fel és adta ki a ragúzai Zlatarić Dinko (1597).

Költeményét Verancsics Antal esztergomi hercegprimásnak ajánlotta a zárai költő. Bizonyára kéziratban, hiszen a ragúzai és a dalmát¹ horvát költők műveinek nagy része csak megkésve, vagy egyáltalán nem látott nyomdafestéket, kisszámú olvasó közönségük körében kéziratban is elterjedtek. Verancsics, horvát nevén Vrančić, sebenicói horvát volt (1504—1573), minden jel szerint a költő személyes ismerőse.² Verancsics 1569-ben lett hercegprimássá. A munka ajánlását ez időben írhatta, vagy írhatta át, Krnarutić.

A zárai költő másik költeménye a *Pisan od Malte (Ének Maltáról)*. A verset sokáig egy másik zárai költő, Tanzlinger-Zanotti Iván (1651—1732) művének tartották, mert ez kétszer kiadta (1699, 1724), legújabbán azonban Fancev Ferenc kimutatta, hogy Krnarutićé.³ 526 nyolc szótagú sorból áll. Malta 1565-i török ostromát éneklé meg — az tudvalevőleg a maltai lovagrend győzelmével végződött. Krnarutić e művét apáca nővérének, Dionorának, ajánlotta. A zárai költő alkotásai között ebben van a legtöbb lendület és erő.

A maltai ostrom a keresztény-török harcok egy epizódja volt. Az Szigetvár bevétele is, melyről a zárai költő⁴ főművét írta: *Vazetje Segeta grada (Szigetvár bevétele)*, eddig háromszor kiadva (1584, 1661, 1866). A vers négy énekből és 1006 tizenkét szótagos sorból áll. Első kiadását még kéziratban Zrinyi György-

¹Ragúzákat csak a francia hódítás óta számítják Dalmáciához (1808). A horvát irodalomtörténet a XIX. századig megkülönbözteti egymástól a dalmát és a ragúzai irodalmat.

²A Vrančićok bosnyák eredetűek, de nevük a *Vrana* helynévből származik, ahol a Krnarutićok 1538-ig birtokosok voltak. A két család között lehettek tehát régi kapcsolatok.

³Urlić Šime: *Ivan Tanzlinger-Zanotti i njegove pjesme*. Gradja, V. k. 40—76 l. Fancev Franjo: *Fragment dosada nepoznate pjesme Osman*. Nastavni Vjesnik, XLII. k. 237—249 l.

⁴Krnarutić neve mellé mindig oda írja a *Zadranin* jelzőt. *Zadranin* annyit tesz, mint *zárai*. Hajnal helyesen írja magyarul *zárai Krnarutićnak*, ellenben némely magyar irodalomtörténészek helytelenül írják magyar szövegben *Krnarutić Zadraninnak* (sőt *Zadranicsnak*!).

nek, a szigeti hős fiának ajánlotta a költő, második kiadását Fodróczy Péter Zrinyinek, a költőnek ajánlotta, harmadik kiadását Gaj Velimir rendezte sajtó alá. Hajnal rámutatott a második kiadás megbízhatatlanságára. Azóta kiderült, hogy a harmadik kiadás sem olyan hű az elsőhöz, mint azt Hajnal gondolta. (Kritikai kiadása máig sincs.)

A Zrinyi Györgyhöz intézett ajánlás egyes kifejezéseiből azt következtették, hogy Krnarutić a Zrinyiek szolgálatában állott. Urlicé életrajza ezt a feltevést megdöntötte. A legvitásabb kifejezésről a *bivšega gospodináról*, melyet *néhai uramnak* értettek, Urlicé kimutatta, hogy ez egyszerű italianizmus és *del fù signoret* jelent. Hajnal tehát helyesen fordította *megboldogult úrnak*. Azt azonban Urlicé is elismeri, hogy az ajánlás hangja személyes ismeretségre vall. Urlicé rámutat, hogy a zárai jegyzőkönyvekben 1542-ben és 1543-ban ismételten szerepel egy Dorottyá nevű apáca, hol mint Zrinyi Miklós nővére, hol mint leánya. A Zrinyieknek tehát voltak zárai összekötéseik. A *Crovati*-csapatban szolgáltak a királyi területről való horvátok is. Velence időnként egy-egy tiszteletet küldött a királyi területre ilyen zsoldosok felfogadására. Így járt nálunk 1572-ben Juko parancsnok bizonyos erdélyi származású Istok nevű tisztelet kíséretében. Ez az Istok Krnarutić Péter mostohaleányát vette el. Még azt is tudjuk, hogy legénye magyar volt: Oláh Istvánnak hívták. Ilyen kiküldetésben járhatott Krnarutić is nálunk és akkor megfordulhatott Zrinyi Miklósnál.¹

Sziget ostroma világra szóló esemény volt. A zárai költő hű alattvalója volt ugyan Velencének, de testestől-lelkestől horvátoknak érezte magát és Zrinyi hősi halálát horvát dicsőségnek tartotta. A személyes kapcsolat még fokozta érdeklődését. Mikor aztán eljutott hozzá Črnko szigeti krónikája, megírta versét és művével Zrinyi Györgynek kedveskedett.

3.

Črnko Ferenc eddig sem volt ismeretlen ember. Tudtuk róla, hogy Zrinyinek kamarása volt, részt vett Sziget védelmében, azon kevesek egyike volt, akik túléltek az utolsó kirohantást; a török fogságból Zrinyi György kiváltotta, adományban részesítette és végül mint kapitány Dunántúl élt.

Az is ismeretes, hogy a szigeti veszedelem egyik résztvevője horvátul megírta élményeit, és ezek kéziratban nagyon elterjedtek. A laibachi Budina Sámuel horvátból latinra fordította és ki is adta (1568) a feljegyzéseket. Budina fordítását

¹L. Urlicé idézett tanulmányában (Gradja, VIII. k. 357—359 l.) *Istok* bizonyságára *Istóknak* olvasandó.

sokszor lenyomatták és németül meg olaszul is kiadták. Budina fordítását a magyar irodalomtörténészek is használták.

1911-ben Kaspret Antal marburgi tanár az Auerspergek losensteinleiteni (Felső-Ausztria) levéltárában megtalálta Budina fordításának horvát eredetijét.¹ Az ő biztatására Kidrič Fran, jelenlegi laibachi egyetemi tanár, kommentárral kiadta a horvát szöveget.² Kidrič kiadásába sok tévedés csúszott bele, ezért Ivšić Stjepan zágrábi egyetemi tanár új kritikai kiadásban tette közzé a horvát krónikát.³ Ivšić e kiadása alapján Šimčik Antal a nagyközönség számára újra kiadta a munkát.⁴ Mindhárom kiadás a glagolita írású eredetit latin betűs átírásban adja. A kiadásokból megállapítható, hogy Budina fordítása nem mindig pontos, és akad néhány alapos félreértése is.

A szerzőség kérdését már Kidrič tisztázta: a szerző Črnko Ferenc. Kidrič tételét Ivšić és Šimčik is magukévá tették. Budina fordítása előszavában azt mondja, hogy a horvát eredeti szerzője Zrinyi kamarása (cubicularius) volt, hitelt érdemlő nemes ember, végig küzdötte a szigeti ostromot, török fogságba került, de onnan kiváltották. A szigeti veszedelmet mindössze néhány vitéz élte túl. Névszerint a következőkről tudunk: Alapi Gáspár, Črnko, Dóczy Ferenc, Gál Ádám, Geréczy Berta és Oršić István. Ezek közül Črnko és Geréczy voltak Zrinyi kamarásai. Geréczy baranyai magyar ember volt. Ha tudott horvátul, nem ča-nyelven beszélt, melynek akkori északi határa a Száva és a Kulpa volt, már pedig a krónika ča-nyelven van írva. Črnkón kívül az életben maradt szigetiek közül Oršić horvát volt, azonban úgy látszik, a török fogságban meghalt. Félhorvát volt Alapi, de róla biztosan tudjuk, hogy kaj-nyelven beszélt. Črnko szerzősége mellett szól Zrinyi György adománylevele is, mert ez litteratusnak nevezi.⁵

A krónika 1566. jún. 15-ével kezdődik és pontosan beszámol a Szigeten szept. 7-éig történekről, azután elmondja,

¹Budina 1567-ben házi tanító volt báró Auersperg Hans határőrvidéki tábornoknál. Így kerülhetett a kézirat az Auerspergekhez.

²Kidrič Fran: *Oblega Sigeta v sodobnem hrvaškem opisu*. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1912, 42—97 l.

³Ivšić Stjepan: *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta u glagolskom prijepisu hrvatskog opisa iz g. 1566 ili 1567*. Starine, XXXVI. k. 390—429 l. 1918. A szerző a *Starine* e kötetét, mely egyetlen könyvtárunkban sem volt meg, kértémre nekem megküldötte; fogadja érte itt is hálás köszönetemet.

⁴Črnko Ferenc: *Povijest Segeta grada*. Zagreb. (1930) 64 l.

⁵Kidrič cikkének különnyomata 50—55 l. és Šimčik Črnko kiadása 4 l. Ivšić kimutatta azt is, hogy a glagolita egy latin betűs kézirat másolata, és hogy a másolás Ozalj vidékén történt. (*Starine* XXXVI. k. 392—399 l.) Ozalj ősi Frangepán-birtok, de első felesége révén 1550 óta a szigeti hős tulajdona volt.

hogyan temették el Zrinyi fejét, melyet a török Győrre küldött, Csáktornyan első feleségének sírboltjába. A szerző kerül minden idealizálást, de a kis mű soraiból mélységes hódolat árad ura iránt. Črnko saját sorsáról egy szóval sem emlékszik meg, és mikor az utolsó rohamra való öltözködésénél magát is szerepeltetnie kell, szerénységből harmadik személyben beszél magáról.¹ Az írói becsvágy nélkül megirt, egyszerű krónika igen vonzó olvasmány. Szép ódon éa-nyelven van megírva, de sok idegen latin, olasz, német, török és főleg magyar szóval.² Érdeemes volna magyarra fordítani, hiszen Budina fordítása nem megbízható. Črnko krónikájának horvát szövege a leghitelesebb egykorú forrás Sziget ostromára nézve.

4.

Már említettük, hogy Krnarutićnak Črnko krónikája volt a főforrása. Mindazt, amit Krnarutić a szigetiekről elmond, megtaláljuk Črnkónál, elkezdve azon a téves adaton, hogy a törökök Sarajevón át vonultak Sziget ellen, egészen Zrinyi fejének eltemetéséig. De nem vesz tőle mindent át. Mellőzi pl. az akasztófa felállításának és az ezt kísérő körülményeknek elmondását, érezve, hogy ez ártana a szigetiek dicsőségének. Mellőz más epizódokat is, melyeket a krónikairó hűségesen elmond, de a költő nem tudna mit kezdeni velük. Megvan az a két beszéd is Črnkónál, melyet Zrinyi az ostrom megkezdése előtt és a kirohanás előtt tartott, csak Črnko kezdetlegesen adja őket elő, Krnarutić pedig klasszikus műveltséggel igazi szónoklatokat alakít belőlük. A második beszédnek reformáció-ellenes része Črnkónál nincs meg, de a *Zrinyiász* annyit vitatott alapeszméje megvan a krónikában: «Isten ajándékaént (dobro) kell fogadnunk ezt a büntetést (kaštiga), — mondja Črnkónál Zrinyi — mert nemcsak a mi vétkeinkért akar bennünket (az Isten) megverni, hanem mások, az ország bűneiért is.»³

Nem Črnkóból veszi a zárai költő a seregszemlét, mindazt, ami a szultánra vonatkozik, hadtudományi elvei kifejtését

¹ Nagyon valószínű, hogy az eskütételnél az eskü szövegét felolvadó «diák» Črnko volt. Ez egyszersmind megmagyarázza azt, miért tud erről a krónikairó olyan részletesen beszámolni. L. Šimčik Črnko-kiadását, 22 l.

² Bársony, előljáró, fátyol, gát, gyémánt, hadnagy, harc, harcol, haszon, hordó, katona, kép, kincs, lapát, marha, mente, mozsár, ország, palánk, paripa, pattantyú, piac, sánc, sátor, sisak, sorompó, tanács, tarack, város, zsákmány stb. természetesen mind horvátosított formában.

³ Ezzel nem azt akarom mondani, hogy e gondolatot Zrinyi Črnkótól vette. Črnko krónikája csak azt igazolja, hogy a Szigetvári hős utolsó kirohanása előtt tartott beszédében valóban hivatkozott erre. Maga a gondolat európai közhely, de költői eszmévé, a cselekvény szerves elemévé egyedül Zrinyi eposzában lett.

és Zrinyi udvara horvát voltának kiemelését. Krnarutić verse ajánlásában azt mondja, hogy a régi költők nyomait követi. A seregszemle régi epikus hagyomány. Krnarutić itt, valamint a szultán és a nagyvezir tanácskozásainak, a szultán halálának elbeszélésénél valószínűleg egykorú velencei jelentéseket használt. Arra már történt utalás, hogy a szultán lovának leírása Maruliéra megy vissza, de megtalálhatók itt, részben legalább, Krnarutić hadtudományi elvei is;¹ merített a vén huszár, bizonyára saját tapasztalataiból is. (II. é. 161–186 sor). Črnkónál hiába keresnők Krnarutićnak azokat a részeit, melyekben Zrinyi és udvara horvátságát dicsőíti (l. különösen II. é. 235–242 sor); nála a szigeti hősök a «mieink», és soha nem tesz különbséget magyarok és horvátok között.

Kidrić és Ivšić egyes kifejezések találkozásával is igazolták, hogy Krnarutić Črnko után indul. Ahol Črnko rosszul írta le a török neveket, (*Natulaj* és *Drumeli* beglerbég) ott Krnarutić híven átveszi a hibát, míg Budina kijavítja őket (*Anatoliae*, *Urumeli* beglerbegus). Egyszer rosszul olvassa el a zárai költő a krónikát és *Harsány hegyből Ersam bejt* csinál, de akkor is világosan belőle merít, mert Budina *infra Hardanaiumot* ír. Ivšić azt is valószínűvé tette, hogy Krnarutić előtt latin betűs írásban volt a krónika. Ezzel magyarázza meg azt a furcsaságot, hogy a zárai költő Črnkot Herenének nevezi.²

Krnarutić kis eposzáról nem sok elismeréssel nyilatkoznak a horvátok és a magyar irodalomtörténészek. Általában véve csak tárgya miatt tartják figyelemre méltónak. Šrepl szerint nem egyéb, mint rimes és kissé megnemesített krónika.³ Margalits, Šrepl nyomán, egyszerű verses krónikának mondja.⁴ Hajnal nem nyilatkozik értékéről, de sok alaptalant ír róla.⁵ A legjobb horvát irodalomtörténeti kézikönyv, Vodniké, nem

¹ Šrepl Milivoj: *Sigetski junak u povjesti hrvatskog pjesništva*. Rad 148 k. 192 l. Krnarutić sokat tart e hadtudományi elveiről. Négyyszer is (a 169, 165, 171 és 185 sorok előtt) oda nyomatja a lap szélére: *zamiri*. (jegyezd meg!) Ezt Hajnal mellőzte fordításában.

² *Cherenc(o)* lehetett a kéziratban és ezt így olvasta Krnarutić. Hajnal Gaj Velimir kiadása után *Cserencet* ír, de egyszer *Cserenicset* is. Az utóbbi lehetetlen alak, mert ebből nem lehet a vocativus *Cserencse*, mely *Herenče* formában megvan Krnarutićnál (IV. é. 159 sor). A krónikaíró nevének helytelen olvasása azt is mutatja, hogy a zárai költőnek ekkor már nem volt szorosabb kapcsolata a Zrinyiekkal.

³ Šrepl idézett tanulmányában. Rad 148 k. 92 l.

⁴ Századunk, 1903. 544 l.

⁵ Helytelenül járt el Hajnal, hogy a szultán *cár* címét meghagyta a magyar szövegben is, holott ez *császárt* jelent. Mivel nálunk a *cár* szó az *orosz cárral* kapcsolatban ismeretes, irodalomtörténészeink ezt valami különlegességnak fogták fel, idézőjelbe rakták stb., pedig Krnarutić egyszerűen török császárt mond. Zrinyi is tudott horvátul, Krnarutićot is olvasta, de magyarul vagy török császárt, vagy szultánt ír.

talál eposzunkban költői szépséget; verselése döcögős, százdának leggyengébb versírója, művészi igényekkel nem lehet a munkához nyúlni, mely minden szerkezet nélküli egyszerű krónika. Fontossága csak az, hogy az első horvát nemzeti tárgyú eposz.¹ A legtöbb elismeréssel Négyesy László ír róla, pedig ő csak Hajnal fordításában ismerhette. A *Vazetjében* mondja, vannak kedves meleg helyek, van benne szemlélet, hangulat, bizonyos naiv nagytás, de nincs meg benne a *Zrinyiász* fensége, gazdag változatossága, nincs meg benne a határozott, konkrét módon jellemzett egyének egész csoportja, nincs meg benne a tárgyak perspektívája.² Szegedy Rezső Šrepel és Vodnik nézeteit ismételgeti.³ Urlic tartózkodik minden méltatástól. Említsük még meg Lozovina véleményét. A kis eposz inkább száraz krónika, mint igazi költemény. Elismeri azonban, hogy sok az eredetiség abban, ahogyan Krnarutić Zrinyit beállítja, ahogyan vitézeihez való viszonyát leírja, valamint abban is, ahogyan a török harcmodort jellemzi.⁴

Nézetem szerint Krnarutić igazi költő, ha nem mérhető is Zrinyihez. Magában véve az, hogy nagyon jól tudta felhasználni Črnko munkáját, költői tehetségre vall. A versformával küzd, de ki nem küzd kortársai közül a kettős rímű tizenkettőssel, mely épen az epikus előadásra a legalkalmatlanabb? Elismerem, hogy Lucić Hannibal, Hektorović Péter vagy Držić Marin ügyesebben bánnak a formával, mint ő, de helyenkint tud Krnarutić lendületesen, sőt tulságos csengés-bongással is verselni. Minden olvasója ismeri ezt a két sorát:

«Herenče Ferenče, komorniče verni!»
Reče: «Zlatni venče, viteže operni!»⁵

Már Šrepel sürgette, hogy tegyék vizsgálat tárgyává Krnarutić és a népköltés viszonyát. A kis eposzban minduntalan olyan kifejezésre, fordulatra, hasonlatra bukkanunk, mely első hallásra népköltésinek látszik. A bugaršticákat ismerő zárai költő ezeket tudatosan iktatta versébe. Persze vannak száraz részletei is, és a magasabb művészi igényeket sem szerkesztése, sem jellemrajza nem elégíti ki. De ugyan ki üti meg e méreteket kortársai közül?⁶

¹ Vodnik Branko: *Povijest hrvatske književnosti*. I. k. Zagreb, 1913, 187—190 l.

² *Gróf Zrinyi Miklós művei*. Kiadja Négyesy László. I. k. 1914. 57 l. (A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára.)

³ IK. XXV. év. 406—407 l.

⁴ Lozovina idézeti könyve 100 l.

⁵ Hajnal kijavított fordításában: «Cserenko Ferencem, én hű kamarásom!» Felel rá: «Kipróbált vitézek arany koszorúja!» Mi lett a jó Črnko szövegéből «És megparancsolta a nevezett kamarásnak!»

⁶ Kötelességemnek tartom kijelenteni: engem a szerző okfejtése nem győzött meg arról, hogy Krnarutić igazi költő. Szerk.

5.

Van-e Zrinyi és Črnko között kapcsolat? Közvetlen nincs, de közvetett, Budinán és Krnarutićon át, van.

Semmi nyoma annak, hogy Črnko krónikája megvolt Zrinyi birtokában. Úgy látszik Budina fordításának megjele-
nése után a Črnko-mások lassan elkallódtak, főlegessé
váltak.¹ Csak a véletlen mentett meg egy példányt, az is negyed-
félszázad múlva került elő a messzi Felső-Ausztriából. Budina for-
dítása ellenben négy kiadásban is megvolt Zrinyi könyvtárában.²
Budina volt is némi hatással a *Zrinyiászra*. Ezzel azonban nem
foglalkozunk, mert a hatást már kimutatta Thúry József.³

Črnko és Zrinyi között a másik közvetítő Krnarutić volt. Krna-
rutić és a *Zrinyiász* viszonyát tüzetesen tárgyalta Hajnal. Sok ki-
fogás tehető Hajnal tanulmánya általános részei ellen, de ahhoz,
amit a két eposz részletes összevetésénél felsorol,⁴ nincs hozzátenni
valónk.

Hajnal megemlékezett arról, ha nem is egészen pontosan, hogy
Zrinyi a Mátyás király életéről szóló elmélkedéseit Krnarutić-ide-
zettel fejezte be.⁵ Elénk bizonyítéka annak, mennyire ismerte és
becsülte Zrinyi a zárai költő eposzát. Említettük már, hogy egy
helyen Krnarutić kifejti haditudományi elveit. Ezek hatása meg-
érezhető a *Zrinyiászon* és — amit eddig nem vettek észre —
Zrinyi prózai művein is. Legyen szabad néhány példát idéznünk.⁶

Krnarutić:

Őrszem nélkül táborozni szé-
gyen is, kár is. Ahol őrködni kell,
ott ne akarj aludni! (II. 162, 163.)

Mikor harcolni kell, ne tarts fel-
köszöntőket! (II. 164.)

Azok az értelmes vitézek, akik en-
gedelmeskedve harcolnak és nem azok,
akik engedetlenek és mindenfelé kap-
kodva bolondulnak. Könnyű azt legyöz-
ni, aki semmitől sem fél. (II. 167—169.)

Zrinyi:

Végy példát a darvakról és vad-
ludakról, nem teszik szárnyok alá
fejeket és nem alusznak, amíg istrá-
zsát ki nem állítanak. (223.)

Aki részeg, bűn is annak a vi-
tézi nevet adni. (230.)

A providentia az, amely hozza
a győzelmet és nem a bátorság. (215.)

A vakmerőség hasonló az bo-
londhoz, hogy sem a vitézhez. (245.)

¹ Egy kézirat egész 1794-ig megvolt a Sorscha-család birtokában. Eb-
ből, nem pedig Budinából, készítette Sorscha Richárd a maga német fordí-
tását. Kiadta Barabás Samu: *Zrinyi Miklós életére vonatkozó iratok* II. k. 1899. 489—501. l. l. *Starine*, XXXVI. k. 390. l.

² L. a Négyesy-féle Zrinyi-kiadás: 46. l.

³ L. Thúry József, *A Zrinyiász*. IK. 1894. A tanulmány több helyén szó
van Budináról.

⁴ L. a különyomat 19—24 l.

⁵ Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc: *Gróf Zrinyi Miklós összes mun-
kái*. Pest, 1853, 366 l. Hajnal megjegyzései a különyomat 10—11. lapjain.
Zrinyi Krnarutić II. énekének 71—74. és 87—88. sorait idézi.

⁶ Krnarutićot Hajnal fordításában idézzük. Zárójelben az ének- és vers-
sorszám áll. Zrinyi idézeteinkben munkái fenti kiadásának lapszáma áll.

Kár, ha valami baj történik, és minden tekintetben szégyen egy érdemes férfúra, ha így szól: Nem gondoltam, hogy ez fog történni! (II. 185—186.)

Vigyázz azért, ha hadnagy, ha kapitány vagy és ne mondjad kárvallásod után, nem gondoltam volna. Ezzel a szégyent magadtól el nem tolod. (224.)

Tudom, hogy ezek a találkozások közös forrásokra is mehetnek vissza. Azt is tudom, hogy itt az utolsó szót Zrinyi hadtudományi mintáinak újabb vizsgálata nélkül nem lehet kimondani. De így is feltűnő a dolog, és annyit mindenesetre jelent, hogy a tüzetes vizsgálatot ez irányban is ki kell terjesztenünk.

A lekicsinyelt zárai költő jelentőségét a Zrinyiász történetében először Hajnal mutatta ki. E soroknak nem volt más céljuk, mint Hajnal tanulmányát kiegészíteni, tévedéseit helyreigazítani. Ha ezen felül sikerült volna Krnardutić eposza keletkezésének hátterét új színezésben bemutatnunk, nagy meglepéssel tennők le tollunkat!

BAJZA JÓZSEF.

BALASSI, CREDULUS ÉS AZ OLASZ IRODALOM.

(Első közlemény.)

1.

Kemény Zsigmond *Gyulai Pál*­jában a kötelességnek érzett bűntevések tragikus kényszerűségében vergődő hős legválsá­gosabb éjszakáján oly vallomásszerű sóhajokat jegyez napló­jába, amelyekből kiderül, hogy Kemény ott, a Báthoryak olasz műveltségű udvarában, érzi leginkább szinte történet­filozófiai szükségességnek a magyar műköltészet megindulását, elsősorban a magyar világi lira megszületését, s leginkább magyarázatra szoruló problémának annak hiányát. A Rad­vánszky-kódex fölfedezése kitöltötte azóta a Kemény érezte ürt a magyar irodalmi multban, legújabban pedig olyan felfogás alakult ki Balassi Bálintról, amely tudatos kezdeményt, a mű­vészi magyar költészetnek az olasz fejlődés tanulságai, Dante elmélete és Petrarca gyakorlata alapján és minden hazai előz­mény nélkül vagy ellenére történt megindítását, tulajdonítja neki,¹ ugyanazt, amire Kemény hőse érez, de már későn, hivatást.² Mások azt a tényt sem tekintették eddig kétség­telenül bizonyítottnak, hogy Balassi jól tudott olaszul és ismerte az olasz irodalmat. Bár négy énekének felirata is utal olasz nótára, Szilády megjegyezte, hogy «efféle hivatkozás a nélkül is történhetett, hogy a költőnek értenie kellett volna a nyelvet, melyen az illető dallam eredeti szövege írva volt.» Az újabb vizsgálódások sem voltak ez irányban teljesen meggyőzőek.

¹ Ferenczi Zoltán: *A „lingua vulgaris” a magyar irodalomban*. Akadé­miai Értesítő és olaszul: Corvina, 1921. — Zoltai Béla: *Balassi és a pla­tonizmus*. Minerva, 1928. — Eckhardt Sándor, akinek széleskörű össze­hasonlító kutatásai adták a legtöbb tárgyi alapot B. megítélésének változásához (*B. irodalmi mintái*. IK. 1913.) s aki Petrarca ismeretének valószínűségére is rámutatott (*Valentino B. e Petrarca*. Corvina, 1921.) ekkor is, újabban megjelent dolgozataiban is csak fenntartással, semmi esetre sem B. költé­zetének kezdeteire vonatkozólag, tart valószínűnek ily tudatos feladatvállalást.

² V. ö. pl. következő szavait: «Én most nem vágynám Janus Pannonius babérjaira. Ugy rémlik előttem, hogy az emberi nem új tavaszhoz közelget... Petrarca és Boccaccio, ti a görög és latin nyelv jármát vonó szolgáló népek, ti a múzsák szajkóinak, kiknek minden érdemök ügyes kölcsönzésben van, megmutattátok az új világot, a nemzeti irodalmat, hol szűz természet van, szabadság és eredetiség... S mi magyarok, ha hivatást éreznénk keblünkben, idegen oltároknak áldozunk... és csak a Tinódiak énekeljenek e népek?»

erőmutatványának lelki indítékait adja». ¹ Arany maga is hangoztatta, hogy «a viszonyok *külsőleges* természetének meg kell hátrálni a *belső* drámaiság mellett». (Szász Csákjának bírálatában.) E művészete *Buda halálában* ér tetőpontjára és a balladákban. Ady a költő legjobb balladájának mondta *Buda halálát*.² Alakjainak minden lélekrezdülését figyeli, egy percre sem hagyja magukra őket, ütőerükön folyvást rajta tartja kezét. Riedl szerint a modern regény beható jellemzése van itt átvive eposzba.³ Külsőségre kevés szót veszteget, külső vonással is lélekbe világít. Attila álmának hallatán a sok jós: «maga szakállába kiki elmélyednek»; amint a testvér-viszály harapódzik, az idegen népnek «bátrabb szemeik nyílása.» Terjengős leírások helyett alakjait beszélgeti, cselekedtet; minden előttünk történik, nemcsak a külső események, hanem a lelki változások és kitörések is; szinte az egész drámai jelenetekből áll, melyeknek nem pusztá hallói, hanem nézői, tanúi vagyunk. Az olvasó feje fölött nem úszik folyvást nagy események terhes föllege; a történeti jelenetek családi képekkel váltakoznak. Ez változatosságot hoz a hangulatba és hangba. «Epikusnál ennyi tartománya a hangulatoknak ritkaság» — mondja Négyesy.

Az erős drámaiságot Greguss Shakespeare hatására akarta visszavezetni, így lett volna belőle «drámai epikus», aki erős lélektani jellemzésével s nagyvonalú rajzaival az eposzi formában is drámát, *Buda halálában* és balladáiban tragédiákat ír.⁴ Ez a saját könyvében való elfogultság túlzása; ámbár igaz, hogy Aranyban különösen erős a drámai érzék, mintha fiatalkori színműírói vágyai teljesülnének ki. A tragikai színezetre indokoltan mutat rá Gyulai Pál: «Arany nagy epopeája epiko-tragédia lett volna, s nem hasonlított volna a szokott műeposzokhoz, melyekben a végzetes hős fölemeli nemzetét. A tragédiában csak a hős bukik, itt az egész nemzet, vezére bűne miatt... egy nemzet sorsa az egyénhez kötve, ki teljes képviselőjévé vált, — ime a tragédia az eposzba oltva.»⁵ Beöthy Zsolt szerint «népe és ő sokkal inkább egyek, mint bármely eposz hőse nemzetével», «népének nagysága egészen

¹ Négyesy László: *Arany művészete és elmélete*. Budapesti Szemle, 170. köt. (1917.) 357. l.

² *Strofák Buda haláláról*. Nyugat, 1911. 32—34. l.

³ A «modern bensőséget» egy Jézus-társasági atya mondta ki először a műről. Arany eposzainak korszerűségét vizsgálva, a kalocsai érseki főgimn. 1876—77. és 78—79. évi értesítőjében.

⁴ *Shakespeare pályája*, 405. l. — Erődi Dániel *Buda halálának széptani tanulmánya*, 1876., szintén ilyen túlzással írja: «...nem epos, hanem eposi formában előadott dráma.» A könyvről Angyal írt tanulságos bírálatot Abafi Figyelőjében, I. 223—28. l.

⁵ *Emlékbeszédében*.

az ő személyes nagyságába látszik olvadni.»¹ A tragikai mag megvan a mondában, de Arany talált rá,² s formálta ki a bűn és bűnhődés összekapcsolásával tragikus hatásúvá. Az indulat fenyegető háborgása, a fölkellett baljós előérzet feszültebb és mélyebb hatású az epikai nyugalomnál; ily hős több érdeket kelt a könnyen boldoguló epikai hősöknél.

A drámai hatást a cselekvény összpontosítása s az alakok élénk jellemzése okozza.

VOINOVICH GÉZA.

¹ *A tragikum. Az epikai és tragikai jellem c. fejezetben.*

² Erről s a monda egyéb feldolgozásairól Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondái*, II. köt.

sította a magyar nyelvet, hogy «azon is lehet már a helikoni muzsákkal társalogni.» Az eredményekre visszapillantó literátornak e védelmező célú értékelése egyáltalán nem mond semmit Balassi szándékáról. Egyébként is csak annyit mond, hogy a szerelmes verseket sem szabad kivetni, minthogy már jelentékenyen hozzájárultak a nyelv ékesítéséhez, a magyar nyelven való verselést azonban ő sem igazolja Dante meg-gondolásaival, hiszen világosan a reformációból származtatja «kinék-kinek honjabeli nyelve ékesedését». A renaissance-költők példájának emlegetése csak a szerelmi argumentum védelmében történik, s ebben a vonatkozásban sem tesz különbséget Rimay a latin és nemzeti nyelven verselők jelentősége közt, annál kevésbé igaz az, hogy ezzel Balassit pet-rarkistának nevezi, amint Zolnai állítja. Épen így nem következik Balassi tudós elméjének emlegetéséből az, hogy Rimay korában tudós poézist láttak szerelmi költeményeiben, hogy közönségük a tudós irodalom közönsége volt, s e közönséghez épen tudóssága által talált utat. Rimay előszavának az a része, amelyben «gyarmati Balassi Bálint uram tudományos elméjéből irt tudós énekiről» beszél, határozottan csak az istenes énekekre vonatkozik, azokban dicsőíti a reformáció nemzeti irodalmakat kialakító hatásának legnagyobb magyar eredményét. Mielőtt a szerelmi énekek védelmére tér, világosan ki is mondja, hogy mire értette az előbb mondottakat: «Az szerint való részben mondom, melyben theológiának természetit és állapotját viseli s foglalja magában», és aztán az ő kacskaringós stílusában szinte szokatlanul világos elkülöni-téssel tér csak át a szerelmi argumentum védelmére — mintha csak elejét akarná venni minden félreértésnek: «Ha ki az szerelem argumentomában való énekeinek munkáját nem javalja penig, sőt kárhoytatná, inkábbban kárhoytassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén irt hasonló munkákat is...» Ezek szerint tehát nem egészen megokolt Zolnainak az a vádja, hogy «nem akadt irodalomtörténész, aki utána járt volna, mi az a teológia, és mi az a filozófia, ami Balassi átkozott és fajtalan énekeit ékesíti».

Maga Rimay sem mond ezek szerint többet, mint hogy Balassi költészete tette a magyar nyelvet igazán költői kifejezésre alkalmassá, és hogy ebben nemcsak feddhetetlen és tudós istenes énekeinek, hanem szerelmi költészetének is fontos része volt. Balassi történeti értékelése Rimayban történt meg először, ő végezte el, korszerűen alapos irodalom-történeti tájékozottsággal, az egyetemes fejlődés tanulsá-gainak magyar hagyományra való alkalmazását, ő talált oly mentségre is tudós írásokban, amelyet annál nagyobb lelkesedéssel ragadott meg, mivel saját lelkiismereti összeütkö-zését is megoldotta vele, melybe e nélkül puritán moralitása

és esetleg más természetű olvasmányai juttatták volna saját szerelmi költészete miatt.¹

Egyébként épen Rimay védelme is világosan mutatja, hogy Balassi verseit csak úgy kárhoztatták, mint a népi virágénekeket,² amelyektől Balassi maga sem különböztette meg őket: a Radvánszky-kódex is Balassi virágénekeiről beszél. De az istenes énekek *Solvirogram* anagramma mögé rejtőző kiadója is említi, hogy Balassi szerelmi énekei miatt sokan egyéb munkáit is megvetik. Zrinyi is — a közkeletű, eredetileg kárhoztató megjelölést használva — *Balassi Bálint fajtalan éneki* címet vezet be könyvtára jegyzékébe. Utóbb Amorról való énekeket is emlegetnek a szerelmi lira ellenségei; ez is mutatja, hogy «tudósság», mitológiai invenció nem mentesíti a szerelmi költészetet, mert hisz nem is a tudós réteg a virágének ellensége, hanem a papság, nálunk csakúgy, mint máshol. Ismeretes, hogy Luther épen azért is iparkodott az egyházi népéneket fejleszteni és kótás énekeskönyveket terjeszteni, hogy az ifjúságnak legyen mit énekelnie, sőt — miként a középkorban sequentiákat írtak pajkos lai-k dallamára, vagy ahogy az olasz laudek többnyire népszerű világi dallamokra készültek — közkedvelt nótákra írt és íratott énekeket, hogy az istenes szöveg kiszorítsa a szerelmit.

Balassi virágénekeivel csakúgy, mint egyéb verseivel, beletartozott *magyar* hagyomány folytonosságába is. Hogy ez a hagyomány maga mennyiben volt ősi örökség, mennyiben újabb és nyugati forrásokból táplálkozó fejlemény, azt persze nem tudhatjuk. Lehetséges, hogy ugyanaz a középkori és renaissance-hagyaték él benne tovább, amelynek későbbi fejleményeiből Balassi közvetlenül is gazdagodott.

Néhány évvel ezelőtt hívták fel a magyar tudomány figyelmét egy Bernardino Tomitano 1570-ben megjelent *Quattro libri della lingua Toscana* c. munkájában közölt szövegre, amelyet a szerző egy padovai diáktól hallott magyar dal latin értelmezése nyomán fordított olaszra.³ Persze nehéz bizni ily másodszori fordítás hűségében, kivált minthogy a fordítás olasz canzone-strófába kényszeríti az ének anyagát. De az alapötlet meghamisítására nem gondolhatunk, már csak a közlő célja miatt sem. Tomitano u. i. — helyesebben mestere, Speroni, akinek ajkára adja a dialogusban e fejtegetést — a képes beszéd és az ötletes költői túlzás példái közt hozza fel — szempontja tehát rokon Sylvesternek a virágénekekről

¹ V. ö. Ferenczi Zoltán: *Rimay János*. 1911. 40. l.

² Ellenkező Alszeghy Zsolt véleménye (előszőr: *Epigon lírikusaink a XIX. századig*, IK. 1917.) V. ö. korábban: Harmos Sándor. *Balassi Bálint szerelmi költészete*. 1906.

³ Szabolcsi Bence: *Egy XVI. századi magyar költemény nyoma az olasz irodalomban*. IK. 1933. 134. l.

szóló nyilatkozatáéval — kiemelve, mennyire meglepte, mikor hallotta, mily ékesen és szellemesen beszélnek énekben a nehéz, kemény ejtésű magyar nyelven.¹ Ennek az adatnak jelentőségét nagy mértékben növeli még az a tény is, hogy jóval korábbi, mint eddig gondolták. Megvan már Tomitano munkájának 1545-ben *Ragionamenti della lingua Toscana, dove si parla del perfetto oratore e poeta volgare* címen megjelent rövidebb kidolgozásában, mégpedig a következő bevezető szavakkal (374—5. l.): «E nel istesso tempo, che io in Padova mi ritrovai, sentii una sera uno scolare Ungaro, il qual mormorando fra se non so che cantava, pienamente. Il quale essendo alquanto mio domestico, il pregai che egli latinamente volesse espormi quella cotal canzone, ed egli volontieri la mi disse, onde molto restai della purità di quella lingua maravigliata, ed a dirla toscanamente verrebbe a significare quello che voi udirete.»² Ez az adat nyilván még 1545-nél is, legalább néhány évvel, korábbi: Tomitano munkája kéziratban már 1543-ban készen volt.³ A dialógus 1542 novemberében Tomitano mesterének, Speroninak, az Accademia degli Infiammati elnökévé történt megválasztását ünneplő gyülekezetben játszik, s maga Speroni beszél a nyelv ékességeiről. Persze ebből nem okvetlen következik, hogy a szóbanforgó magyar énekről csakugyan Speronitól hallott a szerző (ez esetben még régibb időről is szó lehetne), de ha Tomitano maga hallotta énekről beszélteti is mesterét, a magyar diák énekét 1543 előtt, legvalószínűbben 1539 és ez év közt, hallhatta — 1539 óta volt a logika tanára a padovai egyetemen. Persze, hogy ki volt ez a magyar diák, arról csak bizonytalan találgatásokkal próbálkozhatnánk. A Tomitanótól megörökített, a XVI. század első feléből való magyar ének különös alapötlete az, hogy a «donna» szépséges szent kebelében ott van ezernyi udvarlójának szíve, s minthogy az éneklő valamennyi közül a leglágyabb, magába vette valamennyi panaszát, s ha a magáét túrnie kellene is, ezt a rengeteg kint már nem tudja elviselni. Nem kell külön bizonyítani, mennyire beletartozik ez az ötlet — feltűnően finom és keresetten ötletes változatként — az udvari és udvarló lírának abba a világába, amely a lovagkor óta az európai szerelmi

¹ «E chi potrebbe credere che gli Ongheri, per la sua asprezza dura e malagevole da proferire ricevono non dimeno così leggiadro concetto ne' suoi versi, quale è questo, ch'io dirò.» 320. l.

² «Ugyanabban az időben — előtte más barbár énekekről van szó, amelyeket hasonló körülmények közt ismert meg — amikor Padovában tartózkodtam, egy este egy magyar diákot hallottam, aki magában morogva énekelt valamit; minthogy valamennyire ismerősöm volt, arra kértem, magyarázza meg nekem latinul azt az énekét, s ő készséggel elmondta nekem, mire nagyon elcsodálkoztam annak a nyelvnek tisztaságán; és toszkánai nyelven ezt jelentené, amit hallani fogtok.»

³ V. ö. L. de Benedictis: *Della vita e delle opere di B. T. Padova* 1903.

költészetnek is megadta állandó színét, s amelyhez való tartozását Balassinak régebben is érezték, de Eckhardt Sándor kutatásai óta értjük igazán.¹ Hogy tehát az imádandó, mindenkit elragadó kegyetlen kegyest ostromló, udvarló líra Balassi előtt sem lehetett nálunk sem egészen ismeretlen, abban nem kételkedhetünk. De hogy mely irányból érte először vagy erősebben ennek az udvari szerelmi lírának levegője a magyarságot, arra már nehezebb volna felelni. Vajon még a lovagi költészet virágkorában fejlesztett magyar gyakorlatot is az a divat, amelynek egyes képviselőiről tudjuk, hogy — már az Arpádok korában — a magyar udvarban is megfordultak, vagy inkább az Anjouk idejében vagy csak a Mátyás-korabeli olasz énekesek működése nyomán, arra ma még nem tudnánk felelni. Arra sem, mily erős volt e hagyomány nálunk, volt-e már a XVI. század közepe előtt az ily magyar énekeknek jelentős folytonossága, amely magából, további idegen ösztönzés nélkül is termelt már új énekeket. Emlékek hiányából épen az efféle énekköltészetnél semmi sem következik, viszont jellemző és Balassi e szempontból való jelentőségére is rámutat, hogy körülbelül épen az ő korától kezdve indul meg az efféle szöveg- emlékek szaporodása.

A Tomitano-féle adat is támogathatja Kastner Jenő föltevését, hogy a Mátyás-korabeli udvari olasz énekkultúrától folytonos láncolat visz Balassiig.² Kevésbé valószínű azonban, hogy ez a folytonosság egyes dallamok fennmaradásában, mintegy itt ragadásában, állt volna. Hiszen egyrészt épen a XVI. század folyamán bontakozik ki új gazdagságban az olasz világi dallamszerzés, másrészt ebben a korban is szinte korlátlan lehetősége volt annak, hogy a magyarság közé eljussanak a legfrissebb olasz énekek. Ami pedig Balassit illeti, az egyelőre keveset mondó nótajelzéseken kívül szövegeivel bőségesen igazolható nem is csak általában olasz énekismerete, hanem korszerű olasz irodalmi műveltsége.

2.

A nótajelzésekkel ezúttal nem is kívánok foglalkozni. Csak épen megemlítem, hogy Balassi még nem jelölt eredetű versformái egyikének-másikának is, azt hiszem, nem ok nélkül gyanítom olasz eredetét s keresem, ha még nem is teljes sikerrel, közvetlen példaképét olasz énekekben.

De Balassi verseinek szövege lépten-nyomon az egykorú olasz költészetre emlékeztet s egészében olaszos ízü. Ennek

¹ E tekintetben figyelemre méltók Zolnai id. tanulmánya III. és IV. fejezetének fejtegetései is.

² *Humanizmus és régi magyar irodalom*. Győri Szemle, 1933. V. ő. még Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség megoszlása*. 1935. 111. 272—3. l.

felismerése terén mindenesetre jelentős lépés volt a Petrarcára való utalás (Eckhardt); az olaszos osztrák-német énekköltéssel való rokonság kiemelésében is (Trostler) ennek az olaszos énekjellegnek a közönsége a lényeges és egyedül helytálló. A magyar könyvtárak anyagának természetéből következik csak, hogy mindeddig olyan kevés olasz párhuzamra mutattak rá. Valójában azonban nincs irodalom, amelyben annyira mindaz együtt volna, ami a Balassi-féle udvarlás konvencionális vonása, mint az olasz — magának a szerelemnek felfogása dolgában, a ciklusalakításban s az egyes versek alapötleteiben és képes beszédében egyaránt. Nincs ugyan verseskönyv, amelyben Balassi annyi énekének alapötletét együtt találta volna, mint az Angerianus-féle *Erotopaegnion*, de az ízlés, amely ebben magában is megnyilatkozik, nem általában humanista ízlés, hanem sajátosan olaszos — a legtöbb párhuzam Balassihoz olasz és olasz nyomon induló francia humanistáktól került — és e mögött a humanista költészet mögött ott van már a vulgáris olasz költészet addigi fejlődése is. legfőképp maga Petrarca, sokban inkább, mint az antik erotika. A vulgáris irodalmak közül pedig az udvari lírának az a hagyománya, amellyel Balassi rokonsága annyira szembetűnő, az ő korában legteljesebben, sőt mondhatni, sűrítve, az olasz költészetben élt, műköltészetben és népköltészetben egyaránt, petrarchismusban és azon kívül, sőt a lírán kívüli területeken is (epika, dráma, levélregény). Balassi verseinek egyes részleteihez tömegesen lehetne idézni az eddig felhozottaknál találóbb párhuzamokat a legkülönbébb nyomtatott és kéziratoss, kótás vagy a nélküli madrigál- és villanella-gyűjteményekből és szorosabban iradalmi canzonierekből egyaránt. Közvetlen mintá megjelölésében azonban ily konvencionális elemeknél nem lehet túlzott még a legnagyobb óvatosság sem. Épen azért e téren csak néhány, egy vagy más tekintetben külön is tanulságos példát hozok fel a mondottak igazolására.

Sok fejtörést okozott már Balassinak három oly költeménye, amelyek alig érthetők másképp, mint ha bennük szerelmes nő beszél távollevő kedveséhez. Egyikről-másikról az a gyánítás is elhangzott, hogy nem is Balassi írta, csak belekeveredett az ő hagyatékába. Eckhardt vetette föl¹ a Losonczy Anna nevére írt egyik énekkel (Radv.-k. XXV.) kapcsolatban azt a föltevést, hogy Anna írta Balassihoz. Egy másikról, a Chak Borbála nevére írottól egy közel egykorú másolatának felirata azt mondja: «Adhortatio Barbarae Chak ad quendam juvenem, ut in pristinum amorem redirectet.» Végül ilyen Balassinak talán legzeneibb és leggyöngédebb verse, amely Kodály Zoltánt megzenésítésre ihlette, az, «kit egy szép leány nevével szer-

¹ B. két verséhez. Irodalomtörténet, 1914.

zett»; ebben Szilády hasztalan kereste a szép leány nevét, mert hiszen, mint Dézsi is észrevette, a felírás azt jelenti, hogy a leány nevében szól, annak ajkára adja énekét a költő. Ilyen, a szeretett és szerelmes nőt megszólaltató ének a XV. és XVI. század olasz költészetében bőven akad.¹ E divat előzményei közé tartoznak persze a heroidák is, amelyeket Eckhardt szerint Balassinak jól kellett ismernie, s a humanistáknál nem egy ilyenre akadunk. Castiglione, a *Cortigiano* világhírű szerzője pl. egy hozzá magához szóló levelet is írt felesége nevében, akit történetesen Hippolytenek hívtak. De az olasz szerelmi lírában külön nevezetes szerepe jutott az említett fikciónak. Legnépszerűbb volt e nemben s hosszú időn át különféle ponyvanyomtatványokban is helyet kapott Tebaldeo egy ily költeménye: *Epistola di T. de Ferrara che finge che l' habia facta una donna e mandata a lui.*

Egy másik Balassinál különösen gazdagon képviselt típus az ajándék-tárgyat búcsúztató verseké. Ír ilyet gyűrű, gyémántkereszt, násfa, bokréta mellé (egyben meg a virágjától küldött bokréta jelentését találgatja), mindegyikben végigmenvén az egyes részek alakjának, az ábrázolásnak, színeknek és összetartozásuknak a szerelmesek tulajdonságait és szerelmüket szimbolizáló vonásain. A gyűrűről szóló énekkel kapcsolatban Eckhardt utalt egy Ovidiusnak tulajdonított heroidára (*Leander Heróhoz*), amelyben hasonló fordulatok vannak. Más tekintetben viszont épen Ovidius *Amorese* II. könyvének 15. elegiája az ily költemények római őse. Ebben is van, amihez közelebb áll Balassi verse. Kezdete:

Anule, formosae digitum cincture puellae...
 Munus eas gratum...
 Felix, a domina tractaberis, anule, nostra:
 Invideo donis jam miser ipse meis.

Balassinál:

Eredj édes gyűrűm, majd jutsz asszonyomhoz,
 Ki viszen tégedet csókolni szájához.
 Oh hogy nékem abhoz
 Nem lehet most mennem, én vigasztalómhoz.

De mindkét latin változatnál és Buchanánusnak már Sziládytól említett *Adamas*ánál is közelebb áll mind a versszak kezdő fordulata, mind a benne kifejezett panasz olasz költemények egész sorához. (A műfaj kedveltsége kapcsolatos lehet a képzőművészetek és iparművészet fejlettségével s kivált a színek jelentőségével foglalkozó szakirodalomával is; rokon jelenség az emblema-, impresa-költéssel). A még Balassi korában is igen népszerű Seraphino Ciminelli della Aquila valósággal specialistája volt az ily verseknek. Az ő gyűrűs szonettje elején is

¹ V. ö. Cian, *Le rime di Bartolomeo Cavassico*. XLII—LXXXVII. 1.

megvan mindkét szóban forgó elem. Egy utánzója az ő neve alatt terjedt versének magát a verset megszólító kezdete azonban (ez is régóta gyakori téma volt) még hasonlóbb Balassié-hoz nyelvi tekintetben is:

Vanne, canzone mia...

A chi m'andar non lice...

(Menghini S.-kiadása, 1894. I. 201. l.)

A Julia-ciklusnak a fülemüléről szóló éneke egész menetében kétségtelenül Angerianus egyik epigrammáját követi, mégis valószínű, hogy itt is belejártzott a magyar ének alakításába az olasz költészet ismerete is. Angerianus u. i. az antik költészet *terrti*-ét (cicada) szólítja meg. Eckhardt szerint a nálunk ily vonatkozásban szokatlan párhuzamnak énekesmadárral való fölcserélésére ugyancsak Angerianus két más, tengelicet és fecskét emlegető verse adhatott ösztönzést. Ezzel szemben érdemes rámutatni, hogy éppen a fülemülét, amely ugyancsak a klasszikus költészetben is a panaszos éneklés madara (v. ö. Philomela mítoszát), gyakran szerepelteti az olasz költészet egészen olyan szembeállításban, mint Balassi. Az ily költemények közül a legismertebb Bembónak, a tudatos petrararchismus alapítójának canzoneja volt, amely egyúttal a legtöbbször megzenésített XVI. századi olasz költemények egyike. Érdemes ennek és Balassi versének kezdetét egymás mellé állítani. Mig Angerianus versének kezdete: *Tu felix cantas molli sub fronde, cicada...*, Balassié: *Te szép fülemüle, zöld ágak közibe* mondod el énekedet... — épúgy, mint Bembónál: *O rossignuol, che in queste verdi fronde...* *Dolce cantando...* Bembo énekének folytatása a szembeállítás után afféle a fülemülére bízott üzenetet is foglal magában, amelyet Balassi a darvakra biz.¹

¹ Hogy mennyire lehetetlen egyes részletek alapján közvetlen mintára utalni, arra jellemző példa lehet Balassi egy másik fülemüle-hasonlata is: Vergilius *Georgicájában* is megvan pl. (IV. 511.) az öccsét sirató Coeliáról mondott hasonlat, Orpheusról:

Qualis populea maerens philomela sub umbra
Amisso queritur fetus, quos durus arator
Observans nido implumis detraxit; at illa
Flet noctem ramoque sedens miserabile carmen
Integrat et maestis late loca questibus implet.

Persze nincs ok kételkedni abban, hogy Balassi ismerte Vergiliust, ismerhette a *Georgicát* is. De egyrészt oly általánosan elterjedt ez a hasonlat — a XVI. század olasz irodalmában is gyakori, megvan Tassónál is (XII. 90), Castiglione egy latin versében (*Alcon*) is — másrészt pedig, míg más tekintetben másokhoz, két mozzanatban a hasonlat őséhez, Homeroshoz áll Balassi strófája sokkal közelebb: míg Vergiliusnál egy helyben ül a panaszos fülemüle, Homerosnál (Od. XIX. 517. — v. ö. még XVI. 316. keselyűről) meg-megfordul keresve, kicsinyeit a fészek körül, mint ahogy Balassi szerint is röpes ide s tova; a másik homerosi mozzanat a panasz szépségének hangoztatása.

Különben Bembo egy másik versének kezdete Balassi egyik olasz dallamra (Gianeta Padovana) írt énekének kezdetére emlékeztet:

Gioia m'abonda al cor tanta e si pura,
Tosto che la mia donna scorgo e miro...

Nő az én örömem most az én szép
Szerelmem erre való néztembe' (?)

Különben sok hasonló énekkezdet van az egykorú madrigál-gyűjteményekben, sőt amint Balassinak is van a fenti mellett *Nő az én gyötrelmem* kezdetű éneke, úgy van *Nasce la gioia mia* kezdetű énekek (pl. *Nasco*, 1554. *Primavera* 1565.) mellett *Nasce la pena mia* kezdetű is (pl. *Striggio*, 1566.¹)

A szerelem tűz voltával kapcsolatos rengeteg ötlet közül is sok van, amelyhez hasonlóbb változatok találhatók olasz költőknél, mint bármely eddig melléjük állított szövegben — persze a baziliszkus, szalamandra és lepentőske is nagyon népszerűek e vonatkozásban. Az a probléma, amelyet Balassi a Radvánszky k. XIX. énekében fejt ki legszélesebben, hogy míg más tűz mindent megemészt, amihez ér, a szerelem csak őt emészti, akit azonban szeret, azt nem gyújtja fel, nagyon hasonló formában található pl. Domenico Ragnina egy szonettjében:

Naturalmente il foco ha' questa possa,
Che ciò ch'in lui si pone, arde e consuma,
E questa ch'in ardor d'Amor alluma,
Sempre illese mantien le carni e l'ossa.

Ragnina szonettjei megvannak egy Balassi korában többször, először 1564-ben megjelent anthológiában (*Rime scelte da diversi eccellentissimi autori*). Magának Ragninának is van még verse, amely Balassiéi mellé állítható: a Júlia-ciklus utolsóelőtti énekének Angerianusból eredő 5—7. versszakához egyben-másban Angerianusnál is inkább hasonlít az egyik² — itt is, mint annyiszor, szó lehetne többfelől ismert rokonelemek összeolvasztásáról. De pl. a szerelmi tűz újraeledésének festéséhez, amellyel a Julia-ciklus kezdetén találkozunk, jellemző párhuzamul idézhető többek közt Ascanio Pignatellinek ugyanabban az anthológiában található szonettje:

Sento l'antiche mie fiamme amorse
Destarsi a nuovo, e piu cocente ardore
Che sento no, ma ricoperto Amore
Fra le ceneri sue l'incendio ascose.³

¹ V. ö. Vogel: *Bibliothek der gedruckten weltlichen Vokalmusik Italiens*. I—II. 1892.

² pl. «A piros márványkő, kit ver gyakor eső, csepegéstől lyukadhat: «Spesso l'acqua cadendo in basso loco Rompe i marmi più forti...» (Angerianusnál: *silicem domat, unda*).

³ V. ö. még u. o. Guerrintől: «Oime l'antica mia fiamma, ch'era sopita...»

Azok közül az „inventio poetica”-k közül, amelyekre mind-
 eddig nem találtak párhuzamot a humanista költészetben, kü-
 lönösen figyelemreméltó annak a kettőnek villanellákban való
 előfordulása, amelyeket Balassi a Coeliáról szóló V. énekben
 használ föl, «kiben az Coelia szerelméért való gyötrelméről ír,
 hasonlítván az szerelmet hol malomhoz s hol haranghoz.»
 Különösen bizarr az első kép. Horváth János¹ összeállítván
 ennek a magyar költészetben való további szerepét, Petőfinek
 a férfi torkát bánatórló malomnak, felesége nyelvét pörpatvar-
 fonó rokkának nevező dalával kapcsolatban, megjegyzi: «Próbál-
 ja meg valaki ezt a különös malmot egész szerkezetével,
 molnárostul együtt elképzelni: a legképtelenebb mesterkedésre
 bukkan.» E mesterkedés persze még furcsább, ahol nem helyzet-
 dallal van dolgunk, s pláne oly részletezéssel, mint Balassinál
 és még inkább az idézendő villanellában, amelyben a kép majd-
 nem minden mozzanata szinte szó szerint úgy megvan, de
 azonkívül még több is. A villanella nagyon elterjedt lehetett:
 Menghini a Bibliotheca Chigiana, egy XVI. századi sienai
 eredetű kéziratából tette közzé (Zeitschrift für roman. Philo-
 logie, XVI—XVII. k.), Ferrari pedig egy többnyire XVI. századi
 anyagot tartalmazó XVII. századi firenzeiből. (Biblioteca di
 letteratura popolare. I. 1882. 216. l.); Az előbbiben megvan
 egy amahoz egészen hasonló menetű másik villanella, amely
 meg a haranghasonlatot tartalmazza; az előbbi a gyűjtemény
 18., az utóbbi az 57. darabja:

Chi crederia già mai,
 Ch'amor per far mi guai
 Avesse fatto per mio fier destino
 D'una pietra durissima un mulino.
 E per forza di venti
 De miei sospir ardenti
 Nel fiume delle lacrime mie amare
 D'intorno lo facesse, ohime, girare.

Così macina e trita
 Questa odiosa vita,
 Per darmi maggior pena e rio dolore
 Vuol far farina de sto afflito cuore.

E diventato questo cor meschino
 Una campana posta in basso loco,
 Che notte e giorno suona a foco, a foco.

Martello la percuote. Amor la tira
 E con el suon di dolorosi accenti
 Aqueta le tempestà, piogge e venti.

Mely csoda gyötrelm
 Ez, hogy a szerelem
 Bámra most malomná lett;
 Hol, mint gabonáját,
 Engemet, szolgáját,
 Szép Coeliával örlet;
 Síralmam patakja
 Az kereket hajtja,

Kin lisztté létig örlet.

Im az nagy szerelem
 Miatt busult szívem
 Már szintén haranggá lett,
 Kit szerelmem bennem
 Félén ver ellenem
 S rám támadott amellet;
 Azért kong jajszóval,
 Zúg kiáltozással
 Szegény nyugalma helyett.

¹ Petőfi Sándor. 1927. 95. l.

Ugyancsak gyakori a villanellákban a szerelem — militia — témának egészen ahhoz hasonló változata, amellyel a Radvánszky k. II. énekének elején találkozunk. Bármennyire a végbeli vitézhez illőnek látszik ez, mégsem tarthatjuk egészen eredetinek. A korabeli olasz költészetben is gyakori ugyanaz a kép a hadat indító, vár vagy város minden zegét-zúgát bejáró s harci jelszavakat kiáltozó Cupidóról. Pl. épen a Chigiana említett kéziratában maradt egy ilyen:

Sapete, amanti, ch'Amor fa gran guerra,
Vestito d'arme va di piazza in piazza
Gridando sempre: ammazza, ammazza, ammazza!

Egy nagyon elterjedt velencei daloskönyvben (*Fiore di villanelle*, az 1580-as évekből) meg több változata is van ennek a témának, pl. (*Settimo fiore di villanelle*):

Pien d'ira e di furore
Se'n va gridando a l'arme, a l'arme amore
E porta per impresa nel stendardo
Di Livia il volto, ond'io sospiro ed ardo.
Il campo ei solo guida
E pien di sdegno a sacco, a sacco grida.

Balassinál berdőt kiált Cupido s ugyancsak eléje tünteti szép csillaga képét.

Míndezeknél a párhuzamoknál fontosabb és kétségbevonhatatlanabb bizonyítéka Balassi olasz műveltségének a korabeli pásztordrámához való viszonya. Ennek megvilágítása nem választható külön annak a magyar drámatörédéknek a kérdéséről, amelyet kezdetől fogva neki tulajdonítottak, s amelyet Riedl nyomán *Credulus es Julia* címmel emleget az irodalomtörténet.

WALDAPFEL JÓZSEF.

ADATTÁR.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ISMERETLEN DRÁMÁI.

(Második közlemény.)¹

V. Jelenés.²

Egy szoba Török hajlékában.

TÖRÖK, BOROS.

TÖRÖK. Örülök, édes Öcsém, hogy itt viszont láthatlak. Isten hozott! — ugyan soká kellett mulatnod valahol; három hét mult már, mióta nem valál velem. De ugyan beszéld el, mért vagy illy zavart, kedvetlen állapotban, és mi éri? mi sérti lelkedet?

BOROS.

Egy sérti azt;
O tisztos Ösz, ki hajdan hü barátja voltál Atyámnak, — lelkemet csak egy baj sérti; ámde sokkal is nagyobb az, hogy sem tovább titkolható legyen. Szoltam ezelőtt már róla, és azért is mivel magadtól származott, tudod, vagy eltalálhatod, miért jövék most éppen hozzád, a' kiből szerencsém és bizodalmaim nyugosznak. Oh Atyám! (engedd hogy így nevezzelek) ki ad? ki adhat annyit nékem a' halandók

¹ Az első közleményben a kézirat leírásánál jegyzeteim félreolvasása folytán ötfelvonásosnak mondtam a valójában csak háromfelvonásos jambusos drámát.

² Eredetileg itt volt a darab kezdete. A személyek névsora után «I. Fölvonás Első Jelenés. Egy szoba Török hajlékában» jelzéssel, Boros és Török párbeszédével indult. A névsor a következő:

Személyek:

Török Balázs. Egy birtokos Nemes, (kihúzza: öreg).

Boros Zsigmond, Ifjú nemes, Juli kérője.

Rónai Elek, Nemes, Juli kedvese.

Csóka Pál, Török szolgája.

Bandi, Rónai meghitt szolgája.

Málits, Boros Irnoka.

Örsike, Török Leánya.

Juli, ennek Szobaleánya.

Egy özvegy, Csókának anyja.

Szolgák és cselédek.

közül akárhol mint te? — benned él
 töled sugárzik a remény felém.
 'S egyedül tetőled; csak ezt ne hagyj
 elesni tőlem 's hasztalan ki tézni,
 a' fény sugárként, mely midőn simább
 testet talál a' naphoz vissza tér
 vagy félre törve másnak ad világot.
 Engedj meg ifjú éveim tűzének
 mely háborogva gerjedez szivemben
 's rég elrabolva szép nyugalmaamat
 agg gondokat gyűjt a' jövő felől
 's hozzád segédért jőni kényszerít.

Török. Így hát tudom, mi sérti lelkedet,
 azt is, derék ifju miért hevülsz,
 's a' nyugtalanság származását is,
 mely látszatosan jegyzi arcodat.
 Emlékezem fogadásaim szerint
 időnkre mellyet meghatározánk:
 az most vagyon; — ez okozta tehát
 sürgetéstedet. Megengedek tüzes
 természetednek ifjuságodért.
 Bocsáss meg ellenben te is nekem,
 midőn bajimmal küzdve késeibb
 határt vetek kívánatidnak. Am
 örömmel állnék arra én is, hogy
 legyen nyugodtabb agg korom szaka
 boldog leányom, 's vóm vidám körében
 's hogy teljesítve lássam azt, miért
 Atyád Barátom síron túl eped;
 de más sohajtás tölti a' jegyes
 Szűz bánatos mellyét: halasztani
 kívánja, a' mit esdekelve vársz te;

A párbeszéd a következő, most kihúzott sorokkal kezdődött:

Boros. Atyám barátja s' híve hajdan, o
 Balázs, te Atyja annak, kit becsül, szeret,
 's imád sohajtva mindenem
 te kiben egyetlen reményem él, ne hagyj
 enyészni ezt 's semmiségbe dőlni
 a' fény sugárként, mely midőn simább
 testet talál, a' naphoz vissza tér
 vagy félre törve másnak ad világot.
 Engedj meg ifjú éveim tűzének,
 mely háborogva gerjedez szivemben
 's rég elrabolva szép nyugalmaamat
 agg gondokat gyűjt a' kétes jövő
 felől 's segédért hozzád kényszerít
 (hozzád segédért jőni kényszerít.)

Török. (Olvashatatlan szó) derék ifjú, miért hevülsz,
 's meg nem nyugodva késztesz, hogy miként
 ígértem egykor sirba kelt Atyádnak,
 elősegítem boldogultodat.
 Hölgyül szelíd leányomat...

Később a költő, az eredeti tervet megváltoztatva, különálló lapokon négy jelenetet illesztett a fenti kezdet elé, Török és Boros beszélgetését másképen indította, részben felhasználva a kihúzott szöveget.

kér égre földre, és mi szent előttem,
mindenre. Dorgálom, fenyítem őt,
boszús beszédem szinte kétbe' hozza:
kér, és nem enged: végre rá hagyám
föl téve azt, hogy közlöm veled is. —
Ifjú, miért szegül le bús szemed?²
mért változol magadban illy hamar
tündér vizekként, melyeket, midőn
csillogva mélyen elsimúltanak,
a' támadó gőzfelleg éjbe rejt,
és vészt üvöltve szálló fergeteg'
alácsapó haragja öszsze dül.

Miért vagy illy zavartan, ó Boros,
illy változólag a' beszédemen?

Boros. Azt, hagyta helybe, a' mi engemet
minden reménytől vissza tántorít,
's örök keservet ad kíváнатimnak
a' drága tárgy helyett; te ráhagyád
és én nyugodva halljam ezt?

Török. Sietsz

ítélni hirtelenkedő, magad
e' gyáva tettel ártasz ön magadnak,
's vad rémzetekkel toldod a' valót:
mert ám halasztást csak kevés napokra,
nem mást kívántak a' leány könyűji.

Boros. Elég! halasztás már elég neki;
és nékem is kész veszteségem ez.
Most érkezett meg irlnokom Budáról,
's mint mondja, holnap itt lesz Rónay,
a' büszke gyermek, képes egyszeri
pillantásával többet érdemelni,
mint évek által a' szegény Boros
minden könyörgés áldozatja mellett
sok száz ígéret csalfa göze közt;
Itten lesz ő majd, 's dölfe szárnyain
lebegve bátran bírja martalékját
míg szégyenében elborítva nyög
hiú reménnyel kínozott szívem.
Csak jöjön hát a' büszke Rónay
és lássa őt meg a' még gyenge szűz.
Erőt vesz attól, s kölcsönös megédet,
melly vakmerő lesz és elég hatalmas
megvetni gondját egy szelid Atyának,
egy olly Atyának, a' kit egyszerű
nagy gyengesége hajlóvá teszi.

Török. (*boszúsán fölkel*) Nem férfi lélek lelkesít-e engem?
ki mondja, — hah — hogy nincs helyén szívem?
bátor nyomokkal jártam én gvakorta,
még barna fűrtök vettenek kerül,
a bús csatáknak több veszélyi közt,
és mint Magyar küzdöttem honnomért;
villám csapásom, mellyem szikla volt.

'S ki mondja most, hogy nincs helyén szívem
melly ok von engem' gyáva engedésre?

Boros. (*magában*) Hasznomra gerjed benned a' boszúság;
indulatoskodj: félre tér eszed.

² Kihúзва: mért dulja habzás arcodat?

(Törökhez.) ¹ Bocsáss meg, — én hibáztam ellened,
's méltó boszúság jegyzi arcodat,
melly a' csatáknak nem csufos jelét
viselve tiszteletre érdemes.

Nem csak koromnak hirtelen tüze
csábít, midőn illy vétkesül itélek
egy még emennél sajnosabb erősb
hév, szenvedelem tántoríta meg.
Oh agg szerelmek bája mennyiszér
tészsz még belőlem gyáva gyermeket! —
Jó Férfiú! hibáztam én előbb
akadálynak állítva gyengeségedet;
de, bár örökké e' hitem maradna;
legtűrhetőbb ez még a' többi közt:
nem gyenge, sőt nagyon is erős eszű
vagy teljesíteni, a' mit végezel;
önként halasztasz, 's nem leányod által
győződve várod vissza Rónayt. —

TÖRÖK. Megvallom, én őt tisztelem szivemből,
's sokkal beceseb is tettiért előttem,
mint sem kívánhasd, hogy ki tiltsam őt
lakom köréből: régi ismerősöm.

BOROS. Azt nem kívánom. — Ám te sem kívánd
's ne kívánja tőlem senki, hogy tovább
vak tisztelettel álljak egy merő
és hajthatatlan szív előtt, miként
ostromra kelve, a' merész habok
a szirt körül zuhogva széllyel esnek
's saját dühökkel ártnak magoknak:
nem, — a' halasztás' meg ne rontson így
melly több csapást is hozna rám utóbb.
Ki tűrne békén ennyi megvetést?
Megvet leányod, és Te is; magad
mondád erősnek lenni szívedet,
's nem gyengeségből jőni tettidet.
Halaszsz tehát kérelmem ellen is,
és várd be bátran Rónayt, lakozz,
's nézd el szerelmök néma ömledését,
nézd, és puhúlva nézzed ezt, erős;
míg megvetőitől felejtve rút
szégyen, boszúság nyomna engemet.
Ezt elkerülöm, bár nem látva is
él képzetimben, és mohón gyötör
e' méltatlanság; látni nem fogom.
Ekként Atyámnak tett ígéretid
mellyek szerint én boldogulva lennék,
füstként enyésznek, 's futva, mint az édes
álom, csak addig boldogíthatók,
míg a' valóság nem kívántatik.
Ó most, midőn már végig álmodám
az álreménynek hosszas éjjelét
a' rég' imádott tárgy után epedve,
bú lesz jutalmam, veszteség torom
kopár vidékek tar sziklák körül

¹ Kihúzza: (Törökhez.) Bocsánat, o Török, megtévedett
ítéletemnek, melly reád hibásan
vall gyengeséget — holott

- a' jobb vadaknak társaságiban.
 Mégegyszer Isten véletek reményim;
 Atyám porodban csendesen nyugodj,
 és látva (tán ha láthatod) miként
 járt síron innen gyermeked, ne bámulj
 hogy sírodon túl rég felejtve vagy. —
 Isten maradjon véled is, Török! (*menni akar*)
- Török. Várj, 's hallj meg engem, hogy meg érts egészen;
 mert eddig inkább képzetid teremték
 elődbe csalfán véleményimét,
 vagy félre értvén roszra forgaták.
 Nem volt hitetlen lelkem Istenemhez
 's böcsületemhez életemben, és
 mi kényszerétne most miattad azzá
 lennem, a' mi még nem voltam életemben?
 Fogadtam Istenemre, és magyar
 becsületemre, boldogúltodat;
 's ha bár kimúlt Atyád, Barátom, él
 Egében Istenem, e' kebelben él
 azon becsület mellyre esküvém.
 Valamint pedig szándékom arra czéloz,
 hogy boldogúlj, úgy szinte töled is
 csendes figyelmet várok, engedő
 nem képzetekkel tarka észl, szívet.
- Boros. Váratlan e' fordúlat énnekem;
 nincs is szavam, melly tudna menteni;
 o légy Atyám, légy öre érzetimnek!
 Sokkal kegyesb vagy megbocsátani,
 hogy sem könyörgve érdemelhetem.
- Török. Maradj ebédre nálam; addig is,
 a' mint tanácsom vagy tekintetem
 segíthet, el nem múlatom, 's ebéd
 után tovább kell vinni' dolgodat,
- Boros. Tudnék tanácsot adni: agg szerelmem
 rég ezt sugalja nékem, o Török!
 De teljesíteni tán kemény leszen,
 bár nincs veszélyyel egybekötve.
- Török. Jer
 kertembe vélem, 's halljuk a tanácsot.

VI. Jelenés.

Örzsike szobája.

ÖRZSIKE ÉS JULI.

Most már halasztást nyerve jó Atyámtól
 nem háborognak érzetim: betelt
 első kívánatom; talán tovább is,
 — ezt sejttem én — Atyám kegyével élhetek.
 Ha látja majd hajtatlanul erős
 szándékomat kéréssel egybe kötve,
 ha látja tiszta gerjedelmimét,
 megszán, 's kegyetlen nem lesz életemhez
 nem kéri vissza, a' mit ő adott.
 O bár tovább ne menne aggodalmam:
 itt béke állt helyébe; ám de sok van a'
 kétes jövőnek birtokában hátra
 melly fölzavarja csendemet. Miért is
 mondá Atyám hogy közli mással is,

dolgomat, holott néki tudni már elég?
 Ez a' Boros nagy átok éltemen,
 ámbár eléggé érzetem vele
 hogy nem szívelhetem nevét 's magát,
 mégis szünetlen ostromol, 's homályt
 von napjaimra. — Nemde, szólj Juli
 ígéretektől foly beszéde a'
 gyávanak itt is?

JULI. Előbb hogy egy lugas
 mellett füleltem, illyeket beszélt,
 nem volt eléggé érthető szava,
 's nem is sokáig hallgatám; azonban
 nem jót reménylek ennyi sok beszédből.
 Régen beszél Atyáddal, Aszszonyom,
 's el nem mulatja rosztokra csalni őt,
 csak hogy bírásodat kinyerje tőle.
 Kisértni fognak újra, és talán
 nem olly szelíden mint előbb, de, ha
 tetszik tanácsom, azt kövesd tovább is:
 kérd a halasztást változó ne léry;
 így majd elunva várni a' heves
 ifjú nem ostromol tovább, egyébbit
 hűtvén szerelme lángjait, 's te is
 nyugodt lehetsz, ha bár nem is szerencsés.

ÖRZSIKE. Nehéz szerencse nélkül elnyugodni¹
 a' vesztesség meggondolási közt
 ha bár egyébként kedves is szemünknek
 's más érzetünknek a' világ; de még
 keservesebb, százszerorta kínosabb
 elvesztve szívünk kedvesét, utált
 erőszakossal társaságba jöni.
 Ha Rónayt (— bár most hazudna nyelvem —)
 elveszttem és Boros áll helyébe
 hosszú halál lesz életem; 's ezért
 Atyám kegyében bízva megvetem
 a' nyugtalannak sürgetéseit. —
 Hah! épen itt közelít felénk Atyámmal
 o! adj erőt sorsomnak Istene!
 ha meglep itt most! rettegek, mi ér?

JULI. Bátran, merészen, édes Aszszonyom.

ÖRZSIKE. Már nincs erőm. *(leül.)*

JULI. Örizzed Istenem!

(TÖRÖK és BOROS belépnek. ÖRZSIKE fölkel, BOROS meghajtja magát, amaz hidegen viszonozza.)

ÖRZSIKE. *(félre.)* Nem jót jelent ez: Atyám komor, 's hideg.

TÖRÖK. Mi bajod leányom? te halavány vagy és remegnek egyre tagjaid.

ÖRZSIKE. *(akadozva.)* Fejem
 szédülni kezdett, 's ez zavart meg így;
 Egyébarányt — nincs semmi — nagy bajom.

TÖRÖK. Remélhetem tehát, hogy e' csekély
 bajban parancsomat elfogadhatod.

ÖRZSIKE. Én engedelmes voltam eddig is
 Atyámnak.

TÖRÖK. Az légy mostan is, midőn

¹ Zárójelben változat: Szerencse nélkül nem lehet nyugodni.

legfontosabbról intelek 's utólszor.
Halljad leányom; ősz Atyád beszél,
kit sírba hajt a' gyors idő ma, holnap
közületek. — Már nem soká birom
kordúlta életemet: az elhaladt
idők után ragadnak éveim,
vagy tán csak e' nap; és ha boldog ez
's nem hoz magával rosszszakat reám;
örömet bezárom véle lételem.
Isméred itt ez ifjat és tudod
a környülállást,¹ jobban hogy sem újra
kelljen tanulnod. Nincs tovább időd
sem késedelmet várni gondolásra,
sem más halasztást. — Nem nagy áldozat
Atyád nevéért szánni szivedet,
melly addig érzi csak baját nehézne
míg az szokatlan. Szokni kell, 's enyésznek
minden sanyargás, gyűlölés csodáji
a fürtelemnek randa képivel.
Boldog szokásiban a' szegény paraszt,
ha bár gyötrődve fárad is kenyérért,
midőn csekély fogyatkozásiban
már halni készül a' szokatlan Úr,
's a' kellemetlen dolgokért elájul.
Szív is törődés által elhajol,
's a' mit gyűlölvé üldözött előbb,
hozzá szokik, 's örömet gyakorta abban
leli. O Leányom, bár ne kéne így
készítnem engedésre szivedet! —
Ellenkezést gondolva rettegek,
's irtózom a' jövő veszély dühétől;
reszketve bízom jó szivedre dolgomat,
mellyen nyugosznak földi napjaim'.
végsőinek siető reményei.

(érzékenyen, megszorítva leánya kezét)

Ne légy makats, leányom, — Istenedre,
's szentjeire kérlek, hasznodért. — *(el)*.

ÖRZSIKÉ. *(könyörgőleg Atyja után)* Atyám. —
(kétséggel) Nem hallgat ő meg engemet; *(utánna fordul)*
[leányod]

kér halld meg őt Atyám. — Nem hallja többé
's eltávozása kárhozat nekem.

BOROS. *(közelítve)* Kedves Kis Aszszony! — fájlalom szivemből
ha csupán jelenlétem zavarta meg.
Beldogtalan vagyok személyemet
az által elkárhozni látva, a'
mi nem tulajdonom. — Oh ha tetteim
a' megvetésre érdemet szereztek,
eltávozom, 's háborgatója nem leszek;
az égig ötlő szirtokon keresztül
és a pokolra hajló völgyeken
egyaránt bojongva távozom. —
Ha vétek a' szép szüzi kellemekeknek
hódolni, oh ha vétek úgy szeretni
hogy olthatatlan gerjedelmivel
ne bírjon a szív, vétkesebb vagyok,

¹ Zárójelben: környületinket.

mint a' pokolnak durva lelkei:
 mejjemben, a' melyre nem tekint,
 mozdulatimban, 's meg nem hallgatott
 szavaimban, oh, és mindenütt
 mit a' Kis Asszony gyűlöli, érte ég.
 esdeklik immár csüggedő valóm.
 Tekintse tiszta lángra gyúlatott
 szerelmemet; tekintse abban őszzeroskadó,
 térdén könyörgő híve' kínjait. *(letérdelve)*
 Hűségem érdemére és közös
 természetünknek szent szavára, kérem
 csak egy kegyes pillantatot reám,
 vagy legkisebb jelét kegyének,
 meglesz jutalma aggodalmaimnak.
 O, mert csak az tehet engemet nyugottá
 ki elrabolta csendemet. *(fölkel)*

ÖRZSIKE. *(a' ki Atyja elmentével megszorodott, Boroshoz csak félig fordulva ügyelt szavaira, utóbb figyelmessé lévén hozzáfordúl)*

Bár soha se lelte volna itt az Úr
 nyugalma gyilkosát, o bár soha
 bennem ne látott volna kellemet,
 és semmi bájlót vagy érdemest,
 melly tántorító lángra gyújtsa keblét,
 's a' józanon túl üzze vágyait.
 Látom vonásiban, szemén, 's heves
 szavában hallok szíve titkait,
 látom gyötrelmeit nyugalmatlan
 állásiban, és sajnálom hogy csekély
 magamban erre ok valék.
 Ezek jutalmául kegyem jelét
 's nyájas tekintetet kíván.
 O kedves Ur! én többet adhatok
 mint kért, ha rossz szándéka nincs irántam:
 Pillantatimmal, szómmal és szivemmel
 olly nyájasan kedvezek az Úrnak,
 mint azt szerelmem engedi;
 szóval barátja jó szivűn leszek
 szivesen fogadva mindenütt
 akár az őszi nedvező napokban
 akár tavaszkor jőjön el közünkbe
 megmutatom, hogy nem csalta e' szavam;¹
 nálunk mulatva, hogyha mást tapasztal
 a' leggonoszbat sujtsa életemre,
 kísértsen éjjel nappal és gyötörjön.
 Előbb azonban kérem Istenére,
 's azon tüzére, mellyel ég irántam,
 's a' mire az Úr maga kért, ne bontsa meg
 szerelmem első szép kötéseit.
 O hallja, — tán titkolni kellene —
 ám hallja még is: — Rónayt, mióta
 fejtődni kezdett változó koromban
 természetünknek titka — Rónayt
 csak ő találta olly hatalmasan²

¹ Az utolsó négy sort áthuzta, de ki nem törölte.

² Eredetileg tárgyias szerkezetű volt a mondat: «Csak őt találtam olyanak...» A változtatást a kétszer előforduló «Rónayt» néven elfelejtette keresztülvinni.

meglepni keblemet hogy kivüle más
 míg csak kívánhatok, sóhajthatok
 míg bir hevével mejjem, — ő kivüle
 mást nem szerethetek. Kitér előbb
 a földövedző tengerek nagy árja
 szokott gödréből, 's hegytetőkre gyül,
 előbb kitér a' nyár, tavasz, 's vizes
 ősz a' telek dühének és soha
 nem termi többé értt gyümölcseit
 hogysen felejtsem Rónayt.

BOROS. (*színes fájdalommal*) Hah! Rónayt még holtan is kívánják!

ÖRZSIKE. (*hirtelen kíváncsin*) Mit szól az Ur?

BOROS. (*habozva tétetással*) Kedves kis Aszszony! — én csak képzelődtem.

ÖRZSIKE. (*mindég nagyuló rettegéssel*) Rónayt kimúltnak mondotta — o szóljon, vidítsa meg, vegy ejtse kétbe lelkemet.

BOROS. Miért is
 szóltam Barátom kedvesednek erről:
 mert a' hozott hírért utálatos
 a' hírhezó is.

ÖRZSIKE. Istenére kérem,
 szóljon csak, én mindenre kész vagyok;
 e' nyugtalanság átkosabb nekem,
 mint a' dolog maga bár kemény legyen.

BOROS. (*mintha nem jó szívvél mondaná*)
 Rónay — hazánkknak áldozatja lett;
 o átkozott csaták! veszélyitek
 dönték halálba Rónayt.

ÖRZSIKE. 'S én hidjem ezt? Rónay nem halt meg. Ő
 csak vélem halhat meg. — Derék vitéz
 ő, győzni ment, nem halni. O Juli
 segíts kimenteni kedvesem bajából,
 mondd hogy, ne hidjem, o segíts.

BOROS. Már hasztalan: nincs a' halottnak orvosa:
 nincs a' ki elvált lelkeink helyett
 más lelket adjon. Málitsom ma jött meg
 onnan hol a' gyászfödél alá
 borúlni látta kedvesét, ki már
 túl jár az élet bájain, de túl
 ennek gyötrelmein is. Nem háborog
 nem tépi szívet a' kívánatok
 alattomos dühe; már lerázta
 a' bűt, boszút, aggásokat magáról,
 mellyek csak emberen dühödnek —
 mellyeknek én fő tárgya most vagyok,
 's Boldogtalan nem bírva vágyaimmal
 önként adózást szenvedek. Remény
 's örök komorság partjaim, közöttök
 bizonytalan sajkámmal én megyek
 mindenkor arra törve, hol reményt
 csillogni látok: o de csalfa ez
 kecsegtet és minél nagyobb erővel
 hatok feléje, távolabb vonúl
 és vissza nézve látom a' megútált
 partot megettem. Itt lehet segíteni:
 de nem kegyelmez a' segíthető.

O jó Kis Aszszony, mit remélhetek?
 ŐRZSIKE. A' mennyit érdemelt előbb az Ur
 Elrontja most és visszakeri tőlem.
 Most látom, égető szerelme
 így hülne majd el tárgya vesztekor
 ne mérje hozzám csalfa lángjait;
 úgy nem szerethet engemet soha
 mint én szerettem Rónayt, kit is
 megkönyezetlen nem bocsátok el
 fagyos ködébe a' halálos éjnek.
 Ha ezer szövétnek ég is a' menyegző
 késő zajánál, nem vidítja föl
 éltemnek elborult egét.
 Már is nagyobb erővel hat reám
 a' gyászos hírnek gyilkoló zaja,
 mellynek nem adtam volt előbb hitelt.
 Borzadva tagjaim, rebegve ajkaim
 a' veszteséget hirdetik, szavam
 's erőm azonként hanyatlanak, kit a'
 csaták haragja elrabolt ölemből.
 Hagyjon magamra, kérem, enyhülést,
 ha van e' világon, adjon a' magány.
 (*Boros boszúsán elmegy, a kárpit leesik*)

II. Főlvonás. I. jelenés.

MÁLITS (*föl 's alá jár a' Ház előtt*)

Ugyan soká tart a' viaskodás,
 ketten se bírnak egy makacs leánynyal:
 igaz, hogy lator szer a' leány, — de már ez
 még is sok, és pedig a' mi sok, sok az,
 akárki mit beszél. — 'S Uram' fia!
 itt a' deákra nem is ügyelnek, ez több
 bizonynyal a' soknál is! Am legyen,
 mint ők akarják. — A' szegény Deák
 csak a' hazugságban segíthet, azt
 tartja Boros Úr; ne hidje, majd jelét
 adom nagyobbra termett titkaimnak,
 's bámulni fog tollforgató kezem
 irtózatos munkájinak bősén.

(*Juli jö szomorkodva*)

Épen idején! Tán e' zavart dologban
 egy nyájas aszszonkát halászhatok.
 (*Julihoz*) Szelíd leányka, mért vagy illy szomorgó?
 ilyen komor, kedvetlen és boszús.
 Öröm 's enyélégés illik arcaidra
 mellyek jövődő férjedet vidítsák.

JULI. (*csúfolódva*) Talán bizony kegyelmedet? — miért ne?
 A' téntacsók is édes ügye, jámbor
 's a' tollmulatság kedves a' leánynak.

MÁLITS. Lassabban egy kicsint! — az én kicsúfolt
 kegyelmem így perbe száll veled.
 Ki tudja, szép leány? talán utóbb
 megalázhatom személyemet
 hozzád 's valóságosan Urad leszek.

JULI. O gyáva dög rút tentakorty nyelő!

Utállak holtig undok hírharang!
Te hoztad e' vidékre a' keservet
és Aszszonyomnak kárt veszélyt fejére.
Azért csavargasz, hogy kiirtsd, ha van
az emberek közt béke és öröm.
Rónay haláláról te hoztad a'
hírt, undok ez, te undokabb vagy ennél,
veszsz, én utállak bűneim gyanánt.

MÁLITS. Ho, hó! ne olly szaporán! — Ki hitte volna
hogy ennyi góg van egy leányban? —
Hallgass csak édes, kis bohóm: ha nincs
más bajod, hanem csupán az, hogy kihalt
Rónay, igen könnyű segíteni.

JULI. Támaszd föl, úgy segítesz.

MÁLITS. Úgy nem! Én
máskép segítek, ám ígérd meg, hogy
szeretni fogsz.

JULI. Ígérem, hogy szeretni
fogok.

MÁLITS. Nagyon szárazon ígéred, ez
Nem jó szivedből.

JULI. Ugy, mint előbbi átkaim. — De még
nincs semmi érdemed, ne várj szivesb
ígéretet.

MÁLITS. *(sűg neki, Juli elbámul)*
Valósággal így van, 's ha kell, okát
adom, vigyázva mindazáltal, hogy ne hallják.

(Tovább sűg neki, egy ideig titkon beszélgetnek.)

Nohát galambocskám! elég-e már?

JULI. O már elég, nincs hátra semmi is,
mindent remélhet; én ígéretem
szerént fogok cselekedni.

MÁLITS. Csak tovább
nem kell adódní a' titoknak.

JULI. Értem *(el)*

MÁLITS. Szép kis szövétség. — E szerint egy ép
és ékes Aszszony lenne hází társam;
csak az a' baj, hogy rosszsz uton értem el
irányomat: már nem titok tovább
a' mit takarni kellett. De mit
tehettem ennél jobbat? Ám, ha más
ügyén hazugsággal segíthetek
nincs tiltva, sőt dicséretes
igaz beszéddel önn javamra szólni.
Boros, segítsen, ha tud, magán; nem én
mert én csupán írni, nem hazudni jöttem
hozzá. Egyébként is remélhetem,
hogy Húgom Aszszony nem süvölti ki,
mit tölem hallott. — Most pedig mi történt
megnézem, ott benn 's kém fejembe rejtem. *(el)*

Közli: HALÁSZ GÁBOR.

SZABOLCSKA MIHÁLY LEVELEZÉSÉBŐL.

A debreceni ref. kollégium könyvtárának kéziratai között negyvenhárom olyan levél van, melyek Szabolcska személyével kapcsolatosak; közülük hatot ő írt, a többi pedig ő hozzá van intézve.

Szabolcska hat levele közül a legrégebb 1896. febr. 24-én, a legutolsó 1927. júl. 25-én kelt, a hozzá írt levelek keltezése az 1892. és 1905. évek közé esik. Közülük öt nem jelentős; hivatalos tárgyúak lévén, nincs irodalmi vonatkozásuk s nem világítanak be Szabolcska emberi valójába sem.

A Szabolcskához írt levelek többsége vagy köszönő-dicsérő válasz olyanok részéről, akik tiszteletpéldányt kaptak a költő egy-egy verseskötetéből, vagy pedig szerkesztők kérelme egy-egy ünnepi, alkalmi versre vonatkozólag.

Az előbbi csoportba tartozik ABONYI LAJOS levele (1892. II. 14.), melyben Szabolcska első költeményes kötetének (*Költemények*. Debrecen, 1891.) megjelenése alkalmával fejezi ki meleg rokonérzését a költő «kedves igaz, magyar szabású muzsájá» iránt. — ID. SZINNYEI JÓZSEF (1898. I. 3.) lelkes sorokban köszöni meg a karácsonyi ajándékot (*Újabb versek*. 1898.), magasztalva a vidéki élet és lélek szépségét a fővárosi rovására. — HEGEDŰS SÁNDORNÉ (1900. XII. 17.) megköszönvén Szabolcskának *Szabad órák* (1901.) c. új verseskötetét, ezzel az érdekes megjegyzéssel végzi rövid levelét: «Én voltam az első, kinek feltűnt, az ön szép tehetsége, ha jól emlékezem, az Ágácska (így!) virága volt a czíme!» — BEÖTHY ZSOLT (1900. XII. 24.) ugyane kötetre vonatkozó levelét így kezdi: «Köszönöm, köszönöm, köszönöm. Te nem vagy poéta? Hát akkor kicsoda az mai nap ebben az országban?» — RÁKOSI JENŐ (1904. XI. 16.) a *Csendes dalok* (Bp. 1904.) c. új kötetét köszöni meg pársornyi levelében, ZSILINSZKY MIHÁLY (1904. XI. 23.) pedig lelkesebb hangú sorokban. — Ugyane kötet egyik verséért 1904. XI. 25-én kapott Szabolcska egy üdvözlő levelezőlapot, melyre rá volt nyomtatva a hivatalos cégjelzés: «Békéssy Róza és Tsa (Sesztina Jenő) szappangyára. Debrecen, Kölcsey-utca 12. sz.» A levelezőlap szövegének első mondata: «Örömmel olvastam, hogy remek tolla az ipar dicsőítését is felölelte!» Aláírás: BALOGH ZSIGMONDNÉ BEKÉSSY RÓZA.

A verskerő levélírók: BEÖTHY ZSOLT (1900. I. 10.), aki a Kisfaludy-Társaság febr. 14-iki ünnepélyes közülésére kér Szabolcskától költeményt, VERSÉNYI GYÖRGY (1901. IX. 17.) a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezése alkalmára tervezett emlékfüzetbe kér Mátyás királyról szóló kisebb elbeszélő költeményt, esetleg bevezető lírai verset is, GÁSPÁR IMRE (1901. XII. 11.) a Hazánk karácsonyi számába kér alkalmi dalt («szerény hat forintta díjazzuk»), BENEDEK ELEK (1902. XII. 7.) a megindítandó Magyar Világ karácsonyi melléklete számára költeményt, SZOMAHÁZY ISTVÁN (1903. V. 26.) a Hétfői Hírlap pünkösd-i számába egy kis költeményt, NAGY MIKLÓS (évjelzés nélkül, VII. 24.) a Vasárnapi Újság részére családias tartalmú karácsonyi verset.

Századunk első évéből két levél is bizonyítja, hogy a fiatalabb költők tekintélynek ismerték már el Szabolcskát s igénybe vették pártfogását. KRÜZSELYI ERZSIKE (1901. III. 12.) második verseskötetének sajtó alá rende-

zéséről ír, s ez a kötet a Szabolcska előszavával jelent meg *Újabb versek* címen 1901-ben. — YÖRGNÉ DRASKÓCZY ILMA ugyanebben az évben bocsátotta néhány költeményét a Szabolcska ítélete alá s a kedvező válasz után boldogan fogadta el (1901. X. 30.) azt az ajánlatot, hogy Szabolcska a költeményeket bemutatja a Kisfaludy-Társaság felolvasó ülésén.

Szabolcska hazafias költészetének népszerűségét érdekesen mutatja az a levél, amelyet SZAKÁL ALBERT «48/9 h. főhadnagy» 1905. IX. 11-én írt a költőhöz, kérdőre vonván őt: «miért nem ír régóta olyan fajta verseket, mint „Nincs több fiunk osztrák katonának”. Hiszen Uram ez olyan kitünő szerzemény, hogy csak nem elhomályosodik mellette a’ híres „Talpra magyar”...»

Néhány jelentéktelenebb levelet egészen mellőzünk. Viszont az alábbi tizennégyet érdemesnek tartjuk az egész terjedelmükben való, szószerinti közlésre.

Munkácsy Mihály levele.¹

Paris 1894 april 5.

Igen tisztelt Uram.

Ezerszer bocsánatot kérek, hogy a még Bpsten vett becses küldeményét: a kötet költeményét² még meg sem köszöntem De nem akartam azt tenni, míg időt vehettem magamnak legalabb bele tekinthetni.

Erre csak most volt alkalmam, a midőn, telnyitva az első lapon, le nem tudtam tenni. míg végig nem olvastam az egész sorozat igaz gyöngy kéket, És most valóban nem mulaszthatom el, hogy azon hatás alatt, melyet az ön költői lelkének oly igazi magyar melancholiaja reám gyakorolt. meg ne köszönjem a kedves élvezetet és azon meg tisztelő figyelmét. hogy művevel meg ajandekozni oly szives volt.

Midőn a hosszas halgatásért ismételve bocsánatot kérek, kérem fogadja nagyra becsülesem őszinte nyilatkozatát.

Meleg kézzorítással

Munkacsy Mihaly

Gárdonyi Géza két levele.

Gárdonyi Géza 1.
Eger, Takács-utca 24.

97 XII. 4.

Kedves Miska

Sálem alejkum és alleluja: Isten adjon minden jót a kis jövevénynek, s nektek általa sok örömet egész életetekben.

A mi a f apaságot illeti hogy lehetsz anyira bizalmatlan és lábujjhegyen járó lélek: Tégy úgy mint velem tettél: irasd be és értesítsd egy esztendő múlva. Hogy az öreg a célzásaidra nem reagált, semmi se természetesebb. A magunk fajta paraszt ember csak a nyílt beszédet érti, a célzások megértésére buták vagyunk.

¹ Az eredeti pongyola helyesírásával.

² Szabolcska M.: *Hangulatok*, 1894.

Könyved hirdetését olvastam. Hogy rossz lesz, nem hiszem. Inkább azt gondolom, hogy ha nem is lesz benne két olyan örök becsü darab mint a tudod melyik kettő, az átlagos minőség finomabb termés lesz az eddigiéknél.

Hogy népszínművet irsz, azt jól teszed. Főlvéd legyen hogy az emberek mindig tegyenek valamit benne és ne diskuráljanak sokat se magukban se egymással. Akkor aztán, — tudva azt, hogy te csakis magyar lelkű és nemes magyu darabot irhatsz, óriás nagy lesz a siker, és dől a pénz Szászrégenbe vagonszámra. Én ugyan nem értem, hogy mire költesz te ottan, ahol se holt, se kocsmá, se kaszinó, se kártya nincsen. De az mindegy: a fő az, hogy dolgozzál.

Hogy magamról is írjak, én még mindig úgy vagyok, hogy 48 óráig egyhuzomban nem tart soha az egészségem. Most megpróbálom azt, hogy mindennap járkálok, és fát vágok. Ha még ez se használ akkor már abonálnom kell magamat a patikában, mint más a vendéglőben.

En most többet vagyok itthon mint Bpsten. Képzeld mi történt velem: Benedek Elek akiért a véreget ontottam volna, a Magyar Kritika című lapjában azzal lepett meg, hogy egy Gaál Mózes nevű székely magyarral a Két menyasszony című könyvemet lemocskolta. De hogyan!

Kedves jó Asszonyodnak kézsókomat küldöm, neked meg bús kézszorításomat

G.

A 3-ik lap szélén hosszában két -sor, a «ne diskuráljanak sokat se magukban se egymással» után olvasandó. A két sor ez: «Nem tudom mit értesz te *scenirozás* alatt, hiszen arra való a rendező, hogy *scenirozzon*. Az írás a fő nem a *scenirozás*».

2.

Miska, nem engedek! A *szeretet* szó alatt látom: nem egyet értünk. Az is *szeretet* a poézisban a mikor Petőfi írja a Juhászlegényt, Megy a juhász számaron, Arany a Családi kört, kigyelmed a Salzburgi csapszékét. A kép tárgyát¹ szereti az ember amikor az ilyent írja. Ez tehát nem a köznyelvben levő *szeretet*. Űsse meg a menykő az epigrammokat. Az e. írás nem poézis. Ne higgy a professoroknak. Az elméskedés csak velőcsiklandozás. Nincs értéke, mert nem melegíti fel a lelket. Csak ami a szívből ömlik az elmén át, az megy más elmén át más szívbe. Az az arany, a nem rozsdásodó, a nemes, a becses. Akiket a te epigrammod vág, azok gyöngé emberek, akik saját értéktelenségök érzetében gyalognak. Semmi-fráterek! Hát te ezt poézisnek tartod, hogy rájuk öltöd a nyelvedet! Ilyen emberekre, ilyen ember!?

G.

32-rét kemény fehér kartonlapon (mint egy jókora névjegyen) keltezés nélkül.

¹ «A kép tárgyát» helyett először ezt írta Gárdonyi: «a képet», s utólag javította ki.

Dankó Pista levele.¹

Kedves Miskám!

Már régen nagyon régen akartam neked írni de izgatott életem sora azután folytonos utazgatásaim még a lehetőségit is elzárták annak, hogy hozzá férhessek, most tehát betegen kell megcselekednem amit egészségesen is megtehettem volna.

Beteg vagyok meg bomlott a tüdőm és San-Rémoba kergetett hogy annak úde s tiszta levegőjétől némi kis gyógyulást kaphassak.

Hogy vagy, hogy van a kedves feleséged és a kis gyerek?

Az a Kapusi Dániel úr nagyon furcsa magyar ember lehet mikor eljöttünk olyan kedves számlát tartott elébem hogy csak a hajam szála borzadt bele. A többek közt azt is megtette hogy olyan követeléssel állott elő amit egy oda való úr (azt hiszem járásbíró) kifizetett t. i. sörrel meg traktálta a személyzetet mikor megérkezünk.

No de ne beszéljünk erről, nem érdemes a szóra.

Kedves Miskám most arra kérek, hogy légy szíves összeírni minden nóta alá való versedet s nekem elküldeni. Az a ballada szőrin szárán (így!) elveszett amit egyszer küldtél nekem.

Szíves választodat várja barátod

San-Remó Nov 8. 1898

Dankó Pista

Grand Hotel Viktoria II. 69.

✓ Vadnai Károly két levele.

Budapest, VII. k. Miksa' utca, 8. 3.

1900. XII/13.

Kedves öcsém!

A mitől félted: megirtad. A m. péterlaki pap esete valóban rémítő, mert hová leszünk, ha a kor mételye becsülésre különben méltó embereket is eltántorit s ha kálvinista lelkipásztor sem tud már szegény lenni, hanem ahhoz, a mi szent, a máséhoz, a szegényekéhez nyúl. Jól mondod: ily eset egész környék népének vallási és erkölcsi életét megmételtyezi s valóban ez kiheverhetetlenebb kár mint a mit sujtó balesetek: leégés, árvíz vagy tűz-veszedelem okozhatnak.

És szivemből mondtad azt is, hogy a pap hitetlensége rutabb a katona gyávaságánál. Hogy ne volna rutabb: a gyávaságot legtöbbször a fizikum, az idegenek² gyengesége okozza s mit tehet arról a szegény ujjonc, ki kénytelen szolgálni, ha egyszer besorozták. Gyávasága nem bűn, hanem szerencsétlenség. De ki kényszerit pappá lenni, vagy annak maradni valakit, ha egyszer hinni nem tud. Azon a palást képmutatás palástolója s ha hordani bírja: nem becsülheti magát s elébb utóbb iszapba fúl, mint ez a szánandó felebarátunk, ki fölött azért nem ítékezhetünk, mert fáj a lelkünknek ítékezni.

Leveled fokozta bennem személyed nagybecsülését. Az is, mint sok költeményed a belső embert mutatja.

¹ Az eredeti pongyola helyesírásával.

² Így! e helyett: idegek.

Én is, mióta eszemmel bírok, hívő vagyok. Soha sem bírtam olyan dölyfös lenni, hogy esztelenül tagadjam Isten lételet, s emlékszem, hogy 25 éves koromban a francia nagyforradalom akkor még divatos leirásból az kezdett kigyógyítani, midőn Robespierre szinpadias ünnepének leírásait olvastam, az «Ész» vagy utóbb a «Fölény» istenítésére. Elgondoltam már akkor, hogy micsoda gyarló bálványt állít oltárra az, ki az Észet, ezt a dolgok lényébe bemélyedni nem bíró, sőt néha még empirikus tárgyakkal sem boldoguló tehetséget próbálgatja imádni, holott másnap már egy alsórendű kérdésben is megbukhatik vele. Nem magasztosabb-e a Berzsenyi hite, az az Isten, «kit a bölcs lángesze föl nem ér», csak sejtünk, ohajtunk».

Nem csak azért vagyok hívő, mert szívemnek jól esik hinni, hanem én az eszemmel is az vagyok.

Eszem áltam tudtam meg, hogy nem volt és nincs nép, legyen vad, félvad, művelt vagy félművelt, mely valamely formában ne kívánt volna hinni, Istenhez fordulni. A tagadás erre azt mondja: az égbe kapaszkodott, mert félt a menydörgéstől, vihartól, villámtól. De hittek mindig, akkor is, midőn a hadi lármától, mérges nyilaktól, haláltól nem félték s magok akaratából szálltak szembe vétük. S ha minden nép hitt és hisz: ez azt mutatja, hogy ez az emberi természetben gyökeredzik, s általános lévén csak igazság lehet. Nem is kellett a hitet terjeszteni, mert magától termett mindenütt.

És a dölyfös tagadók sem mind betegségtől, haláltól félve tértek meg, hanem gondolkodás után, meggyőződésből.

Istenhívő vagyok, de felekezeti elfogultságok nélkül s nem adnám oda semmiért a hitemet, mert ez épen úgy emel, mint a költészet, melyben Istent, isteni szikrát érzek még akkor is, ha Shelley atheista műveit olvasom.

Biztos vagyok, hogy te is így vagy ezzel.

Üdvözlő igaz barátod:

Vadnay.

2.

Utóirat multkori levelémhez.

Ujra elolvastván utolsó kötetedet,¹ még pedig lassúbb tempóban, hogy a gondolkozásra több idő jusson, az a nézetem, hogy a kötet legbecsesebb darabja a «Dal a betűről». Nem mintha ebben mondtál volna legszebbet, legeredetibbet, hanem mert ebben van legjobban visszatükrözve poétai egyéniséged ama ritka és jellemző vonása, hogy egyszerű kifejezéssel sok érezni és gondolkozni valót tudsz nyujtani s látszólag kis képből az élet nagy problémáihoz tartozót karolni fel.

A «Dal az anyai csókról» is ebbe a becses fiókba tehető. Tizenhat sorban ez is költőileg beszéli el, hogy apa és anya mint nevelték gyermeküket, s hogy az anyától hintett magv, mint melegebb szeretetből származó, idézte elő a termést. Igen szép és eredeti, de valakinek eszébe juthat, hogy Petőfi is — rövid versben — szembe állítja egyszer apját, anyját, a mint fiók a «Vizen» feszté a lapátot, s egyikben a gyakorlati, másikban a csupán női

¹ Szabad órák. 1901.

lény van teljesen (noha csak pár-pár sorban) jellemezve. A te költeményed ugyan egészen más, de az élettapasztalás hasonló forrásából fakadt.

A «Dal a betűről» még többet tud mondani a nagy életből.

A játsszó gyermek tudatlansága, az anya öröme, az apa elborulása, nagy perspektívát tár föl, s a bibliához vezet: az együgyűek csak a boldogok». ¹

Ez a három strófa többszöri elolvasásra készíti az olvasót, a mi a poéta hatalmára mutat.

És ebben a nyelv művészet is magas fokon áll, bár e tekintetből a kötet nem egy darabja szintén kitűnő.

És most, kedves öcsém, vitázni fogok. Soha, szerkesztő koromban sem volt természetem a «rechthaberei». A magyaroknak nincs elég teljes szava rá, bár sok magyarban ez a természet nagyon is megvan. Ha te a «zárlat» szót magad kerested a «Szász Domoko» című versbe, mert — mint írod — annak nyitja az elhunyt püspök műveleteiben megvan: akkor nem csak csunya szót használtál, hanem a helyzet, a kép összhangja ellen vétettél.

A koporsónál álltatok s a halottról suttogva beszéltek és *nem pártoskodtatok*, hanem *egyetértőleg zokogtatok*.

Nos, kedves öcsém, ha így volt, ha zokogtatok, egyetértettetek és nem pártoskodtatok: akkor nem csináltatok egyszersmind zárlatot, mert azt a kiengesztelődés még az ellenfeleknek sem engedte volna.

Ha a közönbösséget használja a nép: akkor, fájdalom, Kecskén² is romlik a népnyelv, mely ha rákap is ily csúfhangzása [így!] újabb szóra, népdalba tán jó ideig nem fogja használni.

De letésem a tollat, nehogy azt hidd, hogy egy elkésett Kazinczy ül a nyakadra. Ne félj! Az ő levelezési kedvtelése áldott és szükséges volt, mert úgy szólván sajtót pótol; ma ilyesmi már idejét múlt don Quijotekodás volna.

Vedd hát egy öreg ember csevegésének, ki szeretne veled olykor beszélgetni s mivel erre alkalma nincs: levélben cselekszi.

Üdvözlöm a tiedet, beleértve itj. Szabolcska Mihály urat is. Nem baj, ha szereti a bort, mert ha tiszta, akkor erősíti a kis fickót. Te pedig tisztát szoktál az olvasó poharába is önteni, hát még a sarjadéba, míg a jó mama bizonyára arra ügyel, hogy csak neki való mennyiségben önts.

Isten áldjon meg mindnyájatokat. Kivánja szeretetben, felekezethen igaz hived

Vadnay Károly

Keltezés nélkül.

✓ Endrődi Sándor két levele.

1.

Budapest 900 decz. 23

Édes komám, Miska!

Végre valahára hírt hallok felőled! Mikor az Északi tengerről haza jöttem, valaki azt mondta nekem, hogy Keresztúrra még papnak s hurczol-

¹ Az idézőjel első része hiányzik.

² Így! Helyesen: Okécskén (Pest m.), Szabolcska szülőfalujában.

kodási gondokkal vagy elfoglalva. Volt ennek a hírnek valamely alapja? Onnan vártam a leveledet.

Köszönöm a Szabad Órákat és kedves soraidat. A könyved szép és jó könyv, hallom benne a szíved dobogását s örömmel, gyönyörrel hallom ebben a szívtelen és poézistalan világban. Csókollak minden nótáért és néhányért alaposan irigyellek is a szó nemesebb értelmében.

Én is postára tettem a verseimet kicsi lányod, kedves keresztlányom számára. Fogadjátok szívesen. Tiszta szeretettel küldöm rá nézve nagyon aggodalmas és szomorú napokban.

(Itt családi bajairól emlékszik meg röviden.)

Örülök, hogy Mártháska keresztelőjén legalább egy sejtelemmel, egy gondolattal ott lehettem. És köszönöm a szívemből, hogy ti is gondoltatok rám. Jókor tudattad velem ezt most is. Jól esett, melegített.

Sok a gondod, a terhed. Mindenkinek megvan a maga keresztje. Azért csak bizzál igazaidban, a te hited megtart tégedet. Gazdagabbak vagyunk mi sok bankárnál és disznókereskedőnél. Szeretet meg jószág a földi élet valódi tartalma, — irigylis a manó ezeket az egymáson keresztül gázoló, kapzsi, kufár, modern halandókat. Mindig lüszke voltam arra, hogy nincs egy garasom sem a takarékpénztárban, de a barátaim számára mindig nyitva áll szívem egész kincstára.

Téged is azért szeretlek, mert érzem a szívedet s ahogy egyetlen a kis keresztlányom, úgy vagy te nekem egyetlen a poétakollegáim közt. Azonban a fene dicsérget így szemtől-szembe. Majd a hátad mögött alkalom adtán elmondom a magamét.

Most pedig öllek ezerszer s boldog ünnepeket kedves komámasszony-nak s neked, édes Öregem. Gyermekeidnek pedig aranyos, piros örömeket.

Mikor jössz fel? A Kisfaludyak közgyűlésére felrándulhatnál. Én legkésőbb júliusban a kisebbik fiammal okvetlenül meglátogatlak, mert egy hónapig fogok vele csavarogni Magyarország legszebb vidékein s így a te házad táját nem kerülhetem el.

A Márthához irt versemet úgy olvasd, hogy az a te versedből van plagizálva, miúnt ahogy a szívem rokon a szíveddel.

Szerető
Sándorod

2.

Kedves Öregem!

Nagyon sajnálom, hogy kedves feleségedet s kicsi keresztlányomat nem fogom az otthonunkba találni, — de már készen a program, mennem kell, s megyek is a te árva, szalmaözvegyes tanyádra. Egy vigaszom van: legalább csak neked, — nekik nem csinállok alkalmatlanságot.

Hanem azt ugyan bolondul cselekedted, hogy elfecsegted a jöttöm hírét. «Fogadás, ünneplés —» no csak no, kell a fenének, tortura. Nem megyek én hozzád inkognito, mint a hercegek (nem is szegyenlem a becsületes nevemet), de megyek kizárólag a te kedvedért és «haragudni fogok szörnyű harággal» mindazokra, kik engem ebben a kedvtelésben meg akarnak zavarni. Azért hát vedd elő a jobbik eszedet, ne számárkodj, tagadj el, huzzuk meg magunkat a zugodban s ketten maradjunk és — ünnepeljük egymást a magunk módja szerint, iván a többiek helyett is.

A mi az orsovai kirándulást illeti, nem huzódozom tőle, de akkor július 2^{án} reggel indulok innen, hogy hamarabb érhessek hozzád. Ezt hát vedd tudomásul. Nem tudom, mikor érek Temesvárra, de ha vársz a pályaháznál, megköszönöm, mert különben tán hozzád sem találok.

Ezzel hát rendben volnánk. Most isten áldjon, édes Öregem.

Szeretettel ölel a viszontlátásig híved, komád

Sándor

Budapest 1901 jun 20

✓ Gyulai Pál két levele.

1.

Tisztelt barátom!

Versét megkaptam, s hogy levelére későn válaszolok oka az, hogy dolgaim nagyon összetorlódtak s csak most van egy kis szabad időm.

A verset kiadom az őszi hónapok valamelyikében,¹ bár egy kissé szenvedőnek találom, amennyiben ön, ha akarna, falun is lakhatnék s ha helyzetéhez illik is bizonyos fájdalom, de nem ez a kétségbeesett hang, mely a végső versszakban nyilatkozik. De ez az ön dolga, azonban egy sorát, ha megengedi kijavítva adom ki.

A ki mindig pártodba fogtál

ez nem jól van magyarul: Jobb így

A ki mindig csak pártul fogtál

Köszönve szíves támogatását, maradtam tisztelő barátja

Leányfalva 1901 jul. 29.

Gyulai Pál

2.

Tisztelt barátom!

«Hires Komárom» című versét visszaküldöm;² csak szükség esetében adhatnám, de most bőviben vagyok a verseknek. A másikat közleni fogom. Közöltem volna azt is, de a júniusi számban a Kozma satiráját kell közölnöm, melyet az akadémia tegnapi ülésén olvasott fel, s mely az akadémiai Értesítőben június közepén jelen meg s így meg kell előznom a hivatalos közlést.

Közlendő versét³ az utasítás szerint egy versszak híján, fogom közölni a júliusi számban.

Az ég áldja!

Budapest 1902 maj. 12.

tisztelő barátja

Gyulai Pál

○ Harsányi Kálmán levele.

Budapest 1902 márczius 15

Nagytitizteletű Uram! Kedves Barátom!

Kezet fogtunk; melegen, szívből, szilárdan. Jól esett olvasnom levelét melyből kicsillog hogy látatlanban is szeret és becsül. Kimondhatatlanul

¹ Megjelent *Nagy városban* címmel. Bp. Szemle CXI. k. (1902) 312. l.

² A *Hires Komárom* (Dal az öreg Hojáról) c. vers megjelent: A Kisf.-Társ. Évl. Új f. 36. k. (1901—02). 1903. 40. l. — V. ö. *Dal az öreg Hojáról*. Szabolcska M.: *Csendes dalok*. 1904. 145. l.

³ *Imádság idején*. Bp. Szemle CXV. k. (1903) 284. l.

örülök hogy személyesen is fogunk találkozni és meg vagyok győződve hogy becsülése ez alkalommal csak fokozódni fog. A személyes érintkezés; az első találkozás lesz az igazi próbakő...

Kéréssem is volna ezuttal. Ha nem volnának itt a fővárosban olyan rokonai és barátai kik tudva jövetelét: szerető otthonukba várják, — ne szálljon akkor sem idegen helyre, hanem jöjjön hozzám, az én nagyon egyszerű kis legényotthonomba a hol ha szállodai kényelmet nem is, de főhéhér ágyat és szerető gonddal feje alá tett vánkost adok. Tudom jól hogy milyen érzés kél a poétaszívben aki mindenkit szeret, — mikor szíves szó nélkül, mogorva arcczal vetik meg az ágyát idegen szolganép «nesze nagyságos úr, alhatsz ha tetszik!»... Ne menjen szállodába Főtisztelendő Uram; jöjjön én hozzám kedves Barátom! A pesti ut bajait, igazi célját el lehet intézni nappalontként; az este majd a miénk lesz, legalább olykor, mikor egészen szabad lesz a gondjaitól.

Még egy körülményt kell felemlítenem, nehogy esetleg kellemetlenül lepödjék meg. Laktársam is van, egy végtelenül szelíd, derék jó fiú ki hozzá-nőtt már a szívemhez és aki inkább a föld alá bujna mint hogy bármiképpen is zavarjon minket. Egy erdélyi unitárius papnak a fia és ilyen formán akkor a három magyar protestáns felekezet fog összekertülni nálam lévén én magam ágostai... Hanem azért meg fogunk félni... Én az istenről sohasem szoktam beszélni; olyan elképzelhetetlennek olyan túlon túl nagynek gondolom — hogy törpeségem megelégedve művei bámulatával: a egnagyobb, ésszel-szívvvel felfogható bálványul mást keresett magának. Ön tudja már hogy mit!.. Az az én istenem, azt föl tudom fogni, meg tudom érteni. A Nagy Isten nem lesz boldogabbá és dicsőbbé bármit tegyek is érte; de az enyém, ez a szenvedő isten — megérzi majd ha én az egész lelkemet részenként az oltárára hordom. Lássa, ki magyarázza meg hogy most könnyült a szemembe, s alig tudom föltartani hogy e papírra ne hulljon, — és a Nagy Isten csak bámulattal tud eltölteni, könny-adót nem vesz rajtam soha. Ha rá gondolok, és fölbámulok a csillagos égre vagy görcsösvön vizsgálom egy vízesöpp ezer és ezer ficzánkóló nyüzsgő, mozgó, létért küzdő infusoriáit — le vagyok sujtva; iszonyú, emberi véges ésszel fölfoghatatlan és mégis törvényszerű, örök igazságokat láttam és csak sejteni is alig tudom a forrást, az Alkotót.

Hanem az én szenvedő istenem, az itt van előttem. Földi szemekkel látom és a szívem, a lelkem legegyszerűbb érzéseivel is átérzem bűjábaját. Nem sejtelem ő, de maga a valóság. Az egyedül imádnivaló valóság!...

Hogy elkalandoztam... de olyan jól esett ez a kitérés! Önnek is ugye, hiszen az édesanyjáról beszéltem!?

Nagy elfoglaltsága minden esetre bőven elég ok arra hogy leveleimmel mennél ritkábban háborgassam. Mellékletet sem küldök ezuttal. Majd előszóval (így!), magam fogok fölolvadni néhányat, talán jobbakat a küldötteknél. Szeretem a crescendot!... Azután ha szereti — hogy is ne szeretné! — majd elmuzsikálok egy pár kurucz nótát — a czimbalmomon. Az is jól fog esni. «Térj magadhoz drága Sion, van még neked istened!»...

Jöjjön, várom, Húsvét után? Megírja ugye? Szép nap lesz az mikor átlépi küszöbömet — először, de hiszem hogy nem utoljára.

Ég Önnel addig is, ugyszintén kedves családjával a melynek nagy és apró tagjait egyaránt szívből köszöntöm.

Maradok Nagytiszteletű Uramnak igaz barátja

Harsányi Kálmán.

✓ **Petelei István levele.**

Kedves poetám,

örvendek hogy a fészkembe költözik a nyárra. Ez egy rongyos sárház. Egy bolond mágnás asszony — a ki megakarta (így!) boszulni magát a németen s bankót csinált a német nyakára a miért bezárták 7 esztendőre kiszabadulása után utálva a világot építette — s utána én lakom. Bérbe soha sem adtam de örvendek most, hogy maga — mert én megyek a rossz gyomromat kurálni — költözik belé! A sógorom (Törzényi [?] János, itt lakik Szovátán) adta ki magának. Rendelkezésére ad 2 elég nagy szobát. Hagyok benne egy nagy íróasztalt (a Kriza püspöké volt) magának s öblös karosszéket előtte. Aztán van a kertben pár száz fenyőfám a mit én ültettem. Már árnyékvetők s a madarak honorálják a sűrűségét. A baj az, hogy a tő szomszédomban építenek (egy ostoba csendőr kaszárnyát) a mivel zajongani fognak, de a kert fenekén csendesség van dongozugással madárfütttyel háborítva. — A fészkem pavillonos felső telep vagy 1000 lépéssel tovább fekszik. De maga kedves-poeta, mit kurál? Reményilem a testén mit se. Az asszonyom nem tudja vajjon maga ithon akar-e főzteni? Akkor van itt konyhám, és az asszony szeretné tudni: mit hagyjon itt konyhaszert? Porcellán üvegfélét szívesen hagy szintén az asszony a kredenchen. (Ez utóbbi szót halbfettel nyomatnám, mert a kredenc az én asztalos remekem.)

Különben a sógorom itt mindenben a maga kezére fog járni.

Én pontban Aug 14-én térek vissza Szovátára (a hugaimat hozom ide) s addig adhatom oda ezt a fészket.

Kedves Szabolcska, én nem tudom mit felejték ki e levélből, (bizonyosan kifelejték valamit) de a miben szolgálatára lehetek; ugyan írja meg most, hogy kinn hagyhassam. A viszonyok itt alant elég jók. A koszt olcsobb mint fenn és jobb. Hustol a borsig minden kapható aki itthon akar főzni. Csak só nincs, ha csak nem hoz az ember.

Mi itt ülünk még vagy 10 napig: addig kérem ha irni valója van ide írja meg.

Kérem köszöntse a mi nevünkben a feleségét, a Mártáját már szeretem a maga verséből.

Szíves szeretettel

Szováta 1904 Jun 3

Petelei István

✓ **Kiss József levele.**

A Hét

VIII. Rök-Szilárd-utca 18.

Kedves Miskám.

Nagy meghatottsággal olvastam a hozzám írt versedet. A közönség azt találta legszebbnek valamennyi közt, én — akinek nyilatkozni nem illik —

csak annyit tudok, hogy gyönyörű. Ne vedd zokon, hogy csak most köszönöm meg, vedd tudomásul, hogy az elsők közé tartozol, akinek irok. Hallod, pokoli multság az a dicsőség! Két hét óta nincs egy szabad pillanatom, se nappalom, se éjjelem. Ma az Aurora körben kellett nyolcezszáz ember hódolatát személyesen átvennem és még mindig nem szakadt vége a gratulációknak. Tart, folyton tart. Ha lehetne, megszökném, de a karácsonyi számot kell megcsinálni és nektek és a Petőfiaknak verset írni. Előérzetem, hogy a rossz verseimet most fogom megírni. Kell ez nekem? Örülök a viszontlátásnak. Notandum, a nyáron két ízben kerestelek. Most januárban, remélem, csak otthon leszel. Őlel szerető hived

Bpest 1904 decz 20

Kiss József

Névjegyalakú kartonlapon.

✓ Szabolcska levele Ferenczy Gyulához.¹

«Téli Ujság» szerkesztősége

Kedves Gyulám!

Köszönöm a hozzám való bizodalmat, s általában a leveledet. Sok türelmet, friss kedvet és erőt adjon a jó Isten neked a szerkesztéshez. Vagy jobban mondva tartsa meg azt az erőt, a mi neked mindig egyéni sajátosságod volt. Nem tudom, hogy vagy egyébképpen elfoglalva? Mert nekünk kálvinistáknak öröklött bűnünk, hogy ha valahol, valakiben erőt, rávalóságot, munkabírást látunk: nosza telerakjuk azt mindenféle olyan közterhekkal, a miknek egy-egy «Isten fizesse meg» legfőlebb a jutalma s a mik alatt az illető összeroskad. Példa rá a mi jó Szabó Jánosunk s most a jobb sorsra érdemes szegény Zsigmond 33 féle hivatala és kis és nagy bizottsági tagsága. Hogy Tóth Samut ne is említsem, a ki jzökönyvi számokban mult ki.

Igyekezni fogok, hogy rá szolgáljak a bizalmadra. Mennyi volna a megírni valóm, de mennyi! De az én életem is csupa kapkodás, csupa félbemaradt töredékek halmazata lessz érzem. A mit kedvvel csinálnék, a mire tán volna is valami erő bennem: csak pihenőre, balkézzelel csinálhatom. De milyen pihenő az! Hat év óta egyre súlyosodó körülmények közt húzom itt az igát. Tanítok 22 heti órán át hittant 12 különféle felsőbb és szakiskolában.* Ez egy egész embert lekötő munka. Gondozok úgy a hogy egy 5 szolgabírói járásra terjedő missiói kört. Egy másik *egész* embert kívánó munka. Temesvár maga is missiói terület, a hol a református papra ezer és egy társadalmi, egyházi s mit én tudom mi mindenféle teendő vár. Egy harmadik *egész* embert kívánó munka. Most már add össze az én csekély erőmet s az e fölött messze fölül csapkodó igyekezetemet, s vond ki belőle azt a pihenőt, a mi a családom után nekem arra a munkára marad, a mire tán leginkább rászülettem volna, ha... Ez a ha az én megölni betűm. «Ki érzi (így!) meg az én elviselt ruhámat?»

¹ Ebben az időben a debreceni ref. kollégium bölcsészeti-akadémiai tagozatának tanára.

* Káplánt az egyházam a három városrész 63 elemi osztályába járó gyermekek hitoktatására tart. (Szabolcska jegyzete.)

És még csak panaszkodnom sem lehet. Olyan köztudomású dolog, hogy a papnak (mily bitang ez a név!) semmi dolga sincs, ha úgy akarja. Hát szent igaz, hogy sehol olyan bolond és rossz munkabeosztás nincs, mint köztünk református papok közt. De hát én már csak húzom az igát, míg birom. Húzom, mert valahogy mégis csak «gyönyörtüség» ez! Lám, mikor most a szászvárosiak hívják az ő kanonoki stallumukra: meg-sajdul a szívem attól a gondolattól, hogy itt hagyjam ezt a felugarolt s. vetésre érett szép mezőmet! S ahogy én ösmergetem eddig magamat: leszek olyan számár, hogy nem hagyom itt. Pedig a Muzsám itt sir, ri a nyakamban, sejtven amott azt az «Egy kis független nyugalmat, Melyben a dal megfogandhat».

Bocsáss meg e sok össze-vissza beszédért. A mit tehetek s a mit rám bízol: teszem szivesen. Téged és minden szeretteidet áldjon meg a jó Isten! És mindnyájunkat, egyházunkat, hazánkat boldogabb ujesztendővel!

Temesvárt, 1904. XII. 26.

Ölel szerető régi barátod

Szabolcska Miska.

Közli: ZSIGMOND FERENC.

CSOKONAI HÁROM KIADATLAN LEVELE.

Csokonainak az a három kiadatlan levele, melyeket alább betű- és írásjel-szerinti hűséggel közlünk, élete utolsó félévéből való; a harmadik levél keltét (1804. XI. 4.) és a költő halálát (1805. I. 28.) csak 79 nap választja el egymástól. Csokonai mind a három levelet Bek Pálhoz, egy *kései* mecénésához intézte, akit azért nevezek így, mert pártfogói kezét sokkal később nyújtotta a sorvadásban sinylődő költő felé, mintsem azt a feltartóztatlan halál karjából kimenthette volna, ha még úgy akarta volna is.

Bek Pál¹ a XVIII. század utolsó és a XIX. század első negyedében nevezetes szerepet vitt az akkori szabad hajdúkerület és Debrecen városa életében. Mérnök volt; valószínűleg a Felvidékről került az Alföldre. A hajdúkerületnek az egyes községek határa fölmerésével, Debrecennek, melynek királyi biztosa is volt, a város csatornázásával tett nagy szolgálatot. Képzettségével, szorgalmával, lojalitásával fényes életpályát fut be, nemességet és óriási vagyont szerez, s azt átörökíti fiúsított leányára, Bek Paulinára. S itt kapcsolódik bele Bek Pál neve az irodalomtörténeten kívül a politikai történetbe is, mert leánya révén, aki gr. Degenfeld Imréhez ment nőül, dédapja lett az egyik legnagyobb magyar államférfiúnak, gr. Tisza Istvánnak.

¹ Csokonai mecénásának a neve három változattal fordul elő az egykorú iratokban: *Beck*, *Bekk* és *Bek*. Én az utolsó változatot nem azért használom, mert legegyszerűbb, hanem mert a nemesség-adományozó királyi oklevél *Bek* névre szól. Érdekes megfigyelnünk, hogy Csokonai is az itt közölt három levél alá háromféleképen írja a nevét: *Csokonai Vitéz Mihály*, *Csokonay Mihály*, *Csokonai V. Mihály*.

A levelek különben a legutóbbi évekig Bek Pál egy másik dédunokájának, gr. Degenfeld Pál volt egyházkerületi főgondnoknak, az ősi téglási uradalom jelenlegi birtokosának tulajdonában voltak. A gróf nagylelkű elhatározással a debreceni Csokonai-körnek ajándékozta őket, s az a maga ereկletárában őrzi.

1. Debretzenb. 1 Szept. 10d. 1804.

Tekintetes Úr!

Megszomorodtann és szinte tsüggedezve, bizonytalankodtam mind ez ideig, vagy a 'Tekintetes Úrnak erántam megváltozott kegyes Reflexiója felől, vagy azon Levelemről, melyet még 25 Májusb. a 'Tekintetes Úrnak igen betses Ajánlására 's parantsolatjára írni hátorkodtam, és a' melyet Cselédem, a' mint mondja, magának a' Téglási Birónak adott által; de reá sem szóval sem írással eddig semmi választ ki nem nyerhettem. Abban a' Levelemben tsak az az alázatos Jelentésem volt a' Tekintetes Úr' parantsolatja szerént, hogy, ha a' Tekintetes Úrnak vagy útja, vagy szorgos foglalatossági meg nem tiltják, most én is magamat olly szabadnak és kívánósnak érzem, hogy 2—3 napon a' Tekintetes Úrnak mind udvarlására lehetek, mind magamat ott a' Természetnek anyai ölébe megújíthatom. Májusból még néhány nap volt hátra; és én a' Váradon kapott Tüdögyúladásból akkor kezdvén felerössüdni, szükkölködtem a' Tekintetes Úrnak, és a' Tekintetes Úr körül mosolygó Természetnek és szabad Életnek Újjá-teremtő erejére.

Én, a' ki szükkölködni inkább, mint kérni, szeretek; én, a' ki az embereket közönségesen, kerülni, a' Nemes lelküeket külön-külön temjéneznii, kívánom is szoktam is: repesve nyúltam tollamhoz, mihelyt elgyengült inaim engedték, és az édes reménység bennem még előre örömmé változott! A' Tekintetes Úrnak személyesen erántam kitett nemes Nyilatkoztatása, a' Téglási együgyü áer, a' boldog erdő, az ujjító víz, a' kert melly a' Halandók' Paraditsoma, a' ritka Plánták a' Természet' érzékeny Fiainak Kintse és Pompája, a' szabad és mesterkézetlen falusi Gyönyörködés, a' Nyúgodalom, a' Tsendesség, a' . . . de minek többet? Maga legfőképpen ezeknek a' Birtokossa — már előre végig öntötték érzéseim' rontsolt alkotmányát az éledezésnek meg nem vehető balzsamával. —

Méltóztasson megengedni a' Tekintetes Úr, hogy a' Levélírás' Stílusának hideg törvényeiről elfelejtkezvén, érzeményeimmel kitsapongani merészlettem, ez a' hangja van a' Természet mindenható szavának; így ír egy ember, a' kinek Bibliája *Linné*, így ír egy természet tisztelőjéhez; így szóll és így beszél a' Horátzius' és Pope' lelkéből, egy Ánglus egy Római, a' maga Agrippájához, a' maga Bolingbrockéjához magánosan, a' ki külömben a' Nagyvilágk. üres lármái között szegletet keres, és megszóllíttatván is pirúlva selypeskedik monosyllabus feleletjével.

A' Magyar nem tolja magát, nem is színeskedik, korts az, a' ki ezt tsínálja; de ha a' *Candornak* és Egyenesszívűségnek szennyetlen vagy

' Csokonai számos szó végét megrövidíti; a' rövidítést hol befelé, hol felfelé kunkorodó vonalkával jelöli; ezt én a' most szokásos rövidítő jellel, ponttal helyettesítem; a' kézirat sorvégi választó-jele: „; az eredetit ebben sem követem.

mázatlan ujjai intenek felé, kész azt elfogadni; elfogadása után pedig hűsége tiszta, állandó, és fejér, mint maga a' Nap. Az enyím ha nem ajánló is, ha nem kiragyogó is, azt a' ködök tselekszik, mellyek szintúgy karakterére tartoznak, mint a' Britannia' Climájának. — Ne vesse meg azt mégis a' Tekintetes Úrnak szintúgy a' fontoshoz mint a' Széphez szokott Lelke: a' Ködök szint olly szülők és termékenyek, mint a' fény és Világosság. —

Így érzek én, Tekintetes Úr, az én elszántt Magánosságomban: és boldog vagyok mellette, mint minden, a' ki önnön kényvét követi; sokkal boldogabb pedig, ha ezen együgyű és igazságos Érzésemnek a' Tekintetes Úrban is egy nemes Pártfogóját találni szerentsésem. *Kevesek azok a' Pártfogók:* de Nemesek, de Nagyok, de ollyak a' kiknek Nevére sem Irigyeim előtt Ortzáim, sem a' Szinmutatás nélkül való Maradék előtt versezetim avagy hamvaim el nem pirúlhatnak.

Verseimet Leveleim, Leveleimet Érzeményeim szokták megelőzni: két lépést már megtettem, és a' harmadik sem fog abban a' mély tisztelőben tsökenni, a' mellyel vagyok a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgálja
Csokonai Vitéz Mihály mk.

2.

Debretzen. Szept. 14d. 1804.

Tekintetes Úr!

A' millyen örömmérséssel vala szerentsém venni a' Tekintetes Úrnak erántam mutatott Kegységét, szint' ollyan szomorú sajnálkozással kell kijelentem, hogy ma és holnap a' Tekintetes Ur' parantsolatját nem telyesíthetem. A' melly kis Museumot a' nyáron magamaak apródonként rakattam, holnap kezdik vakolni, ablakait 's ajtait béhelyheztetni, melly az én jelenlétem nélkül rosszúl menne véghez. Másoktól hosszas Apológiával kérném az engedelmet, a' Tekintetes Úrra nézve elégnek tartom az okot együgyüen megmondani, és bizonytal tudom, hogy a' Megengedésről telyes bizodalommal reménylhetek, mellyet alázatosan ki is instálok.

Csókolom az Asszonyáságnak Ő Nagyságának kezeit, és míg a' jövő Hét' elején udvarolhatnék is, tökéletes tisztelettel maradok
a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgálja
Csokonay Mihály mk.

3.

Debretzenb. 10d. Novbr. 1804.

Tekintetes Ur!

A' Koporsó' széléről mellyből tudós és hív orvosom¹ szabadíta ki, és hogy belé vissza ne essem, most is jobb kezén tartogat, — onnan írom ezt a' Levelemet. Ez az oka hogy személyes Udvarlásomat is a' Tekintetes Úrnál nem tehettem, 's a' jó Isten tudja tsak, mikor tehetem? Mert az orvoslás' módja lassú is, hosszas is: fő regulája pedig az, hogy a' külső Áerre a' szobából ki ne menjek.

Illy szomorú állapotom miatt Váradra sem mehettem, ahol pedig az *Ódáimat* kinyomtatattani, és a' Kályha-kandallót megválasztani, két múlha-

¹ Szentgyörgyi József dr

atlan dolgom lett volna. Hogy mégis az Orvoslás alatt való idő tölem hijába ne múljon: minden rendbéli Munkáimat Typographia alá tisztáztatom. De már ebből is kivert a' kemény idő! A' kis Museum hangos, és benne a' Purizálónak Ujjai meggéberednek. — De sokkal inkább hangos és alkalmatlan egy olyan Curának folytatására, mely gyakori fomentumokkal, főzésekkel és fördésekkel van egybekötvetve, és a' melly miatt 16dik October-től fogva még mindég más' házánál kénteleníttettem patzienskedni.

Instálom tehát a' Tekintetes Urat telyes bizodalommal, méltóztasson nékem illy ügyetlen szorultságomban, azon öntött Kályhák közül, a' mellyeket oly igen javallani méltóztatott, egyet a' maga árrán, vagy, ha az a' jövőben teendő épületek miá nem eshetne, tsak haszonvételre Kikeletig általengedni, és engemet az utánna való járás' terheitől 's veszedelmeitől kegyelmesen megmenteni; annyival is inkább, hogy az utánna való járásra már sem időm, sem erőm, sem módóm, sem bizott emberem, sem lovam és szekérem nintsen. Most is ezt az Ifjút alig nyerhettem meg a' Professiók alól, ki is a' Gróf Festetits Gymnasiumában tanítványom lévén, abbéli hűségéből vállalta fel, hogy a' Tekintetes Úr előtt e' dologban személyemet viselje. Méltóztassa a' Tekintetes Úr olly meglelégedéssel küldeni haza ötet, mint a' millyennel, reménylem, magamat bortsátott volna.

Én hiszem az Egeket, hogy nem sokára olly állapotba helyhezhetnek, a' mellyben tiszteletemnek és háládatosságomnak ollyan emlékeztető jelét állithatok, a' mellyről kevélység nélkül elmondhatom, hogy a' késő Maradékra általmégyen. Addigis szerentsémnek 's becsületemnek tartom hogy lehetek a' Tekintetes Úrnak

alázatos tisztelő szolgálója
Csokonai V. Mihály mk.

Közlí: KARDOS ALBERT.

BARCSAY ÁBRAHÁM LEVELEI DANCZKAY JÓZSEFHEZ.

(Második bef. közlemény.)

7.

Gunyhomból Mária Magdolna napján 793. [július 22.]

Igen kedves Barátom!

Ezen folyó holnapnak kilentzedik napján írt Leveledet éppen akkor vettem, midőn a' vátzai feredőből vissza tértem, onnét egy kis katonás de nem *papi hurutot* hoztam haza, melly miatt feredésemet ez uttal sem hajthatám végjre.

Oda jöttek volt a Koszta Consiliariusokis cum sack und pack, még a Referádátis magukkal hozták; én ott hagytam.

A Hátszeg vidéki Praeses már egynehány napoktól fogva fungál,¹ tudósításodat közlöttem velle, igen köszöni és bocsánatot kéret általlam, hogy utazásai miatt nem írhatott néked. Hum! bizony meg játszodja ám a

¹ Gróf Bethlen Józsefet, aki már esztendőkkkel ezelőtt távozott a kormányzásokból, váratlanul kinevezték a hátszegvölgyi határviillongások kivizsgálására küldött bizottság elnökévé.

világ a jó embert. Nem tudom a fitos¹ mítsoda fordítást tehet rajta; a' mint én értem ez az egész dolog vallásbéli kútfőből huzott magára a Cabinetumból egy ilyen furtsa resolútiót. Mind a két résznek egy kis simogatás és egy jó pofon tsapás. De ezekhez hozzá szoktak azok, kik bővön megérdemlik. Már a Gibbusra² nagy speculatio van mindenfelől itt is.³ Az én sógorom⁴ igen alázatos, ugy annyira hogy lehet azt gondolni hogy nem gyomrából megyen a dolog. De mit van mit tenni? *faire bonne mine au mauvais jeu*. Szegedivel vagy Szegődivel⁵ nagyon leveleznek.

Isten veled kedves Barátom! hát már lészené valaha Békesség? mi itt aratunk annak fejébe. Minden bővséggel termett eddig, tsák bé takaríthatnók tsendességgel 's elis költhetnők. Bár Teis vehetnél már egyszer itt részt benne? Soha édesebb és szebb tseresznyét nem ettem, mint az idején. Sokszor jutottál Hermessel⁶ eszemben. A Burguignonokat 's Antonokat köszöntöm⁷ minden órán írok nékiekis. Eddig nem lehetett mert nagy részit időmnek Barcsay Barccal való osztózásban töltöttem. Groffném mostan Csórán van az ujj Dominiumban. Éljj boldogul, Csedőt köszöntsd szívesen és engemet szerez.

P. S. Geringernek ha az olasz non solvendo lenne megfizetek. Első levelemet vettedé?

Cim mint az előző levélen.

8.

Kolosvár Tamás napján 794. [december 21]

Kedves Barátom! szerencsés ünnepeket és hasonló ujj esztendőt kívánok Néked. Solymosról írt rövid rendeimbe azt ígértem volt hogy igen kedves tudositásodra ismét bővebben fogok felelni. Az alatt Csedő atyánkfianak is kit különösen köszöntek, vettem szíves rollam való meg emlékezésit. Én tegnap előtt (mert még tsak ennyit írhatok) ide éppen az országgyűlésének végére négy óraker estve szerencsésen és még elég idején meg érkeztem Szekeremből ki szállván, egyenesen a fitoshoz⁸ mentem ebédre. Másnap gyűlés volt, még pedig olly ki jövetellel, hogy Vizkereszt napjáig több nem lészen; ebben nem mentem, mivel tudtam hogy tsak Csóka dolgát veszik elé!⁹ Ötet a

¹ Bánffy gubernátor.

² «Der verstorbene Thesaurusarius Freyh. Wolfgang Bánffy.»

³ Ekkoriban Bánffy tárnokmestert nyugalomba akarták küldeni, az ő helyéről volt szó.

⁴ Thüry László fősolgabíró.

⁵ Szegedy János államtanácsos.

⁶ Bárótzsi.

⁷ A csász. kabinetiroda titkárai.

⁸ Gr. Bánffy gubernátor.

⁹ Csóka hátszegi nemes ember volt, akit avval vádoltak, hogy agyonlőtte sógornőjét, mert birtokait meg akarta kapni. Később 30 parasztot fegyvergyakorlásra fogott — olyan ürüggyel, hogy ez is robot — s letartóztatása elől megszökött. Mikor elfogták, félték, hogy sok párthive van. Barcsay vallomásának idevágó része így szól: «Die Angelegenheit des Hunyader-Edelmanns Csóka, welcher bekanntlich von den Komitatsbeamten wegen einem ihm angeschuldigten Gewalt arretirt und misshandelt worden, habe den Obristen Bartsai von der Art zu seyn geschienen, dass selbe solche Folgen, wie die Thathandlungen des Robespierre haben können.»

Státusok elegendendő kezesség alatt maga védelmezésinek folytatására úgy mint ez előtt Sz. Pálit, ki botsátásra méltónak ítélték. Hallom kezességet vállalókat bőven talál. Ezzel a fő Ispány és a vármegye követtyei solemniss protestatio mellett responsibilitassokat a státusok előtt le tették: úgy veszem észre hogy Csóka dolgainak olyan Mentés Péter¹ forma farka lészen, mellyből sok fog világosságra jönni. Félnekis sokan tölle mint az üstökös tsillag meg jelenésitől. — A Diéta még eddig igen tsipős, szűrő és fogas volt. A Candi-dation úgy kaptak mint a hal a maszlagon. Egyebet eddig nemis tselekedtek holmi plánumoknak előre ki süttött rakétáján és az utolsó Diétabeli articulusok tépázásán kívül, mellyek még burokban vagynak, és igen jó, mert tsak szagjokrolis nagy sültelenségeknék tartom.

Faragó mester Ember² az egy Házok helyibe már menniis akart fel-felé. Ugy gondolom egyikből se telik valami. A szél a Tisza mellyékéről és Bihar felől kezdett ide bé fújni,³ 'a szász szél ezekkel öszve akarna elegyedni, talán jókor fel ébredtek az igazak és jámborok, mert sok ezer házak marad-tak volna fedél nélkül. A Golyák⁴ kik tsak mások által akarnák építeni fészkeket, a pusztá falakról kerepelnének ha vagy a hosszú lábokat, vagy az orrokat jó idején le nem vágják. Isten veled!

P. S. Bosnyák Diplomáját kérlek Saluttal mentől hamarébb szokott Cancellária taxája mellett küldjétek le. Fábíanékat ölelem.

Cím: Klausenburg. A Monsieur Josephe de Dantzkay Concipiste à la Chancellerie antique de Transylvanie, p. Debretzen, à Vienne.

9.

Kvár 10-dik Jan. 1795.

Igen kedves Barátom!

Mult esztendőnek utolsó napjaiban, nem tsak valóban majorkodó tudóssággal, hanem még a' Mántuai Poétának mezei Verseivel ékesített 's nékem 'vet leveledet tegnap előtt különös szívességgel vettem. A gazdaságot mohón nem kaptam, hanem az idővel éltem. Ideis Istennek hálá jókor érkeztem. Reménylem, hogy mind László, mind Dániel,⁵ mind pedig magad innét küldött ferkálásomat vettétek. Adjon Isten néktek áldást és Békességet! Itt Vizkereszt napja után két nevezetes Ország öszveülése volt. A tsaták elevenék és tüzesek, személyyesen a Biblista⁶ szört hagyott, amint a szomszéd szokta mondani. Ő ugyan vonta ide s tova száraz vállait, de a tsapásokat ki nem parírozhatta, mert igen egyenesen *senck recht* hullottak reája: huszon négy óra alatt úgy meg szelidült, hogy maga sem esmerte magát. Most se tudja, hogy vallyon fiúé vagy Leánygyermek? még többis lehet ide hátrébb ha nem mérsékli sophisticus tsatsogását. Sokan impera-

¹ Robespierre tréfás magyar fordítása.

² Thüry László, Bartsay nővérének elvált férje «sich bereits fertig machte sie die Stelle des ehemalig. Hofraths von Zeyk nach Wien zu kommen.

³ Az önálló nemzeti hadsereg gondolata Bihar megyéből jött. Az Unió-ról is szó lehet.

⁴ A Telekiek.

⁵ Csedő László és Fábían Dániel.

⁶ Gr. Teleki József koronaőr.

tivusnak akarták nevezni, *mais j'ai trouvé que c'est trop d'honneur*. Ezzel az alább szállításával az idő vesztegetőknek minden úgy fordult a fitos ki aránzása szerint, hogy a dolgok mind a Király mind a Haza javára tzelező útnak folyására vissza térvén törvényes rendbe indultak. Ennél sem többet sem örvendetesebbet nem írhatok; édes az egyenes és jót kívánó szívnek ennyit is előre írhatni. Ma a keskenys... ünél¹ egy igen szép ebéden voltam, ezerszer köszöntet. Ötet a szerencse egyszerűbe ugyan lóvá tette. C'est la première fois peut être que la *fortune a eu raison*. Isten veled kedves Barátom. A Candidatiókis fel érkeznek, azt tartom következő postával; de úgy veszem észre, hogy itt máris igen keveset akarnak tartani a pluralitásról. Isten veled, élj boldogul és ne felejts el engemet.

P. S. Esmert jó Barátimot köszönts. Péterről² semmit sem írtok. Ohajtom hallani valami hírt gyógyulásának. Ventzel³ feleségétül egy levélnél többet nem vehetvén, aggódik, kérlek végy és küldj tölle tudósítást.

Cím mint az előző levélen.

10.

Kvár Remete Antal napján 795. [január 17.]

Kedves Barátom! Viz † napján írt tudós irásodat szeretettel vettem. A máinak dátumát fel találhatod mert a holnap postával indul számotokra öt kalendárium,⁴ Kovátsnak ma küldöttem által. Titulárét nem nyomtatnak hanem minden második esztendőben. Nevezetes mind azon által amazok közül kettő, ugymint a Pesti, és igen olvasásra méltó kivált Erdélyre és még Magyarországra nézveis. A szomszéd nyelvén irottnak pedig titulussa sem meg vetni való, méjjebben nem kukutsoltam belé. Reátok bízom.

Én ma nem mentem ország gyűlésiben. Szentpáli dolga foly, és talán el dől végképen, nem értek hozzá. Tegnap nevezetes ülés volt a székely deputátusok, fő Tisztek és a Hadadi Zászlós Urra nézve.⁵ Ezek az előtti sessiókba rutul öszve veszvén egymással, a székelyek Miklós Urral Gyűlésbe öszve jöni többé nem akartak, mivel nagyon megbántattattaknak tartották és érezték magokat. A Zászlós Úr is meg sértetnek hitte magát, de a fitos több tsendesítő lelkekkel békességre hozta őket és tegnap ország színe előtt az igen irascibilis Mánás botsánatot kért, a székelyek megengedtek. Mikes János egy igen szép és bizony könyveimet ki húzó beszédet tartott. *Unde istae irae?* talán azt kérdezed töllem, *Mr. l'abbé?* Erre boszszas volna a felelet, hanem rövideden tsak azt mondhatom, hogy a fúvók által származott, és ezek tegnap 's még májgis tsak meg nem gebbednek mérgekbe, hogy a békesség öszve forrott. Mert szükség aztis tudni, hogy a szegény haragos a Golyákot⁶ nagyon tsapdossa a hol tsak szerit teheti. 'S meg kell vallani, hogy nem marad ados ha rea sóznak is ollykor valamit. A Distractus

¹ Gr. Bethlen József, a hátszegi bizottság elnöke.

² Balogh Péter udv. tanácsos.

³ Prohaszka Vencel volt Barsay komornyikja.

⁴ Köztük az Erdélyi Házi és Úti Ujj Kalendárium 1795-dik Esztendőre. (L. Bevez.)

⁵ Hadadi Báró Wesselényi Miklós, az idősbik.

⁶ Nyilván a Telekiekre érti.

Baro,¹ per se, a feketékkal tart, *per la vita*. Nu as futye petyinye lá jel? — A Biblista² nagy Collisioba jött sok gyermekü rokonnyával a Consistorialis koltok felett, mert ez a Gibbus³ halála után magához vette minden további tanakodás nélkül, azt álltván, hogy Szent Péter koltját közöttök tsak a bírhattya, 's tarhattya a'ki a fő kormányozó tanátsnak tagja, ergo! jure vette el. Még Kemény Simonis az előlállók között vagyon erre a koltárságra. Nem tudom a *Conclavéba* mi fog végeztetni.⁴ Ezek odiosumok, szolyunk már egyebekről. Bezzeg kaphatnánk most számláló speciést bé országunkban, ha a Bétsi Directorialis gegenvortragok nem fogják gátolni: Oláh Országban és Moldvában annyira ment az életbéli inség, hogy a Vajda nem tsak ide küldötte, hanem egész Bétság utasította egy követyét olly kérelemmel, hogy a gabona ki vitelt inné engedjék meg az ő tartományában, mivel a mi termések volt Constantzinápolyba erővel el vitették, Egyiptomban nem lévén semmi termés. Ez a Stámbuli politika rendes. Vallyon ha részünkről a tilalom fenn tartatik mellyik erőszakosabb? Reménységen fellyül ebbe a Hazába élelem bőven vagyon. Mi a Maros partján levök a Magyarországi szükségnek eleget teszünk és én már ebben alkalmasint magamra vettem az Entrepreneurséget. A Státusok Oláh Országra nézve éppen öszve lévén úgyis gyülekezve, kéréseket a vajda kérése mellé fogják ragasztani. Mi uton indul ez az ott fenn lévő tekervényes Dicasterialis *tsúsztatókon*, Schlendrianokon, kérlek, légyen egy kevésbé résen a füled. Isten veled. Ma többet nem, ha tsak holnap nem jö még- valami pennámra.

18-án jött elég a Páviának úgy mondott titkos levelezésiből igazé vagy nem? a Gubrnak 80-dik Esztendőben volt számának visszatételéről. Ez is új kérdés lenne.

P. S. A süket⁵ keziben küldött pénzzel mit tsináltál? Meg kaptadé? Ki adtadé? Nem tudom.

11.

Pál fordulása napj. 795. [január 25.]

Minekelötte két nägy formátába küldött és igen szívesen vett tudósításodra bővebben fele[ll]hetnék, kedves Barátom, engedd meg hogy máj postával ide zárt kis levélkének kézben szolgáltatására kérhesselek. Ha személyesen adod 's a vállasztis talán azonképpen veszed, leg sikeresebb leszen mindenik részről.

László⁶ szívesen köszöntöm nékiis egy válaszszal tartozom, érettetek ketten sohajtok még vissza Bétsbe.⁷

Itt a Tirokat halb und halb nagy bajjal meg ígértük. Tsudáлом Golya Ö Exjának⁸ rollam való puhatelodását, arról a mitől fél, még közönséges helyen kérdés sem volt — más szomszédságokban ég most Ukálégon.

¹ Báró Naláczy József, a testőríró, Zaránd vm. főispánja.

² Gr. Teleki József.

³ B. Bánffy Farkas.

⁴ Ugy értem, a tárnokmesteri helyről van szó.

⁵ Exner volt zalatnai bányatiszt.

⁶ Csedő László.

⁷ Barcsay tudvalevőleg 1794. október óta nyugdíjban van.

⁸ Gr. Teleki Sámuel erdélyi kancellár.

A Biblista¹ ugyan alá bukott, de még többis várja készen ha Profétáskodni meg nem szűnik — én soha sem Tégedet igaz szívből szeretni. Isten veled; Fábianékat, ha érdemlik, a mint reménlem, tsokolom sok ezerszer. Éljj boldogul 's ha ollykor ollykor az árkon² sétálván, érettem meg taszitanak, jussak akkoris eszedben.

A Székelyek Perlábos Paszámántossokról ki itt van³ még nem írhatok, weil er ist noch wie gewöhnt in inemem gehr...en [?] Nebel gehüllt. Vale. A Székelyek dolga ki tállaló félbe vagyon. A mint értem, bizony szép plánumot készítettek. Borsos pajtásom⁴ levele nem tsekély lerajzolása az ott való környül állásnak.

12.

K: vár Ágota nap: — 795. [február 5.]

Azt irtam volt igen kedves Barátom utolsó levelemben, hogy egyéb dolgok iránt következő postán bővebben foglak tudósítani. Azt Lászlónak küldött és a mint tudom, estoffetával indult írásomban megtettem.

Most tsak azt kívánom jelenteni Néked, hogy a Maros partyán ülő Huebertek pensioakat kérnek, a keskenys...ű⁵ és másokis adták tudtomra arra a végre, hogy résen legyen a füled, mikor egyszer innen fel küldtetetik. Erre itt gondviselés léssen hogy meg tudhassad jó idején.

A keskeny s...űné köszöntet és igen sajnállya, hogy a feketevezetőnének⁶ szép szobaleánya beteg légyen, gyógyítsd meg ha lehet. A mi Dietális utolsó Sessioink tsendesen és okosan folytak, a többi között az egyházi nemesek állapottya szépen határozottatott meg. Következnek a székelyek, a fitos nagy sürgetés után, mint méltó, elé véteti.

A Biblista sok petyegéseinek jutalmául már sok ízben ki fütültetett, de Gyulai Jósef azt tartya rolla, hogy semmit sem szégyenl. E már nagy mértéke a szemtelenségnek, még s — rúgás van tsak hátra. Isten veled. Itt ma engedelmesebb a tél, de hó ugyan vagyon. Biharbol 's Békésből gabona vásárló követek érkeztek hozzánk a városba, azt adhatunkis szomszédságért 's pénzért. Sok Urak Contractusra adni nem akarnak, egyedül Bethlen Jósef állott még eddig reá. Bizony! ha mind így varga világra jutunk, mellytől Isten mentsen, Tégedet is, engemetis.

Hát Juliskának megadáde a levelet?

Radák Istvánné Mikepusztán meg holt. Te éljj, még pedig szerentsésen. Ide zárt levélkét ajánlom.

13.

K. Vár, 8dik Febr. 795.

Igen kedves Barátom!

Mult holnapnak fogytán irt Leveledet tegnap előtt barátságos szeretettel vettem. Énis küldék egy kitsinykét Néked mult postán. Nem tudom kezedbe-

¹ Gr. Teleki József koronaőr.

² A Graben.

³ Vargyasi Dániel Lajos, a székely huszárok alezredese, szintén testőr volt.

⁴ Borsos ny. ezredes, a Waldeck-dragonosoknál szolgált 40 évig.

⁵ Gr. Bethlen József.

⁶ Bartsay bizonyos Schwarzeleuthernének mondja, de valószínűleg Gr. Teleky Sámuelnéét értette.

juthatótté. Mivel azt csak az Ordinári zsákkal, valamint eztis azon úton küldöttem.

Laconicussággal nem vádolhattok engemet szent és nékem igen kedves barátságna*k trifoliuma*, mivel ha egyiknek közületek röviden írtam, a másíknak bizonyára elég bőven tettem tudósítást mindene*ről*, hanem a posták a nagy havak miatt lassan és szotyogva mentek és érkeztek mindenfelől.

A mi királyi Commissariusunk¹ ma adott betegsége után első ebédet, Ő Exja ugyantsak (testéhez légyen mérve) nagy tsuda ha a szappanyos² jövendőléseit nem tellyesfti: a kakasok³ mondása szerint igen rossz bórbe van. Hallom le érkezett a többi között azon Udvari ajánlás, hogy Ő Exjának az Ország Rendjei az Indigenatus taxáját engedjék el.

Itt bizonyára rendes világ volt, s még rendesebb lehetett volna, ha a fitos szokott kormányozása szerint eztis, mint a Vadásztársaság⁴ dolgát nem utasította volna! Quadagni koldús énekének⁵ tenora szerint szolva; mivel a kurta hajúak és nadrágtalanok igen hetykén kezdettek volt gondolkozni 's még beszélenni. Édes az Ur! Mert biz úgy volt, hogy két vagy három Prókátor egy Mesterrel sokat tehetnek vala! vala! vala! melly nékem kivált képen igen nagy néző hely vala.

Most a Cerberusnak⁶ nagy zápfogát vonogatták itt, mert még a szakáts idejében⁷ az egyházi nemesség íránt olly Decretumot küldtetett le Budára, hogy minden magyar nemes egy természetű *immunitással* bir. M. Országon e még függőben maradott, mivel az után Diéta nem volt, de it annál fogva, Biblista⁸ quia datum non sciebat, vel scire noluerat, most a T. N. Ország Rendjei azokat, kikhez per se a székelyekis járulnak, minden terhe alól feloldozni akarják, qu'en dite vous encore une fois Mr. l'abbé?

Vég helyi meg ölelettetésén egyebet nem mondhatok, hanem mint Henter Dávid, hogy illyent soha se nem hallék, se nem láték. Vale.

A száldigózott posztokat vettem, a keskenys... ünek magáét még tsak nem.

14.

Kvár 15dik Febr. 795.

Bizony! kedves Barátom! nem tudom a magam mentegetésiné vagy a vissza pirongatáson kezdjemé ezen levelemet? mert ha én voltam is ollykor *laconicus*, voltam ellemenben megint annyiszor *fusus* vagy *prolixus* talám. A fitos most estve nyomá kezemben utolsó panaszodat, mellyben volt a Venceslausom oldalesontyának vakarítása. Azt csak meg vallo*d* hogy ez a két

¹ B. Barco táborszernagy, katonai parancsnok.

² «Provinzialcommissär Baron Rosenfeld.»

³ Gallusok, franciák.

⁴ Vadásztársaságról l. IK. 1936. 412. l. és Sándor Lipót főherceg nádor iratai (Mályusz E.) 1926. 802. l.

⁵ Nem tudom, Gvadányi melyik munkájára céloz, de a továbbiakban Gvadányit csúfolja.

⁶ I. Ferenc.

⁷ II. Lipót. E hely az, amelyért Kazinczy szerint (Lev. VIII. 176. l.) Barcsayt meghurcolták.

⁸ Gr. Teleki József.

útolsó sem vala olyan hosszúságú, mint a millyent várhatna az ember egy olyan nagy néző helyről, mint Béts. Meg vallo (a Biblista így kezdi minden regnicolaris propositióját) meg vallo énis, hogy az utolsó leveletském, mellyben a Kathonai Klára Hugomnak szóllótt (nem a Hugomé) zártam volt, igazán kurta és igen rövid [írás vala: de Sonica Dani¹ meg pirita, mélyért szível énis panaszoltam volt ellene, most is általlad, míg magam is írhatnék neki, solemniter botsánatot kérek tölleték mind a ketten.

Ha ugyan tsak írásra jön a dolog, várj meg Josi! mert Daniel sans argent Lajost secretariusomnak fogadom 's majd jól tartalak. Hogy egy kis érdemet és botsánatot szerezzek magamnak, most mindjárt így kezdem, és éppen nem hazudok, hogy most *punctum* 11 az óra éjfélelőtt. Minden ember tántzol, iszik, b—, vagy énekel és én neked írok! de tovább mit? *Erige aures Pamphile!* én bizony tsak azt: hogy a minap, a mint az oláh mondja, *nyám szpárt*, az az magam jelen nem lévén az igen irascibilis és változó nedvesség² praeses³ és a Hadadi zászlósúr⁴ között támadott vetélkedések között országgyűlése nagy lármával Gróf Kunpehrig Farkas ő exja brusque kimenetelivel el oszlott. *Szo szpárt*. Ebből sok következett, de még több következhetett volna, ha a fitos megint rendbe nem hozott volna bennünket. Ez az aufrítt két rendes következtetést húzott maga után, az egyik az, hogy midőn a Hadadi Urat akartuk volna ki rekeszteni, vagy legalább rövidebb beszédre szorítani, a T. N. Státusok egy szóval azt declárlák, hogy mások tagadhatatlanul több idejét veszik el az országtanátskozásának mint ő, 's tsak nem ujjal mutatván a Biblistára, ez ő Exjának formális Eklesia követés volt; ugy hogy már sincere bánnya bé jövetelét. A második ez, hogy a Gyerő monostori Ur⁵ *vel propter hic, vel propter hoc* talám lyukat tsinál a Diplomatikus tisztségekre kukutskálóknak; el halgatom magam okait s, miért gondolnám ő Exja nyugalomra való kívánságát helyesnek. Támadott ezen történeteknek folyamattya között egy olyan vers szerző *impertinens improvisatoris* ki fekete gólyákat⁶ *sáskáknak* nevezte és az ország előtt (most tsak ennyi jut eszemben) egyik Pentarniteribus (?) ezt mondotta *a sok szoszollok közt törvényeink dölnek*. A Bibl. Gyűlés után hozzá küldött (ez a.....⁶ Bethlen Farkas) mondaná meg *kiket [értett?]* a *sáskákon*. A felelet a volt: hogy azt a ki magára akarja venni.

Isten veled mert alhatnám la suite demain ou avec le Courir prochain. Még egy szót tull felől, s'il vout plait. Evvel a paquetával írtam a Vasasinak.⁸ Igen jó volna ha vagy ketten a meg szomorítottatott és igazánd gyászban álló gárdák közzül⁹ hozzá mennének és kérnék hogy sorsokat venné szívére. Én azt tartom hogy ennek a lépésnek jó kimenetele és szép gyümöltse

¹ Fábíán Dániel udv. titkár.

² Nedvesség: humor.

³ Gr. Kemény Simon status-praeses.

⁴ B. Wesselényi Miklós.

⁵ Gr. Kemény.

⁶ A Telekiek.

⁷ Itt és néhány helyt a papiros szakadt, egy-egy szó hiányzik.

⁸ Gr. Ferraris József táborszernagy, Barcsay jóakarója.

⁹ A testőrök között lázongás volt s ezért többet közülök, Harsányi Sámuel is, akiről alább még lesz szó, el akartak bocsátani.

lenne: mert én ugyan oda nyomtam a pennát mint a Merett Hegyire¹ mind a S. K.-ra nézve², ezt jól meg fontolván el ne mulassátok. Isten veled kedves Barátom! Ne gondold valahogy azt hogy ezt a leveletem tsak tromfolásból írtam ilyen hosszan. Báróczit és Csedőt csókolom. Reád nézve pedig még ezzel is hosszabítom tudósításomat, hogy az ujj esztendőtlől fogva se *Hírmondó*, se *Magyar Kurír* a Groffnémnak nem jött. *Am foszt zeujtat ka pemuntu*. Indítsd meg őket, mert igen szégyenlem hogy annyi hitelem sem volt a Tekintetes nemes Ujjság író Corp.....⁶, hogy leg alább.....⁶ ne emlékeztették volna szegény fejemet, quod sim solvendo. Vale.

A Székelyek dolga most circulál a Nemzetek között, in plano elaborato. Éljj boldogul.

15.

Gunyhombul Husvéth első napján 795. (április 5.)

Kedves Barátom!

Josef napján és azután Martzius 24-dikén írt leveleidet itthon szívesen és jókor vettem: de ugyan azon holnapnak 13-dikán jelentésed szerint küldött tudósításod máig sem jutott kezemhez. Nyilván azis Mr. Szmitt³ Házi titoknoknak feledékenysége vagy *megszekatúraja* miatt, melly vagy két izben az enyimeketis halasztotta; s a rendetlenségén rajtais kaptam, most ez még elis tévelyedik. A kalendariumokkal⁴ hasonló manipulatziot vitt volt végbe. Vettétéké? azt sem tudom.

A Diplomatika promotziokat tsak a keskeny s...ü tudósításából érttem. Annak persze hogy *nach geburthja* lésszen, mégpedig nevezetes. A Rév parti hivatal iránt⁵ az ujj Praesesnek, éppen egy lovas legénnye nállam lévően azonnal oly fontoson írtam hogy annak ki vitelésben az ő részről éppen nem kételkedem. Első kolosvári postával ujra írok néki. Ezen kívül Vas Farkasra bízam⁶ hogy ő veled egyett értvén résen áljon a Lépéseknek megtételére. Spádésinak,⁷ a kövérkének,⁸ Kempelennek és Albinárnak⁹ bizonyosan írok. És nem kétlem a keskeny s...ü is ír Kolovrátnak.¹⁰ Mindezek mellett az ő első javaslása szerint talán jó lesz néked mégis egy promemóriát Urunknak bé adni, hogy ajánltassék az ide való Tresauraticitásnak. Ezt el se mulasd, tsak arra kérlek. Ha nem használ, nem árt.

A fegyver tsináló az Érsek Házával lakott által ellemben; talán el költözött. A Sz. Kláris formája éppen jó, tsak omnimode nagyobbnak kell lenni a kardnak 's szélyesebnek valamivel, mert az övé tsak ancepts,

¹ Stahremberg György hg. főudvarmester.

² S. K. = Sánta káplár, B. Splényi Mihály altábornagy csúfneve.

³ Kovács «Hausesecrätär des Gouverneurs», nyilván ő csomagolta a futárnak a postát.

⁴ L. a 10. levelet.

⁵ Danczkay udv. fogalmazót az előléptetésnél mellőzték, azért pályázott a sóhivatalhoz, «Marosch Partra».

⁶ «Vas Farkas wäre ein wahrer Name.»

⁷ Báró Degelmann.

⁸ Semsey András kancelláriai tanácsos.

⁹ Méhessy udv. tan.

¹⁰ Gr. Kollowrath Lipót államminiszter.

a katona vagy banderialis, és a Dicasterialis finfinita kard között. Ezzel Isten veled, jó Barátaimat köszöntöm, itt igen szép a tavasz, ennek elevenítő gyönyörűségétől és a legszentebb barátságtól lelkesítve öllelek szívemből.

P. S. Harsányira lesz gondom.¹ Hát a Nádori Tanács nem adé azok mellett az árva ifjak mellett a Gubernium írásához hasonlót?

Azt hallottátok tudom hogy Kemény Simon és Bornemisza quietálnak. Fábiánnak helyes lenne Alsó Fejér. Tsokolom őket. Feleségem köszöntet.

Cím, mint a 8. levélen.

16.

Gunyhóból Ernestus nap: 1795. (április 30.)

Kedves Barátom!

Anselm napján (mellyet én ugyantsak az Erdélyi Kalendáriumban nem találék)² tegnapi postával egész szívességgel vettem.³ Megérkezék végre a 13-dik Martziusius, melyet a mint előre láttam volt Szmitt titoknak *Urwichtigkeitya*, vagy talán egyebe Contumáziába tartott. Úgy a Fábiáné, a Vasasi⁴ és kivált Sütő Pálé,⁵ mellyek a Tiédde mind egy nap irattak vólt, a Sütőé különösen meg van erőszakosítva pecséttyébe, de a többi nem: ugyan tsak *Nota benebe* teszem magamnak az anecdotát. Azon igen örvendek, hogy Ventzel szerencsésen meg érkezett, de az *Ersatzung*ról tudni nem akarok, mert 1mo a Deligentzi helyen felyül bőven fizettem 2do Töllem egy rakás pénzel mene el, de telhetetlen vagyis inkább háládatlan cuculus, mert az egész Diétán tsak ő nyert igazán. Töllem minden napra fizetésén kívül 36 xr. az erdélyi Währung szerint hat *sustákeja* volt; de a még nem elég, mert ő abból egy xrt sem költött, mivel a fitosné olyan generosa volt, hogy a Hauszofficírjaival étette: *a' paj nu futye la jel pé tinye?* 3^{tio} Rajta állott hogy erre a vásárra, a mint javasoltam, a Dévai kereskedőkkel részemre is oltsóbban utazott volna: — — — *Mais Tu Va voulu George Dandin* és így vége a Kakas⁶ közmondás szerint az kívánt *Ersatzung*nak.

Hanem tegnap előtt a lutzernámat szépen elvetém Istennek hálá, a szőlőkis ugyan szépen mutattyák magokat, kiis kapáltattam, *comme il faut*. Itt a szárazság ujra hibás terméssel fenyeget, miolta a kakuk hótetejiről énekelt vala a minap, olyan fel derülés és meleg leve, hogy még a leg kisebb fellegetskét sem láthatni az egész ki terjedt erősségen.

Énis Grofnémmal edjütt, ki szívesen köszön, valde bene et serene vagyok.

P. S. A süketnek⁷ szállót küld el a fogasnédal. Isten veled kedves Barátom! Köszöntsé atyámfiat 's jó akaróimat kik rollam emlékeznek. A mestert a fitos Vessződről Kolosvárra citálta. Bizony, a mesteren fog állani,

¹ Harsányi Sámuel testőrő.

² Április 21.

³ A mondatból elmaradt *írt leveledet*:

⁴ Ferraris József gr. tábornagy.

⁵ Beck Pál udv. fogalmazó.

⁶ gallus, francia.

⁷ Exner volt zalatnai bányatiszt, ez időben bányatanácsos Bécsben.

hogy az árulókat megszegyenítse, de vallyon leszé annyi szíve, esze, vagy inkább állhatatossága, Tamás vagyok : én mellette 's érette, hogy igaz útra hozzam, mindent meg tettem. A Fitos Tk¹ kétszer írt mellette, látamis a vissza felelt kegyes *kézírást*. Elj boldogul. Hátra maradt székeimet még az atlaszos kanapét és székeimetis ha igen sokban nem telik küldjétek le kérek.

17.

Gunybómbúl. Pünkösöd első napján 1795. [május 24.]

Kedves Barátom!

Mind Pongrátz² mind Sofia³ napján írt tudósításaidat igaz szeretettel és háládatossággal vettem. A sok tárgyak között a leg elsőn, melly szívemen vagyon (a keskenys...űis úgy érzi) az az rajtad kezdem.

Az ide való Fő Tisztól már ez előtt egynéhány napokkal hallottam, hogy a Hueberteknek Bétsből egy jó barátja azt írta volna, hogy várjon a békesség megforrásáig, mert mostani környül állásokban mind kevesebb pensiot mind nehezebb ki lépést reménlhet. A keskeny s...űnek tegnap érkezett utolsó Levelében pedig szóról szóra ez a tzikely vagyon: «D*** me tient à coeur, mais je craigne que Mr Hubert a changé de sentiment, et qu'il n'a plus envie de quitter son poste, ce qui ne pourra pourtant pas durer fort longtems, d'autant plus qu'il se trouve dans la caducité, et que mon intention est de n' employer que des Hazafis ect.» ezen azt tartom meg lehet nyugodni, legalább egy kis idejig. — A mi Sámuel⁴ írt híre 's akarattya nélkül nem akartam valamit kezdeni, annyivalis inkább, hogy csak reménlhetet az ember igazság szerint valami jobbítást az ő sorsokon közönségesen, de ha már a merett Hegyinek⁵ az Udvar így körme közzé hánya azt a szép nemes sereget, et pour le consoler et pour le dedomager! Samu íránt mindjárt e volt a gondolatom, hogy ad interim vagy a Fitos mellé, vagy Esterházy vagy Bethlen oldalához tennök. Én már mind a három helyre akartam egyszeribe írni mellette, de a fennebb említett okok meg akasztották pennámat. Már tudósítást várok és azonnal szegény lések mindenekben.

Hogy Daninak 500 fl akartak kedveskedni, a bizony hasznosabb mind becsületesebb, de kérdés a Hazának és Királynak mi lett volna *zutráglichabb*? A mester nálam volt kétszer. A resultatuma mind itt létinek, mind a fitos⁶ lett bé szállíttatásának *citra billetum* a volt, hogy a jövő katona esztendőnek egymint novembernek elejin mind *Tiztségitől*, mind *feleségitől* elválík. Fenn tartván idővel bizonyos fő Ispánságra való reménységet magának, e lenne vagy az általag hasú kapitány⁷ vagy a füstös fejrőhajú bátyjának⁷ helyyibe. Küldött, ezen kívül, a fitos' által az eláruló írásnak (melly bizony véres volt

¹ Telekinek.

² Május 12.

³ Május 15. (Protestáns naptár szerint.)

⁴ Harsányi Sámuel testőrő.

⁵ Hg. Stahremberg György Ádám főudvarmester.

⁶ Donát József.

⁷ Thüry András, Felső Fehér vm. főispánja.

és átkozott) minden pontjaira *tüchtig* feleletet. Tsak a kár, hogy álhatalanságába mindég állandóul maradt mostis.

A mi a Tr. Departementumosokat illeti az ugyan meg mágnásossítatik a gólya kivánsága szerint. Az újj elöl ülő most ide le várattatott, ő Nagyságára nézve egy mardosó nyelvű belesprit azt találta mondani, még a Diéta alatt, hogy ha resolváltatik Praesesnek, első éjtszaka mindjárt azt írja Crétai lágykövel: hogy *Wer giebt mehr?* a kapujára.

A mi mezei majorkodásainkat illeti ezen Hazában tegnaptól fogva nevedekni kezdte egy kevésé reménységünk, mivel a nagy szárazság után szép esső leve estvefele: mostis boronganak a felhők, a szőlőknek nagy részit ugy a ki költ törökbúzának, faszulynak 's egyéb kényes kerti veteménynek a hóharmat el rontotta. A boron kívül, melly ritka helyen reménlhető, mégis elég bő esztendő várhatunk Istentől. Grófném köszöntet én pedig mind Téged, mind Lászlót, mind Danit mind a Hugomat pour la bonne bouche tsókollak szívémből.

Székely Antalnak két levele jött ide hozzám a Dévai postával, várokozva, már több egy hetinél, maga még sem érkezik.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

FALUDI CONSTANTINUSÁNAK KÉSEI ELŐADÁSAI.

Faludi Ferenc *Constantinus Porphyrogenitus* c. iskoladrámájának eddig két előadásáról tudunk. Először 1750. szeptember 18-án adták elő a nagyszombati jezsuita-kollégium diákjai Fehéregyházán (Albanum Castrum Coll. Tyrnaviensis) abban a nyaralóban, amelynek telkét a jezsuita atyák gr. Esterházy Dánieltől kapták ajándékba, s amelyben egy évvel azelőtt a *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában* is először színre került. Egy második előadás emlékét — Egerben, 1754. — a budapesti egyetemi könyvtár Constantinus-kézirata őrízte meg.¹ A *Magyar Kurir* számol be a darabnak kései, eddig ismeretlen három, egymást követő, nagysikerű előadásáról.² A hír beküldője szerint Horváth Imrét, Szepes vármegye alispánját nagyon bántotta, hogy a löcsei német ifjak ismételten nagy hatást keltettek drámák előadásával. Buzgólkodására magyar ifjak is nekiálltak s 1789. húsvét keddjén Lőcsén előadták a *Constantinus vagy Konstantinusnak Leó Római Tsászár, Artémussal a' Románus Fijával való el tseréléséről* c. drámát. A szerző nincs megnevezve, de a nehézkesen szerkesztett cím is elárulja, hogy Faludi darabját adták, amelyet 1787-ben Streibignél, Győrött Révai már kinyomatott. Megbizonyosodunk erről a *Beszélgető Személyek* névsorából, amelyet a Magyar Kurir közöl is:³

¹ Juharos F., *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*. 1933. 104. l.

² Bétsi Magyar Kurir, 1789. 777. l.

³ A szereplők nevének csak kezdőbetűit közli.

Konstantinus, Artémus neve alatt.
Románus, az Ország' Gondviselője.
Fókás, Fő-Hadi-Vezér.
Mauriczius, a' Tanáts' Eleje.

Basilius, Konstantinus nevelője.
Artemius, Románus' Fia, mindazáltal
 Konstantinus neve alatt.
Leontzius, az Udvarhoz tartozó Vi-
 tézeknek edgyik Tiszt-viselője.

Az első előadáson ott volt a szepesi püspök és a káptalan is (ekkoriban az exjezsuita Molnár János, a *Régi jeles épületek* szerzője is szepesi kanonok), akikről a hír beküldője büszkén jegyzi meg, hogy német előadáson sohasem látták őket. Az előadásnak nagy sikere volt («az öröm kiáltást jelentő tapsolás nagy harsogással hallatott») s pünkösd keddjén, majd újból június 7-én megismételték. — A hír, mint jezsuita iskoladráma világiak rendezte előadásainak emléke is érdekes.

GÁLOS REZSŐ.

EÖTVÖS JÓZSEF KÉT ISMERETLEN IRODALMI LEVELE.

1.

Eötvösnek Palocsayról szóló levelein¹ kívül még két kiadatlan levele van a Szemere-tárban. Az egyik (I. pótkötet 51.), úgy látszik, csak öt nappal későbbi, mint az utolsó amazok közül; ugyancsak Kőlcseynek szól:

Bécs Jun. 13.

Kedves barátom!

Vállas Antal öcsém nevelője, s Egyetemi együttlétünk olta leghívebb barátjaim egyike, nagyrészt hosszas kérésre szóló fogadva, végre egy Szemle kiadására határozta el magát. A Szemle Címe *Haza és külföld*, tárgya leginkább mind az ami a kor történetével egybefüggésben van s nem egyenesen politica. — Nincs egy nemzet talán Európában, mellynek olly kevés ösmertjei lennének, mint a Magyaroknak, nem tudományról szólnak itt, — mert ez mindég csak egyesek tulajdona — de éppen azon ösmertekről, mellyek a népet a szomszéd nemzetekről mulatják, mellyek az idegen s tulajdon becseket felfedezik, s éppen mert felületességek miatt közérteleműek, egyszersmint közhasznúak is. A Magyar nem ösméri hazáját, ön ereje nagy titokként ál előtte, nem ösméri a külföldöt, s bámulja vagy utálja, mert becsülni csak az tud, ki ösmér. E hiányt pótolni lesz Szemlénk fő feladása. A külföldi, s magyar statisztica, hazai s idegen szokások, utazó magyarok levelei, a Külföldön megjelent, s honnunkat közletről érdeklő munkák megbírálása, s ilyenek. Minden kötet végívei e Cím alatt *Hazai és külföldi Litteratura* csak Litteraturával foglalatoskodnak, s éppen ezen rész az miben segéd kezedett (!) anyival biztosabban kérjük, mennyivel nagyobb szükségünk vagydon rá. Erdemetlen kezekbe volt a Magyar Kritika eddig, álj hozzánk, s látni fogod milly varázs hatalmu neved, a rosz befolyás semmivé válik, s szabad leend ismét Litteraturánk, mely csak a szép örök.

¹ IK. 1937. 22-25. l.

változhatatlan törvényei bírósága alá vetődik általad. Minden nagy írónak minden nagy befolyású szónoknak van Organuma, legyen az a tied. — Ha mellette felélsz, ha első kötetünket — bár mi kevés légyen is — dolgozással azeled díszíted, az egész fel fog állni, s csak néked tulajdoníthatja e bizonyára hasznos munka lételet. — Segédjeink mind eddig. 1. Valamennyi külföldi Szemle s Ujság. 2. Pulszky ki most a Pirenei félszigeten tartózkodik. 3. Szemere, ki most utnak indul. 4. Önmagam ki itt adandom ki egész utazásomat; ha társaságunkkal megelégszel ne vond vissza magadat. Vállas barátom is megéidemi pártfogásodat, mind hazaszeretete mind tudománya véget. — Én Julius Ijén távozok, a posták — főképpen most felette rendetlenek, kérlek, ha felelsz, adresszirozd a levelet így. (A Monsieur Antoin de Vállas docteur en medecine Dorotheagasse N° 1105) mindég tudja hollétemet, s majd utánam fogja küldeni. Még egyszer élj boldogul, s el ne felejtst

barátodat

Eötvöst.

Itt már új terv foglalkoztatja Eötvöst, egy fontosnak érzett nemzeti feladat, amelynek támogatásával egyuttal a barátságának is áldoz, még hozzá az elhúnyttal közös barátján segít. A tervezett folyóirat nyilvánvalóan közvetlen előzménye a Budapesti Szemlének. A szerkesztőnek kiszemelt Vállas Antal előbb Palocsay, aztán Eötvös öccsének volt a neveidje, s épen 1836-ban fejezte be — Szinnyi lexikona szerint — Eötvös Dénes nevelését; úgy látszik, további megélhetéséről is szeretett volna gondoskodni Eötvös. A folyóiratnak főmunkatársai lettek volna Eötvös — úgy látszik az egésznek szellemi irányítója — Pulszky Ferenc és Szemere Bertalan; Kölcséyt a Bajzafele diktatúrára még mindig haragvó Eötvös a szemle kritikusanak igyekszik megnyerni. Hogy min akad meg a terv, nem tudom.

2.

Eötvös másik levele (XVII.88.) Szemerének szól. Hat nappal előbb vitte hozzá Halász Dezső Szemerének *Ó és Uj Főti dal* c. tandithyrambját, hogy kiadásának lehetővé tételében támogassa. Eötvös válaszában inkább öreg barátja és *A karthausi* első és sokáig egyetlen méltánylója iránt való gyengéd hála szól mint Szemere munkájának értékelése; egy szó nincs benne kiadásról, holott Halász három nappal korábban jelentette, hogy Eötvös «annak kinyomatását illetőleg lépéseket fog tenni.» (U. o. 87.)

Pest $\frac{23}{6}$ 57

Néhány nap előtt hozta hozzám irnokod *Ó és Uj Főti Dalodat*. — Sokáig olvastunk még az nap estve Szalayval munkában, mely mint minden mi életre való a szerzőnek egyediségét viseli magán, s nekünk már azért is kedves élvezetet nyújtott. Más nap köszönetem mellett legújabb regényemet¹ akartam megküldeni, de megbetegedtem s így máig késtem. Három napi folytonos kór után fejem még most is kábult, hogy alig írhatok, minden bővebb értekezés helyett melyben e legutolsó művem célját, s a nézeteket taglalom melyek annak irásánál vezettek, csak azon egyszerű

¹ *A nővérek.*

kérést intézem tehát hozzád: hogy regényemet oly szívesen fogadjad, mint én hozzád küldöm; s e legutolsó irodalmi gyermekem iránt annyi engedékenységkel viseltessél, mellyel az elsőket fogadtad. Mert ha az idő midőn munkáimat kivüled senki figyelemre nem méltatá fájdalom rég elmult is már, s azolta mindketten megöszültünk, egyről biztos lehetsz, s ez az; hogy itéleted most, mint akkor előttem legtöbb beccsel bír. Ha fejem nem fájna szívesen írnék többet is, de nem bírok. Az ég áldjon meg kedves barátom, és tartsa emlékedben

hivedet

Élővöst.

Közli: WALDAPFEL JÓZSEF.

ZILAHY KÁROLY KIADATLAN LEVELEI.

A mult század 60-as éveiben élt (1838—1864) költő és kritikus közgyűjteményeink kéziratáraiban őrzött leveleit gyűjtöttem össze. Fiatalon halt meg írójuk — pályája elé nagy reménységgel néztek Arany, Gyulai, Salamon egyaránt. Arany mindkét folyóiratának (Szépirodalmi Figyelő, Koszoru) munkatársa volt; csak nem sokkal halála előtt fordult el Aranytól, minden igaz ok nélkül. Alább közölt leveleinek nagy része irodalmi viszonyainkat világítja meg és sok új adatot nyújt a 60-as évek irodalmi életéhez. Az első öt levelet a Magyar Nemzeti Múzeum, az utolsót a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára őrzi.

1.

Reviczky Szevérhez. (?)

Szászváros, ápr. 12. 860.

Kedves barátom!

Ha ide érkeztem után a neked küldött szomorú jelentést vetted, láthatád hogy a hol a viszontlátás öröme számítottam, gyászt és nagy keserűséget találtam — kedves jó sógorom Medgyes Ferenc halálával, kinek könnyű betegségét fenn nem is említettem s reggel itt a fogadóban tudtam meg hogy elhunyt; nővérem a nagy búban, zavarban feledte táviratozni.

Megmagyarázhatod tehát hogy — ha lett volna is miről — mind-
eddig nem tudósíthattalak; vártam is ezen alkalomra, mikor okvetetlen kellett irnom. T. i. Vidóvszky, mint említettem is, szíves volt megigérni, miután úti-füvet kötöttek a talpamra, hogy a jövő félévre valamelyik jogász-
ismerőse segítségével aláírat számomra. Ez nekem, úgy hozhatják a körülmények, *életbevágó* dolog lehet, hogy tudniillik egyetem tagja maradjak. S minthogy már Bécsben be vagyok véve, e fontos szempont rávett hogy a te restségedhez forduljak — ki utolsó év után búcsu nélkül akartál tőlem megválni! De hogy minden reménységem benned el nem veszett, abból láthatod, miszerint téged kérlek meg ide zárt könyvemnek Vidóvszkyhoz leendő kézbesítésére, kít te Zoványinál jobban ismeresz s hamarabb megkapsz. — Ha ő err' a barátságra vállalkozik, nem tudom eléggé megköszönni. Mutasd meg e sorokat neki szíves üdvözetem mellett s kérd meg,

irjon be 22 órát, mint *harmadévesnek* a *második* félévben, attól a tanártól, a melyikkel a legkönnyebben lehet alá jegyeztetni. Utasít bármely harmadéves.¹

Gondolom három tanárból kitelik s az egész fáradság 1½ órába kerülhet. Engem azok nem ismernek.

Gerstäcker engem illető correcturáját Kovács Ödön, kit üdvözlök elvégzi s öszhang kedveért majd te is végig nézed. A mű maholnap megjelenik; ha mi felülég esnék részemre (pedig kell lenni vagy 24 pengőnek) légy szives egy *Börnét* venni rajta, melyből a «Párisi levelek» ne hiányozzanak; nővérem Lóra nagyon szeretné olvasni. Hát Apraxinné regényét «On a beau dire» — nem láttad? Ezt is meg kéne venni. A Gerstäckeremet add Zoványinak: ő aztán leküldi. Add át a lecke-könyvet is ha alá lesz írva, mert ott van az egyetemi felvevő-jegyem is. Neki most nem irhatok, mert itt a hagyaték rendezése körül ugy el vagyok foglalva, hogy egyébre alle jut időm. Csak 24-ig leszünk itt s akkor anyámmal nővéremmel megyünk Zilahra — de eadem. Én még meglehet 24-n. De ha rögtön irsz, addig kézbesül. *Cimezd: Medgyes-Csernátoni Lóra wrasszonynak.* per Temesvár-Broos.

Fáradságra kérlek, hanem én csak olyantól szoktam kérni a kiért két-annyit is szivesen tennék. A könyvemet el ne vészítsd!

Falk képe iránt írj Pákhnak, én is irtam s az életrajzot küldöm. A nyáron alkalmasint otthonn leszek a Szilágyban s nem tudom hogy mikor látom Bécsset.

Különben itt valóságos robinsoni életet élek s a Maros zöld partján Aeschylost fordítom. Illik a görög költészet a derült éghez és a gyászhoz.

Légy üdvöz!

Zilahy.

2.

Egressy Gáborhoz.

M.-Goroszló, jun. 17 1860.

Tisztelt Szerkesztő ur!

Van szerencsém a «Szinházi lap» számára egy kis széptani eszmefuttatást idezárni.² Kérem, közölje változtatás nélkül. Aeschylos általam fordított s a Tudóstársaság által kiadandó «Leláncolt Promethész», előre bátor vagyok ön becses figyelmébe ajánlani.

«Jávorágak» c. úti-rajzom kézbesült-e önnek?

Tiszteletpéldányomat csak kérem az eddigi címre, Medgyes-Csernátoni Lóra urhölgynek küldeni. Onnan megkapom.

Jövő félévre nem jó volna-e a «Szinházi lap»nak kissé változatosabb színezetet adni?

Isten önnel, maradok

őszinte tisztelettel

Zilahy K.

U. i. Megbocsát ön ha leveletem *biztonság okáért* nem bérmentesítem. Könnyen elvész.

¹ Ha kérdik a nationale-ba: hogy mi alapon kívánom a jövőfélévet frequentálni: «a multfélévi látogatás alapján» — kell.

² Az ó-görög irodalom. Magyar Szinházi lap. 1860. 34. sz.

A boritékon: Zy K. T. c. *Egressy Gábor* urnak, a «Szinházi Lap» szerkesztőjének. Pest. Kerepesi-út. 15. szám I. emelet, balra. per Debrecen.

3.

Ugyanahhoz.

Kolozsvár, jul. 17. 860.

T. Szerk. ur!

Magyar-Goroszlóra intézett nyiltpostájára válaszkép kívánom Kegyedet értesíteni hogyha az ó-görög irodalomról felküldött cikkem végén a vonatkozásokat meghagyni nem akarja, kitörülésébe megegyezem. Azomban én az ön lapját — melynek tekintélyét ilyesmi csak gyarapíthatná — kiválólag alkalmasnak tartom irodalmi szempontok formulázására s megvitatására, mint egyedüli szépirodalmi lapot; ha ön az enyémtől eltérő nézetben van, csillag alatt azt kifejezheti. A felelősség név-aláírásom által, állításaimért ugyanis csak rám hárul s én nem félek értök.

«Jávorágak tul a hegyről» c. hátszegi uti-rajzom Urházynál van ki e jegyre, ha ön lapjában használni kívánja, rögtön át fogja adni.

Vegye ön hazafiai tiszteletem s nagyrabecsülésem kifejezését.

T. Szerkesztő ur

tisztelője

Zilahy Károly.

A boritékon: Tek. *Egressy Gábor* urnak megkülönböztetett tisztelettel Szabó Richárd ur szivességéből. Pest Kerepesi ut 15. sz.

4.

Ugyanahhoz.

M.-Goroszló, 13/8, 1860.

Tisztelt Szerkesztő ur!

A napokban Kolozsvárt járván, olvastam hozzám intézett utolsó nyilt-postáját (mert én jelenleg nem kapom a «Szinházi lap»ot); — azon tételt hogy az utalványozó névjegy a «Jávorágakra» nézve már «elkészt»: nem értem. E szerint a Jávorágakat más helyt fogom kiadni, most küldöm a hozzám járó «Schlesische Ztg»nak Bulyóvszkyné vendégszerepléséről szóló érdekes jelentését a «Szinházi lap» számára.

De a miért kiváltkép irok ez uttal: kérem, sziveskedjék ön nekem, mint szorgalmas munkatársanak a lapot, mint a m. félévben, az alábbi címre, megküldeni, máskint procul ab urbe, exul — saját munkámat sem fogom olvashatni.

Kolozsvárt most fényes értelmiség és élénk szellemi élet van Brassay (sic) és Gyulay (sic) az ön ujabban közlötte hangsúlyozási szabályoknak contradicálnak — de csak szóval.

A viszontlátásig alázatos tisztelettel

*Zilahy Károly.*T. *Medgyes Ferencné* urasszónynak p. Debrecen, Zilah.

A boritékon: A «Szinházi lap» szerkesztője t. *Egressy Gábor* urnak, tisztelettel. Pest. Kerepesi ut, 15. sz. I. emelet.

5.

Ugyanahhoz.

Dátum nélkül, (1860)

Csakugyan el kellvén távoznom egy időre Pestről, van szerencsém e pár írományt idezární. Kővárinak¹ az egész erdélyi színészet története ki van ilyenformán dolgozva: ki is adott volna belőle a «Hetilap»ban, — s ezt azt hiszem, önnek szívesen átadná a «Szin. lap» számára. Cimje: K-i L-ó, Kvárt, az Óvárban, Vokál-ház melletti szeglet.

Én akár Kolozsvárt, akár Bécsben fogok tartózkodni, becses lapjába örömmel írok. Addig ha egy példánnyal megtisztelni szíveskedik, kérem, méltóztassék növéremnek címezni:

Medgyes-Csernátoni Lóra wrasszonynak per Debrecen Zilah. Erdély.

Ki becses emlékébe ajánlott maradok tisztelettel
Zilahy Károly.

A boritékon: T. c. Egressy Gábor urnak, tisztelettel

6.

Toldy Ferenchez.

Pest ápr. 26. 1864.

Nagyságos Királyi Tanácsos Ur,
Mélyen tisztelt Uram!

Alulirt által szerkesztve Heckenast kiadásában egy anthológia van sajtó alatt mely — Fanni hagyományai által megelőzve — Molnár Borbálától maig a magyar költők verseit foglalja magában. A 20 ives gyűjtemény bevezetéseül a magyar írók rövid — körülbelől 1½ ivre terjedő történeti és széptani ismertetése fog szolgálni tőlem.

E körülménnyel egy alázatos kérést vagyok hátor kapcsolatba hozni.

Önnek irodalmi érdemeit Nagyságos Ur, a mostani idő még nem ismeri egész mivoltában és csak az utókor lesz képes némileg méltányolni azon halhatatlan vívmányokat, miket nyelvünk önnek, mint a magyar irodalom-történet *teremtőjének*, köszön. Magam azon nemzedékhez tartozom, mely már csak gyümölcseit élvezve az ön fáradhatatlansága és nagy elméje által létesült eredményeknek, — küzdelmeit és terhét, a kezdet nehézségeit felfogni alig lehet képes.

Ennek dacára azonban — esedezem ne vegye Nagyságod tulbecsülésnek, ha magamat itt szóbahozni merem! — senki sincs, aki [az] ön magas érdemei iránt eleitől fogva több kegyeletet érzett volna mint alul irt és ki ebbeli meggyőződésének kifejezést adni hőbbben várta volna az alkalmat.

Most midőn a magyar szellem termékeinek egy része — és pedig egyike az érdekesebb-és becsesebbeknek — általam megy mint egész, a közönség kezébe: magam és a kiadó nevében alázatosan kérem, méltóztassék megengedni, hogy a könyv az ön köztisztéleti nevének ajánló aegise alatt lásson napvilágot — kit az összes magyar szellemi élet és mult kincstárnokának joggal neveztek. — Kérem, könyörgöm — nem Nagyságodért, kinek nevét emlegettetni nincs szüksége — manet manssurumque

¹ Kőváry László történetíró. (1820—1907.)

est... — nem értem, ki ily megtiszteltetésre semmi érdemet nem szereztem: hanem az irodalom és speciáliter azon új nemzedék érdekében, melynek ily fölemelő példa, ily szép hatás, nagyszerű munkásság fölmutatása most inkább szükséges mint valaha.

Az egykori — bár rövid ideig volt — tanítvány kérésének a bátorságát mentse ki őszintesége és lelkem hazug bókra nem szokott egyenessége.

Aki megkülönböztetett hazafiúi és írói tisztelettel öröklök, önnek
Nagyságos Királyi Tanácsos Ur.

Mélyen tisztelt Uram

alázatos szolgája
Zilahy Károly.

E levél a Tudományos Akadémia tulajdonában van s az író utolsó levelei közül való, három héttel rá, május 16-án már meg is halt. A levélben említett könyv már csak a következő évben jelenhetett meg *Hölgyek Lantja* címmel a Toldynak szóló ajánlás nélkül.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

TÓTH KÁLMÁN ISMERETLEN VERSE.

Midőn «25 év után» című verseimet összegyűjtöttem.

A kritikust egyidőben
Duellumban én meglőttem,
Mivel szidta versemet;
Azt hittem, hogy a mit irtam,
Lángolóan, hévvel ifjan,
Már az rossz nem is lehet.

Most, hogy elmúlt századnegyed
S összegyűjtöm verseimet,
Látom, mennyi rossz akad;
Több mint felét, tépem, szidom:
De különös: ezért bizony
Nem lövöm meg — magamat.

Tóth Kálmán.

A M. T. Akadémia kéziratárában (Toldy Ferenc levéltárázója. 59. köt. 71. l.) maradt fenn Tóth Kálmánnak ez a kis verse. Címe szerint 1872 végén keletkezett — a *Huszonöt év után* 1873-ban jelent meg; hogy hogyan került Toldy Ferenc birtokába, nem tudni. Maga a vers érdekes bizonyága a költő objektivitásának és egyben szép elégtétel a méltatlanul megtámadt kritikuskak.

Közli: CSAPLÁROS ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

Horváth János egyetemi előadásai.

Csokonai. 84 l. — *Kisfaludy Sándor.* 84 l. — *Kisfaludy Károly.* 81 l. — *Katona József* 103 l. — *Kisfaludy Károly évtizede.* 74 l. Budapest, Kókai, 1936. 8-r.

Egyetemi tanárok irodalomtörténeti előadásai Gyulai Pál óta litografált jegyzetekben öröklődnek át nemzedékről nemzedékre, gyorsan feledésbe merülve. Korábban Toldy Ferenc jelentette meg előadásainak egy részét (két kötetben, amelyek németre is lefordítottak) s bizonyára nagy kára tudományunknak, hogy az ő példája nem talált követőkre. Az egyetemi előadások kutató-nevelő munkájában mutatják be a tanártudóst, problémákat megoldatlanul is láttatnak és közelebb hozzák az olvasóhoz az igazsáért viaskodó embert. Hogy csak egy példát említsek: Riedl Frigyes nagyhatású életművéről vajmi csonka képünk volna, ha nem maradtak volna ránk egyetemi előadásainak jegyzetei, melyek még ma is élénken élénk varázsolják szuggesztív tudós és emberi egyéniségét.

Horváth János másfélévtizedes egyetemi tanári működése alatt nem engedte meg, hogy előadásairól litografált jegyzetek készüljenek, pedig kevés tudósnak volt valaha is egyetemi katedrán annyi új mondanivalója, mint neki. S amit valószínűleg el kívánt kerülni, azt annál hathatósabban mozdította elő: irodalomfelfogása, gondolatai, szemléletei, új adatai eltorzított formában tűntek fel mind gyakrabban tanítványai műveiben, az eredetiség igényével és szándékolt látszatával. Legelőbb ideje volt, hogy a mester maga is megszólaljon a szélesebb nyilvánosság előtt.

Most öt füzetben adta ki előadásainak egy részét, négy írói arcképet (Csokonai, Kisfaludy Sándor, Katona József, Kisfaludy Károly) és Kisfaludy Károly írói körének rajzát. Az öt nagyon is szerény külsejű füzet — mind-megannyi érték — mintegy jelképe a tudós szerző egyéniségének, aki elhárítván magától minden külső díszet, visszavonulván minden közéleti szerepléstől, csak tudományának és tanítványainak él. Ez az öt füzet, ha tartalmát nézzük, díszkötésbe kívánkoznék, előkelő könyvtárak díszeül, de a szerző tanítványainak szánta. Azért jelentette meg őket ilyen igénytelen külsőben, hogy olcsók legyenek, terjedjenek és gazdagítsák a fiatal tanár-nemzedéket.

Mind a négy írói arcképben ugyanazt az egységes szerkezetet találjuk: a költő külső életkörülményeinek rövid, de emlékezetbe vésődő rajza után (szinte «vezérszavakban», amint ezt Riedl is szerette), részletesen jellemzi a költő egyéniségét és megjelöli helyét a magyar irodalmi fejlődésben. Mindez teljesen újszerűnek hat és oly végérvényesnek, mint egykor

Gyulai ítéletei Vörösmartyról és Petőfiről. A harmadik rész a költői művek külső történetével (előzményeikkel, megírásuk, kiadásuk, fogadtatásuk körülményeivel, hatásukkal), a negyedik a művek esztétikai elemzésével foglalkozik. Horváth János tudós lelkiismeretessége mellett természetes, hogy — ismervén és felhasználván az egész vonatkozó tudományos irodalmat — mindenkor és mindenütt az eredeti forrásokat kutatja fel és a tárgyalt íróknak minden művét elolvassa. Oly követelmény, mely ifjabb tudósainknál mind inkább feledésbe merül (akiknél az alapos tárgyismeretet az «intuición» pótolja), de az elmúlt évtizedekben sem volt mindig divatos. Így rögződtek meg az irodalmi köztudatban ítéletek Toldy, Gyulai és Beöthy nyomán, sokszor torz formában. Az elmúlt század irodalomtörténetírása szerette pl. költőinket bizonyos tragikus gloriolával (a félreértett magyar zseni!) bemutatni: Katonát mint csalódott lángészt, aki búskomoran menekül száraz aktái mögé, míg a korai halál meg nem váltja lelki szenvedéseitől; Kisfaludy Károlyt, a nyomorgó költőt, akit a kegyetlen apa száműz és kitagad; Horváth Jánostól megtudjuk, hogy Katona örömmel fogadta el a kecskeméti állást, jól érezte magát szülővárosában, ahol mint költő, tisztviselő, ember és agilis bárlendező (!) egyaránt közszeretnek és tiszteletnek örvendett. Kisfaludy Károlyban pedig megismerjük a könnyelmű bohémot, akit a szigorú apa szeretett volna ugyan valami «rendes» foglalkozásra kényszeríteni, de ki nem tagadott, sőt állandóan segített. Érdekes új adatokat tudunk meg Csokonai életéről, Kisfaludy Sándor ihlető szerelmeiről s főleg Katona József és Kisfaludy Károly viszonyáról, melyet — mindkét írói sorsra döntő hatásában — Horváth János kutatott fel elsőnek. Hogy mennyire kiterjed a tudós szerző figyelme még oly kis adatra is, azt legjobban utolsó füzeté illusztrálja, melyben Kisfaludy Károly évtizedét tárgyalja. Alig öt íven 29 írórt mutat be, mindegyiket egyéniségének és szerepének plasztikus jellemzésével, köztük a «nemzetül író magyarokat», akiknek magyar fejlődéstörténeti jelentőségére a korábbi irodalomtörténetírók alig fordítottak figyelmet.

Horváth János tárgyilagos, nemesveretű stílusában hiába keressük a szónokias patoszt, irodalmi előadások szokványos velejáróját, mégis minden szaván érezzük elmélyedő szeretetét, mely irodalmi művelődésünk iránt eltölti. Kisfaludy Sándor nyílt egyéniségét, széleskörű műveltséggel párosult hon-szeretetét, költői jelentőségét, lírikus eredetiségét nyomatékkal tárgyalja, mintegy feleletül ifjú tudósok olcsó gúnyolódásaira a «patriota-költő»-n. Kisfaludy Károly értékét inkább időbeli szerepében, mint költői alkotásaiban látja, de nagy rokonszenvvel rajzolja folytonos törekvését önművelésre, minden könnyelműsége mellett szigorú önkritikáját, mely bizonyára időt-állóbb alkotásokra képesítette volna, ha az élet el nem sietett volna vele. Csokonait, mint a nemzeti irodalom első igazi nagy költőjét, a legvalódiabb magyar rokokó-költőt ünnepli, akiben a tudós érdeklődés költői lángelmével párosult. Különösen érdekes Csokonai világnézetéről írott fejezete, mely egybekapcsolja a költőt korának nagy szellemi áramlataival. A szerző szívehez legközelebb Katona József áll, nyugodt hangja átforrósodik, amikor e magyar lángészről ír. Kongeniális megértéssel taglalja minden munkáját, még elrejtve megjelent prózai írásait is, kimutatja bennük a nagy költő nyomait, aki minden írásával az életmű megalkotását készítette elő. *Bánk*

bánról már köteteket írtak: Horváth János rövid szakaszokba foglalt fejtegetése feltárja előttünk Bánk tragikumának legmélyebb értelmét.

Az öt füzet az egyetemi előadások, a magyar irodalom fejlődéstörténetének egészéből van kiszakítva, mégis állandóan érezzük összefüggésüket. A szerző — bármely kis epizóddal foglalkozik is — mindig maga előtt látja a magyar szellemi fejlődés egységét. S bár világirodalmi tájékozottsággal mutat rá a külföldi szellemi kapcsolatokra, soha nem hagyja el a fénylőbb idegen kedvéért a magyar talajt. Egyszeri, sokszor csak véletlen külföldi hatásnál fontosabb számára a magyar előzmények, a magyar gyökerek és a magyar hatások részletes kimutatása.

Nyelve — a bevezető szavak szerint — él «az élő szó csiszolatlan szabadságával». A szöveg rácáfol erre az állításra. Gyulai Pál óta nem írtak ilyen tömör és mégis világos, egyszerű és mégis ritmikus magyar prózát, melyben nincs henyé átmenet és minden szónak önálló súlya van.

A magyar irodalomtörténet számára nagy gazdagodást jelent ez az öt füzet. Mégis amilyen örömmel üdvözöltük őket, olyan aggodalommal is tölt el megjelenésük. Horváth Jánostól várjuk a magyar irodalom fejlődéstörténetét, melynek alapelveit — óriási hatással egész tudományunk újabb kialakulására — évtizedekkel ezelőtt ő állapította meg. Mióta a Magyar Szemle kiadásában két bevezető kötete megjelent (melyek gyökeresen megváltoztatták a magyar középkorról és humanizmusról alkotott képünket), fokozott érdeklődéssel és várakozással tekintünk a következő kötetek elé. Aggodalommal tölt el már most, hogy vajon a tudós szerző — előadásait tanítványai számára füzetekben megjelentetve — nem elégszik-e meg tanítványai örömével. Bármennyire megértjük és értékeljük Horváth János szerénységét és visszavonultságát, ő ma már nemcsak hallgatóié, hanem az egyetemes magyar művelődésé, mely joggal várja tőle a teljes életmű folytatását és befejezését.

FARKAS GYULA

Sebestyén Károly: Shakespeare kora, élete, művei. Budapest, Rózsa-völgyi (1936). 8-r. 308 l.

A magyar Shakespeare-kultusz különféle ágaival már másfél századnál hosszabb életre tekinthet vissza. A drámák fordításai — megjelenésük és állandó térfoglalásuk a magyar színpadon — és a Shakespeare-ről és műveiről szóló esztétikai és dramaturgiai irodalom párhuzamosan fejlődtek és együttesen a magyar irodalom történetének egyik leggazdagabb speciális fejezetévé lettek. E sorok írójának módjában volt már 1903-ban egy 125 esztendőre terjedő, rendkívül gazdag magyar Shakespeare-irodalom bibliográfiáját és Repertóriumát bemutatni a Budapesti Philologiai Társaságban. Gyűjteménye 1168 önálló címet: 390 Shakespeare-fordítás-kiadványt, 675 Shakespeare-ről és műveiről szóló könyvet és megemlítésre érdemes cikket, kritikát és azonkívül 103 egyéb vegyes Shakespeare-közleményt tartalmazott. Az azóta eltelt évek, negydfél évtized, a világháború okozta minden gátlás mellett bizonyára ugyanannyit termeltek e téren, amit kéziratban levő bibliográfiánk folytatásául és kiegészítéséül valakinek kötelességszerűen föl kellene dol-

goznia. Ebből világosan látható, hogy Magyarországnak a Shakespeare-kultusz-terén, úgy mint a multban, minden bizonnyal ma is elsődrendű, szinte vezető szerepe van. Nincs tudomásunk róla pl., hogy a német tudományos életen kívül más idegen nemzet külön szervet hozott volna létre az angol nemzet nagy drámaköltőjével foglalkozó speciális tudományágnak gondozására. A Kisfaludy-Társaság kebelében alakult Shakespeare-bizottság érdemeit nem lehet elvitatni abban, hogy a megalakulása (1907) előtti, már akkor valóban eleven magyar Shakespeare-kultuszba rendszert vitt be s a mostoha körülmények közt is föntartotta a magyar műveltség kiválóan jó hírét e téren.

Ebbe a törekvésbe kapcsolódott be 1909-ben néhai Bayer Józsefnek, a magyar dráma és a magyar színpad történetében jeles és nagy, korszakalkotó munkát végező tudósunknak buzgósa, aki dramaturgiai trilógiájának (így nevezhetjük három magyar színtörténeti nagy monográfiáját együttesen) harmadik részében bámulatosszorgalommal hordta egybe s dolgozta föl mindazt, amit magyar elme Shakespeare szolgálatában a XX. század elejéig alkotott. Ha együtt látjuk ott a Shakespeare-irodalom magyar törekvéseiben újabb nemzeti irodalmunknak úgyszólván összes nagyjait, Bessenyeit és Kazinczyt, Kisfaludy Károlyt és Katonát, Kisfaludy Sándort és Szemere Pált, Bajzát és Vörösmartyt, Arany Jánost és Petőfit, Kossuth Lajost, Vahot Imrét és Henszlmant, Eötvöst és Jókait, Egressy Gábort és Szigligetit, Tóth Lőrincet és Greguss Ágostot, Salamon Ferencet és Szécheny Antalt, Győry Vilmost és Csiky Gergelyt, Lévy Józsefet és Szász Károlyt, Arany Lászlót és Gyulai Pált, Rákosi Jenőt és Berzeviczy Albertet, Beöthy Zsoltot és Alexander Bernátot s még számos más jelesünket az élők közül, önérzettel tárhatjuk a világ elé, melynek oly nagy lelkiismereti adóssága van a trianoni Magyarországgal szemben, magasrendű kultúránknak azt a bizonyítékát, mely a magyar Shakespeare-irodalom gazdagságában nyilvánul.

Ehhez a gazdag irodalomhoz, ennek újabbkori jeles alkotásaihoz Greguss Ágost, Bayer József, Alexander Bernát, Berzeviczy Albert, Riedl Frigyes, Császár Elemér, Hevesi Sándor és mások monografiáihoz és nagyobb tanulmányaihoz méltóan csatlakozik a legújabb magyar Shakespeare-könyv, Sebestyén Károlynak a nagy brittről, koráról, életéről, műveiről szóló monografiája. Törekvése valóban értékes folytatása említett jeleseink munkájának. Az eddigiek bizonyos mértékig megoldatlan Shakespeare-problémák középett, vagy úttörőként kísérelték meg bevezetni a magyar közönséget a legnagyobb újkori drámairó életének és munkásságának ismeretébe, vagy a magyar Shakespeare-irodalom történetét foglalták össze, vagy Shakespeare hatását vizsgálták a magyar költészetben. Sebestyén Károly most tudós összefoglalást ad mindenről. Amit a Shakespeare-kutatás végleg megállapított, az egész megoldott Shakespeare-problematika együtt van könyvében tömör szintézisben, mint vade mecum az irodalomtudomány munkásai és az érdeklődő művelt magyar nagyközönség részére is, nagyon sok olyan részlettel és megállapítással, mely újszerűen hat a magyar irodalomban. Egy-egy szempontja, mint gondolkodó főé és nagy műveltséggel és műízléssel bíró irodalomtudósé és kritikuse, eredetien új az egész egyetemes Shakespeare-irodalomban. Sebestyén Károly könyvének elolvasása után az is, aki ébredező új érdeklődéssel kíséri a jól és szépen megírt fejtegeté-

seket, még inkább, aki — mint régi barátja és szerelmese e tárgykörnek — járatos az eddigi Shakespeare-irodalom nagy rengetegében, könnyen megállapíthatja, hogy csak olyan tudós írhat így Shakespeare-ről, aki ismeri az óriásira megnőtt tudományos irodalom jó részét, ki sokszorosan átdolgozta magát az egész problematikán, mely a nagy drámaköltővel kapcsolatban mai napig fölmerült.

Könyvünk szerzőjének eddigi érdeklődése e tárgykörben és az a körülmény, hogy ez a monografia — saját bevallása szerint — voltaképen három évtized óta készül, szerezte meg Sebestyén Károly részére a hivatalosságot arra, hogy ilyen könyvet írjon. Mikor 1904-ben első ízben kísérelte meg az *Athéni Timon* forrásainak kutatását, mikor a British Museum-ban először tártultak eléje a filológiai munka leggazdagabb lehetőségei, mikor először látogatott el Stratford-on-Avonbe, Shakespeare szülővárosába, hogy közvetlenül élje át a *genius loci* ihletését, voltaképen már ekkor hozzáfogott mai könyvének előkészítéséhez. Tanulmányútjai Shakespeare-i kérdések földérítésére és idevonatkozó érdeklődései kielégítésére sűrűn megismétlődtek nemcsak a British Museum könyvtárában, hanem az oxfordi Bodleyanban való kutatások céljából is: Ez utóbbiban különösen a XVII. századi angol klasszikus nevelésnek, Shakespeare műveltségi alapjainak teljes fegyvertárát volt módjában átkutatni.

Fél emberélet munkája tehát a magyar Shakespeare-irodalomnak ez a valóban standard-workja, melyet tulzás nélkül nevezhetünk annak s melynek érdeme az a törekvése is, hogy sem a tanulmányozásban eltelt hosszú idő, sem az olvasott irodalom sokasága ne hagyjon rajta kívülről látható nyomokat. Úgy óhajtotta megírni Shakespeare-jét, mintha azon frissiben hatna rá ennek a csodálatos varázslónak titokzatos egyénisége és nyíltan előtte fekvő oeuvre-je. Szándékosan mellőzte azért a tudományos apparátust, a jegyzeteket és a bibliografiát. Hiszen művét — úgy mond — a nagyközönségnek és elsősorban az ifjúságnak, egykori gimnáziumi és színművészeti főiskolai tanítványainak szánta, úgy azonban, hogy a szakember is örömét lelje művében.

A könyvnek pompásan kiszemelt anyagával igen sikerült, kerek és arányos, jól áttekinthető szerkezet, rövidsége törekvő, de rendkívül plasztikus és érdekkeltő előadás, kitűnő stilművészeti készség párosul. Mindez eredményesen segíti hozzá szerzőnket céljának eléréséhez. Sajátos és ritka írásművészet ez, mely a magasabb értelemben vett népszerű tárgyalást a szakszerűség benső értékeivel egyesíteni tudja s teljesen helyén van az ehhez hasonló tárgyat feldolgozó művekben. Igazán ritkán történik meg szerzőnkkel, legfőleg az életrajzi adatok vázolásánál — aminek veszedelme az ilyen rövidsége törekvő összefoglalásoknál önkénytelenül is fenyegetheti az író — az, hogy adatainak sokasága közepett kissé szárazzá, mondjuk felsorolássá váljék anyagának fölhasználása. Jelességei közé tartozik ellenben, hogy adatainak kiszemelésénél is művészi szempontok vezérlik és nem téveszti el feladatát, nem kockáztatja a kutatások révén fölmerülő részlet-adatok bőségével az olvasó valódi érdeklődését.

A Shakespeare-tudomány óriási gazdagságából jól kiszemelt anyag szerkezetileg is művészi egységgé van fölépítve Sebestyén könyvében,

mintegy a keretes elbeszélések műformájának analógiájára. Shakespeare ifjúságának, «a homályból a napfénybe» emelkedésének és öregkorának. «a sír felé vándorlásá»-nak, vagyis élete megindulásának és elmúlásának keretébe van beillesztve «a tündöklő csúcson» címmel a költő logikusan elrendezett és pompásan jellemzett művészi alkotó munkájának tárgyalása, olyan művészi szerkezetben, melyet szabályszerű drámai tárgyalásnak tekinthetünk. Ebben a kerethen, ennek az összesűrített anyagnak során kapunk érdekesnél érdekesebb részleteket, kis irodalmi remekeket, rövidre fogott lényeglátó esztétikai fejtegetéseket, néha meglepő irodalomtörténeti megállapításokat egy-egy régi vitatárgy vagy probléma tisztázására. Így pl. a III. fejezet, melynek címe *William az iskolapadon*, polemikus hangjával kitűnő és anyagával is novumként ható eredeti rajza annak, hogyan született meg általában Shakespeare széleskörű műveltsége s különösen annak klasszikus színezete. Érdekes az 1602–1609-ig való életkor pesszimizmusának okairól szóló fejtegetése s ebben az akkori közállapotok kitűnő rajza, vagy a III. fejezetben szerzőnk fatalisztikus felfogása Shakespeare élete eseményeinek részletekairől s feleségének, Anne Hathawaynek, negatív érdemeiről Shakespeare költői és művészi fejlődése körül. Pompás kis jellemrajzok szólnak a nagy tragédiákról együttevén és egyenkint. Általában úgy látszik, a tárgynak ez a része áll legközelebb a szerző szívéhez és érdeklődéséhez. Különösen megkapó részlet Hamlet lelki elemzése; kedves és finoman diszkrét az Oféliáról szóló jellemzés, mint ahogy a *Hamlet*-ről írt fejezet a maga egészében általában igen sikerült. Szép részlet a Shakespeare írói sorsáról, utóéletéről, halhatatlanná válásáról szóló fejtegetés a XIV. fejezetben.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Sebestyén könyvének azt a jellemző vonását, hogy az egyes drámák tárgyalásánál a mellett, hogy a darabok érvényesülésének főmozzanatait történetileg mind bele vannak dolgozva a fejtegetésbe, egyúttal mind sorra kerülnek azok a kérdések, melyek a sok századéves Shakespeare-irodalomban vita tárgyai voltak vagy fejtűző, szinte megoldhatatlan, legalább is eddig megoldatlan problémákat alkottak. Ezeknek a problémáknak se szeri, se száma, főképen a nagy tragédiák körül. *Hamlet*, *Macbeth*, *Othello*, *Romeo és Julia*, *Lear* bőven szolgáltatják ezeket, bár voltaképen Shakespearenek egyetlen drámája sincs, még a «históriák»-at sem kivéve, melyre nézve vitás pontok ne merülneek föl. Mindezek egy-egy remekbe készült kis tanulmányban érintve s röviden és világosan tisztázva vannak Sebestyén könyvében. E mellett mindannak, ami Shakespeare életében jelentős volt és lényeges fordulatot okozott vagy alkotott, szintén megkapjuk mélységes értelmét a drámáknak szerzőnk nyújtotta magyarázatában, legszebben a *Vihar* tárgyalásánál. Nem utolsó érdeme az a rövid, de rendkívül okos és világos esztétikai fejtegetés a XV. fejezetben, melynek tárgya a tragikum Shakespeare-nél.

A könyv függelékének kegyeletes szerepe van a magyar kultúra és a magyar Shakespeare-kultusz szolgálata körül. Rövid, de minden lényeges mozzanatra kiterjedő áttekintését kapjuk annak, amit a magyar szellem Shakespeare személyének és művészetének megismerésére másfélszáz év óta alkotott. Nemzeti művelődésünk önértetének nyilvánulása ez a fejezet; tiszta tükör,

melyből nyugati és keleti ellenségeink torzító rajzaival szemben a magyar kultúrlélek a maga valódiságában sugárzik vissza.

Sebestyén Károly részére új könyvének teljes irodalmi sikere megérdemelt jutalom a magyar Shakespeare-kultusz terén kifejtett, egy emberöltőt betöltő derék törekvéseiért.

GYULAI ÁGOST

Pukánszky Béla: A mai osztrák irodalom. Budapest, Franklin, (1937) 8-r. 186 l.

Nemcsak kívánatos, hanem szükséges is — ma inkább mint bármikor — a hozzánk közelebb eső népek irodalmának tükörképét magyar nyelven nyújtani. Kevés más megnyilvánulásból lehet olyan eredményesen az illető nép gondolkodásmódját kiolvasni, az azt legmélyebben érintő problémákat meglátni. Elsősorban az osztrákok iránt kell érdeklődnünk, hiszen nem is olyan régen szorosabb kapcsolatban álltunk még velük, és évszázadokon át innen értek a legerősebb nyugati hatások bennünket. Jelenlegi helyzetük újra olyan, hogy magunk ellen vétkoznénk, ha nem szentelnénk az osztrákoknak kettőzött figyelmet.

Pukánszky Béla mindenkép leghivatottabb tudósunk volt ennek az élő osztrák irodalomnak a vizsgálásához. Ő foglalkozott, már a hazai német irodalommal kapcsolatban is, legtöbbit és legrégebben az osztrák irodalommal, amelynek különféle korszakairól és képviselőiről egyetemi előadásokat is tartott az utóbbi években. Jó stílusa, folyékony előadása szintén arra a föladatra jelölte ki, hogy az ezen, a szélesebb rétegek előtt bizony alig-alig ismert nagy területen rendet és áttekinthetőséget teremtve, közelebb hozza a magyar közönséghez legfontosabb szomszédunk szellemi légkörét. Ez annál hálásabb foglalkozás volt, mert az osztrákok maguk sem gondoskodtak eddig megfelelő formában hasonló beszámolásról. Idevágó írásaik vagy túlságosan részletekbe veszők, vagy túlságosan egyoldalúak. Ilyen terjedelemben, ilyen átfogóan és egyszerűen önmaguk számára sem oldották meg ezt a kérdést. Az ő bajuk ma is a birodalmi németségre való messzemenő hagyatkozás az ilyen föladatok megoldása tekintetében; ott meg beleosztják érdemesebb íróikat a maguk átfogóbb rendszerébe, a kisebbekről meg tudomást sem vesznek, főként azonban a külön osztrák szellemiségről nem sokat akarnak ma tudni. Ezen a ponton az ilyen műnek azután a legkérlelhetlenebb következetességgel kellene eljárni és lehetőleg a történetnél élesebben kellene kirajzolni a határokat és szűkkeblűbben bánni az írók, költők fölvétele körül. Szerző helyenként valóságos tojástáncot kénytelen járni a körül, ki és mi osztrák, ki és mi nem! A teljességre törekvés itt csak részben igazolt és kívánatos, t. i. kissé rontja az osztrák jellem kidomborításának lehetőségeit. Ma meg éppen erre kell nekünk is, az osztrákoknak maguknak is, elsősorban felfigyelnünk. Nemcsak az egyéb németség felé való határsértésekre gondolok itt, hanem arra is, hogy a szláv meg zsidó vonások ne keveredjenek olyan magától értetődően a voltaképeni osztráknémettekkel.

A könyv mindjárt a tulajdonképeni tárgyalást kezdő II. fejezetben (az első bevezető jellegű: *Keret és cél*) a bécsi irodalom mezején igyekszik

rendet teremteni. Három nagy irányt lát itt: nemzetközi színezetűnek nevezhetnők az elsőt minden kifejezetten bécsi jellegzetesség, bécsi levegő ellenére. A második csoportot a katolikus világnézetűek alkotják: Kralik és a Gralbund épügy ide vannak véve, mint a kizárólag a művészi téren mozgók, E. v. Handel-Mazettitől Fr. Schreyvogelig. Ide viszont került olyan író is, kinek hovartartózkodásáról lehetne vitatkozni. A harmadik csoport a politikához közeledett költészet- és háborús regénytől az osztrák vidékhez, a néphez, a természethez menekült íróké. Átmenet ez *A «diadalmas» vidék* című III. fejezethez, melynek a tartalomjegyzékben idézőjelbe tett diadalmas jelzője nem utolsó sorban arra vonatkozatható, hogy az itt említett művek feltűnő nagy százaléka városi vonatkozású. A különböző osztrák tartományok és tájak Alsó-, Felső-Ausztriától, a Szudétáktól Tirolig, Karintiáig, Krajnáig, sőt a tengerpartig valóban meglepően sok íróval szerepelnek, s így Bécs ellenében is diadalmasnak bizonyul a vidék. A IV. fejezet (*Ausztrián innen — Ausztrián túl*) a legnehezebb kérdést veti föl: van-e ebben az irodalomban igazi gyökere az önálló osztrák szellemnek? A felelet elég világosan a nagynémet irányzat felé mutat. Ez azonban elsősorban a szudétanémetségre áll, melynek helyzete a mai új államalakulatok jóvoltából úgylis különlegesen nehézé vált.

Bámulatos, hogy Pukánszky menyi névvel, címmel dolgozik ebben a pár fejezetben és előadása mégsem válik szárazzá, sőt elejétől végig olyan érdekeltően ír, hogy a sok adat ellenére sem fárasztó könyvének olvasása. Külön érdeme, hogy számon tartja mindenütt a magyar fordításokat is és ügyesen helyez el adott esetekben magyar írói véleményeket az osztrák kartársakról, ill. azok egy-egy művéről. Általában igen sikerült, szép munkát nyújtott ezzel a kötetével is, mely szaktudóst, nagyközönséget egyformán érdekelhet.

KOSZÓ JÁNOS.

József nádor iratai. 1792—1809. Kiadta és magyarázatokkal kísérte *Dománovszky Sándor.* I—III. k. Budapest, Történelmi Társulat, 1925., 1929., 1935. N. 8-r. VIII, 769; 888; VIII, 959 l.

E hatalmas történelmi forrásgyűjtemény anyagának legnagyobb része természetszerűen nem tartozhatik irodalomtörténeti érdeklődésünk körébe; azonban a Martinovics-összeesküvéstől az utolsó nemesi fölkelésig a közéletnek minden nevezetesebb mozzanata benne lüktet, az események szálai a fiatal nádor bizalmas jelentéseiben át vezetnek Bécshez, szereplői között pedig írónk, költőnk is ott vannak. A rájuk vonatkozó néhány érdekesebb adatot óhajtom az alábbiakban ösmertetni. — A Martinovics-összeesküvés megtorlása még Sándor Lipót főherceg-nádor idejében lezajlott; az ifjú Józsefekre az ügynek már csak utóregzései maradtak: a pesti egyetem tanárainak ellenőrzése, Spissich zalamegyei alispán és Zemplén vármegye ügyeinek kivizsgálása és intézkedés az Olvasó-körök (Lese Cabinet) dolgában: ez utóbbiakban a felvilágosodás káros eszméinek egyik forrását látták. Csekély pénzért diákok, polgárok gyermekei, sőt cselédek kaphattak innen könyveket olvasni, s bevallott céljuk az ízlés nemesítése és «természetes» fölvilágosítás

volt. Mivel azonban Gleixner olvasóköriében, épen Pesten, sok diák szokott összegyűlni, s itt állítólag rossz eszméket tanulnak és azokat országszerte terjesztik, sőt sajtószabadságról beszélnek,¹ Ferenc király cenzúra helyett egyszerűen megtiltotta az olvasókörök fenntartását. (I. 222—224. l.) Csak Thugut bukása után enyhül kissé az összeesküvést követő erős önkény — Zemplén vármegye az 1797-iki nemesi fölkelésre való hivatkozással kegyelmet kér a pör még fogságban levő részeseinek. József nádor kilenc olyan halálraítéltről tud, akiknek a király börtönbüntetésre változtatta ítéletét, s ezek közül csak háromnak, Kazinczynak, Szmetanovicsnak és Laczkovits Lászlónak megkegyelmeztetését javasolja². Érdekes, hogy Verseghy Ferencet — jóllehet a nyomdász Landerer ügyében emlegeti is — föl sem sorolja az ítéltek közt: mintha csak megfeledeztek volna róla. Pedig már nádorsága kezdetén találkozhatott nevével: Spissich iratai között volt Marseillaise-fordítása. (I. 101. i.) A lefoglalt irások közt volt Kazinczynak egy máig ösmeretlen levele, amelyben a festő Stundert és egy szabadkőművest Spissich figyelmébe ajánlolt; ugyanott Szentjóni Szabó Lászlónak Spissichhez biharmegyei aljegyző korában Péchy Imre alispán megbízásából írt sorai, Almásy Pál királyi biztosi kiküldetéséről, akinek föladata volt, hogy a sajtószabadságról szóló javaslat szerzőjét nyomozza ki. (I. 104. l.) Fiume visszacsatolásának kérdésében érdekes a nádor hivatkozása Pray Györgyre, aki Magyarország jogait Dalmácia révén bizonyította. (I. 623. l.) Barics egyetemi tanár arról a szokatlan feltűnésről számol be, amelyet Batsányi elfogatásának híre keltett. (I. 41., 46. l.) Ismételen kísért az egyetem Nagyszombatba vagy Esztergomba való áthelyezésének kérdése: Németh János jogügyi igazgató már 1795-ben fölvetette; a nádor nem mond véleményt, de arra kéri a királyt, hogy ha Nagyszombat javára döntene, a pozsonyi jogakadémiát viszont helyezze át Vácra. A M. Tud. Akadémia fölállítását — jóllehet az nyelvművelésen kívül „zu der allgemeinen Organisirung des Litterairwesens” alkalmas volna — a kancellária *anyagi* okokból épen úgy ellenzi, mint egy tisztképző vagy egy szépművészeti főiskola alapítását: a nádornak is ez a véleménye: „es ist kein Fundus vorhanden“. (I. 452.) 1807. augusztus 21-én és 22-én Vay Miklós tábornokkal, a nemzeti törekvéseknek egyik ártatlanul meghurcolt harcosával, régi barátjánál, Bárótzai Sándornál találkozunk, aki egy évvel ezelőtt vonult nyugdíjba s Bécsben éldegélt. Az európai műveltségű, sokat utazott katona ifjúkori barátja volt a testőrironak. (Kazinczy, *Magyar Pantheon* 84. l.) Bárótzival halála előtt itt találkozunk utoljára. (II. 774. l.)

A kiadvány III. kötetének mintegy fele (468—492.) a nemesi fölkelés naplója. Eddig úgy tudtuk, hogy e napló vezetése Kisfaludy Sándor föladata volt: Domanovszky a nádor *sajátkezű* eredetijéből közli az egészet az alocsúti levéltárból. Helyesen jegyzi meg, hogy az inszurrekció hivatalos története,

¹ Nagyon jellemző Lzdenczy államtanácsos megjegyzése, hogy «viele... treten mit dem dummen Grundsatz auf: ich darf denken, reden und schreiben, was ich will, mithin auch diese Producte in Druck juris publici machen.» I. 223. l.)

² Kazinczy megkegyelmezése dolgában egy kis tévedéssel találkozunk. A kiadó szerint (I. 396. l.) K. kiszabadult, „mielőtt a rokonok kegyelmi kérvénye az államtanács és a király elé került.“ A nádor fölterjesztése jún. 9-én kelt s ezt követte a király elhatározása; az államtanács már május 2-án javasolta a kegyelmet. (I. 380.)

amely a császár parancsára készült, *nem a nádor fogalmazása* és nem is e naplója alapján készült; ez természetes, hiszen ösmeretes, hogy ez a „nátori hiv. jelentés“, ahogyan a kiadó nevezi, Kisfaludy Sándornak már jóval e kötet megjelenése előtt közzétett munkája. (1931.)

GÁLOS REZSŐ.

Dalmady Győző költői és prózai munkái. Előszóval ellátta Preszly Elemér. Budapest, Gyöngyösi István Társaság, 1936. N. 8-r. 272, 285, 307, 337 l.

Dalmady Győző összes műveinek ez az első gyűjteménye három kötetben költeményeit, a negyedikben prózai munkáit adja; amazok hatvan év távolából (1856—1914) vagy 800-nál több verset (köztük 300 még nem jelent meg gyűjteményben, s 46 nyomtatásban egyáltalán nem), emez visszaemlékezéseket és följegyzéseket (1893—1913) meg beszédeket (1871—1897) ad.

A költő első versé nyomtatásban 1853-ban, a *Szikszoói enyhlapokban* jelent meg. 1855 körül, mint pesti jogász egyre több és több verssel szerepel. Ifjú éveinek érzelmes lírája Tóth Kálmán *Szerelmi vadrózsáinak* babérait áhította, majd, egyidőre, mintaképei a romantikus francia Lamartine, Hugo Viktor, Musset és Béranger voltak. Az elsőtől melankóliáját, Hugótól családias költészetét, a *Májusi éjtszakák* költőjétől fájdalmas gyengédségét, Napoleon dalnokától hazafias dalainak lendületét tanulta. A *Feltámadunk, Jönnék a mieink* s a 60-as évek több költeményének hazafias alaphangját ennek a franciás lüktetésnek köszönheti. Ezekről az európai áramlatoktól csakhamar elfordul Dalmady; költészetének Deák kiegyezési beszédei és Tisza Kálmán megalkuvó politikája szolgáltatták az indítékokat.

Hazafias lírája páratlan hűséggel kíséri a nemzet minden küszködését. Aggódik a nép jövőjéért, egyre marcangolóbb kétségek kísértik. A *Pártokhoz*, a *Hanyatló nap*, *A dinom-dánom országa* szinte megborzongató jóslatként merednek a vigasztalan jövőbe — akár csak Kölcsey *Zrinji II. éneke*, majd Varga Gyula töprengései, és disszonánsabb, de annál erőteljesebb hanggal Ady Endre versei. De megérintik a nagy emberi problémák, a világ viaskodása is. Békevágya adta lantjára a *Sok a katona* és a *Békéhez* című ódát, a szociális kérdések *A templom és a gyár* szép sorait.

Szerelmi költészetének egy része megközelíti a tragikus folyamatok partját. Ifjúságának feledhetetlen ábrándja, Sebestyén Szidónia, ez az érthetetlen és kiszámíthatatlan nő, tele szépséggel, szenvedéllyel és hűtlenséggel, ihlette *Az ég előtt, a föld előtt*, a *Nyári est az akácok alatt* szép dalait. A csalódás egész élete végéig hatással van rája, akár Dantéra Beatrice, Csokonaira Lilla vagy Heinére «mennyei leánya».

Prózai dolgozatai között kétségkívül a naplószerűek az értékesebbek. Némcsak szerzőjükre jellemzők — bevilágítanak ennek a nemeslelkű embernek, igazi jellemnek a lelkébe — hanem a beszédekkel együtt becses adalékok is a XIX. század második felének műveltség-történetéhez.

A gyűjteményt bibliografia és repertorium egészíti ki. Az anyagot nagy gondnal a költő fia, Dalmady Ödön gyűjtötte össze — elrendezése azonban nem tervszerű, s ez használatát is megnehezíti. A szerkesztés munkáját Gorzó Nándor végezte nagy gondnal, szeretettel és hozzáértéssel.

SZABÓ DÁVID.

The Death of King Buda. A Hungarian epic Poem by Arany János. Rendered into English Verse by Watson Kirkconnell. Cleveland, Franklin Benjamin Bibliofil Társaság, 1936. 8-r. 160 l.

A magyar szellem hódító útjának egyik legújabb állomását jelenti a *Buda halálának* amerikai angol fordítása. A tengeren túlon széles körben elterjesztett munka Arany szelleméhez hiven adja vissza a hún nép tragédiájának megnyitó mozzanatát. A fordító szerencsés ihlettel nyúlt e költői alkotáshoz: a hún birodalom felvirágzása és Attila vezetés tette sokkal közelebb áll az amerikai eszmevilághoz, mint akár a jellegzetesen magyar ízű *Toldi*, akár Arany egyéb munkái. A fordító, Watson Kirkconnell winniepegi egyetemi tanár, nagyszerű beleérzéssel ragadja meg a tárgyat: képei, hasonlatai, kifejezései, mozgalmak, színes és festői nyelve klasszikusan követik nyomon Arany kifejezőformájának belső dinamikáját. Verselő készsége — keresztrímű tizenkettősökben adja vissza Arany párosrímeit — rímeinek, ütemeinek lüktető zenéje Arany János hivatott tolmácsának mutatja. Erre vall különben az Attila-problémát boncolgató és az eposznak a magyar irodalomban elfoglalt helyét kijelölő hosszú bevezetés a fordító tollából.

A verses fordítást Putnik Lulu, Amerikába szakadt magyar honfitársunk készítette elő. A rövid, de kitűnő előszót Voinovich Géza írta. A kötet végén, majd ötven oldalon, találjuk Berczik Árpád magyarázó jegyzeteket. Berczik kimerítő magyarázata az első kísérlet *Buda halálának* jegyzetekkel való ellátására. Bár a szerző befolyásolva volt azáltal, hogy külföldi, lelkileg idegen közönség számára magyarázta a megragadó hún regét, mégis mindenütt iparkodott bevezetni közönségét az eposz szépségeibe, s rámutatott Arany alkotó képzetére nem csupán az epizódok összefüggésében, hanem főleg az új magyar mitológia kialakításában. Kimutatja Arany mitológiájának forrásait, de rámutat azokra a pontokra is, amelyek újak, a költő képzetének önálló teremtményei. Mindenütt kidomborítja a hún nép etnikai sajátosságait és, Arany hagyományához hiven, a magyar néppel való összefüggését. A magyarázó közönsége számára igen hasznos munkát végzett.

Az izléses kiállítású munka különben első kötete a clevelandi (Ohio) Franklin Benjamin Bibliofil Társulat magyar sorozatának, mely hivatva lesz a magyar műveltséget, a magyar szellemet, a magyar irodalom remekeit a tengeren túlon minél szélesebb körben elterjeszteni.

TÓRKÉS JÓZSEF.

Doktori értekezések 1936-ban.

1. *Földváry Erzsébet Klára: A magyar Béranger-kultusz.* Pécs, szerző k. 1936. 8-r. 82 l.

Ez a dolgozat minden vonásával elárulja, hogy doktori értekezésnek készült. Vállalt feladatát becsületesen el is végzi. Azt a sorsot akarja egy nagy képben bemutatni, amely Béranger-nek a magyar irodalom életében osztályrészül jutott. A főadat érdekes, mert Béranger a magyar szellemvilágban aránylag nagy szerepet játszott, kivált költőink képzetét foglal-

koztatta, s még érdekesebbé teszi, hogy a magyarság körében még akkor is népszerű maradt, mikor hazájában dicsősége megfakult, s neve szinte rossz csengésűvé vált. A fiatal szerző meglátja ennek az ízlésselentétnek különös voltát s iparkodik megfejtetni, úgyesen, pszichológiai alapon, a magyar néplelek politikai és társadalmi tényezőinek segítségével. Egyáltalán igen jó érzékkel találja meg azokat a pontokat, amelyekből hőse sorsát szemlélnie kell: beszámol arról, hogyan ismerte és szerette meg a magyar íróvilág, mit írtak róla, mit fordítottak tőle, hogyan és milyen irányban hatott íróinkra. Lelkiismeretesen, nem egyszer fáradtságos munkával, föl kutatott minden adatot, átbúvárolva hosszú évtizedek folyóirat- és ujság-irodalmát, úgyhogy könyve szinte teljes gyűjteményét adja a magyar Béranger-kultusz emlékeinek, (Béranger verseinek magyar fordításait kettős katalógusba is szedi, először a fordítók, azután a költemények betűsorában.)

A dolgozat határozottan érték, de inkább csak az anyaga és a szerző józan kritikája teszi azzá. A több szempontból folytatott vizsgálat eredményeit nem tudja szerves egészé fejleszteni, az időrend és a tárgyi érdek keverednek, gyakran szétszakad, ami összetartozik, és megint sorra kerül, amit már ismertetett, önállósul, ami valójában csak eleme egy nagyobb egésznek — szóval a szerkesztő művészetig épügy nem tud még fölemelkedni a szerző, mint igazibb, mélyebb eredetiségig. De ezt nincs is jogunk doktori értekezéstől megkövetelni. Ami a szerző erejétől telt, azt belevitte munkájába: ezért elismerés illeti meg.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

2. *Pallos Kornél: XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás.* Budapest, szerző k., é. n. 8-r. 87 l. — A dolgozatban három szempont érvényesül: 1. a XVIII. század végén működő szerzetesíróink tevékenysége a felvilágosodás mellett vagy ellen, 2. a vallás és állam gondolkörébe tartozó új vagy konzervatív nézeteik, 3. a magyar nyelv és a magyaros öltözködés kérdésében elfoglalt álláspontjuk. P. K. egyenként — amint maga is beismerte: «klazán összefüggő mozaikkockákban» — tárgyalja a jézustársasági, piarista, pálos stb. atyákat. A tárgyalásnak ez a módja azonban lexikonba és nem értekezésbe való. A fától nem látjuk az erdőt — a nagy szorgalommal egybegyűjtött anyagból csak nem kerekedik ki egységes kép, s az adathalmazban elsikkadnak a tulajdonképeni problémák. Tanulságosabb lett volna egyetlenegy szerzetesrendnek vagy valamelyik ma már elfeledett írónak (Nagy János, Endrődy János, Szekér Joákim, Alexovics Vazul, Kreskay Imre) főként kéziratban maradt művei alapján a felvilágosodás körüli szerepét teljesen tisztázni. —

3. *Gárdonyi Klára: Biedermeier a magyar költészetben.* Budapest, szerző k., 1936. 8-r. 46 l. — A biedermeier a német irodalomtörténet egyik legújabb problémája. A XIX. század szellemi áramlatainak rendszerezésénél kitűnt ugyanis, hogy az eddigi csoportosítások nem elégségesek az irodalmi viszonyok pontos jellemzésére. Az 1815-től 1850-ig terjedő korszaknak van egy jellegzetes emberi és írói magatartása, amely már nem igazán romantikus és még nem egészen realista, s egyben élesen különbözik a Jungdeutschland mozgalomtól. A Deutsche Vierteljahrsschrift körül csoportosuló kutatók hívták fel a figyelmet ennek a stílusnak sajátos jegyeire, s ők vezették be az «irodalmi

biedermeier» fogalmát mint önálló ízlés- és stílustörténeti kategóriát. Mindenesetre még nagyon sok részletkérdés vár tisztázásra — figyelemreméltók e tekintetben azok az ellenvelések és hozzászólások, amelyek a német irodalomtörténet másik vezető folyóiratában, az Euphorionban, olvashatók.

A biedermeier igazi hazája a délnémet nyelvterület, elsősorban Bécs. Ismerve az osztrák főváros irányító és közvetítő szerepét, a magyar irodalmat is megvizsgálhatjuk a biedermeier szempontjából. A kutatást azonban megnehezíti az a hazai viszonyokra annyira jellemző fejlődéstörténeti jelenség, hogy irodalmunkban a századforduló után a külföldi áramlatok gyors egymásutánban torlódnak s egymással és az eredeti hazai törekvésekkel sokszor alig szétválasztható tömkeleggé keverednek. Ezért hoz sokszor kétes eredményt az idegen analógiákat és jelszavakat követő kutatás; azonos irodalmi jelenségekből nem következtethetünk mindig azonos lelkiiségre és műveltségre. Gárdonyi Klára sem tudta egyébként komoly dolgozatában elkerülni a deduktív kutatás veszedelmeit. A biedermeierhez számítja pl. a reformkorszak nyelvi programját és a nőnevelést sürgető mozgalmait, holott nálunk mindkettő már a XVIII. században határozott írói célkitűzés volt (Bessenyei, Kármán). Épen így nem meggyőzőek a magyar biedermeier líra jellemzésére az osztrák lényegjegyek: művészet, magány, szerelem, boldogság, álom — ezen az alapon Csokonait (*Magánossághoz*) és Kisfaludy Sándort (*Boldog szerelem*) is a biedermeierhez számíthatnók.

G. K. dolgozatának főérdeme, hogy újra felhívta a figyelmet a biedermeierre; ezt azonban inkább irodalomszociológiai jelenségekben (olvasó- és színházközönség kicserélődése), elsősorban pedig műfaji divatban (almanachlíra, életkép) kell keresnünk.

4. *Boronkay Antal: Az osztrák és a magyar történeti ballada.* Budapest, szerző k., 1936. 8-r. 106 l. — A szorgalmas adatgyűjtésről tanuskodó, de kissé bőbeszédű dolgozat újabb adalékkal bizonyítja azt a régi igazságot, hogy a rendi Magyarország az osztrák irodalom határain innen esett. B. A. dolgozatában először részletesen ismerteti az osztrák romantikus történeti balladaköltészetet s különös figyelmet szentel a magyar tárgyú költeményeknek. Majd sorra veszi a mult század első felének szépirodalmi folyóirataiban és zsebkönyveiben fel lépő kisebb tehetségű hazai költők történeti balladáit s tartalmi és formai sajátosságait egybeveti az osztrákokéval. Végső megállapítása szerint a «hatás olyan mérvű, hogy folyóirati történeti balladaköltészetünket egyik-másik tekintetben az osztrák költészet folytatásának tekinthetnők.» A dolgozat érdekességét mindenesetre jelentékenyen fokozta volna, ha B. A. Vörösmarty és Czuczor költészetét is belevonja a tárgyalásba.

SOLT ANDOR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1936-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Második közlemény.)

II. Egyes írók.

- Aba Lajos, Jávor Lajos és Lós László.** Versek. Rákospalota. — Ism. r. m. Literatura. 29. l.
- Ábrányi Emil.** *Kozocsa Sándor.* Ábrányi Emil. Rádió Ujs. 48. sz.
- Acsády Károly.** Titkos bú. (Dayka Gábor életregénye.) — Ism. P. Hirl. 3. sz.
- Ady Endre.** Jóslások Magyarországról. (Ady Endre politikai írásaiból szerkesztette: Féja Géza.) 312 l. — Ism. S. A. Tükör. 536. l. — Marék Antal. M. Írás. 9. sz. — Vajthó László. Napk. 623—626. l. — Thurzó Gábor. Élet. 39. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 40—41. l. — Hevesi András. Nyugat. II. 46—47. l. — Milotay István. Uj Magyarság. 125. sz. — Válasz a kritikára. U. ott. 126. sz. — B. A. Magyarság. 152. sz.
- Abonyi Arany.** Aki Adyt Páris éjszakai életében kalauzolta. Uj Magazin. 2. sz.
- Álföldi Péter.** A feldobott kő. (Eszmetörténeti kuriozum.) Literatura. 158. l.
- Bóka László.** Ady restitutus. Szép Szó. 2. k. 387—390. l.
- Bory István.** Bürger-nyomok Adynál. EPhK. 367—369. l.
- Böloni György.** Az igazi Ady. Páris. 388 l. — Ism. Kemény Gábor. M. Figyelő. 1935. 110—112. l.
- Dóczy Jenő.** Ady nemzeties költészete. Uj Magyarság. 85. sz.
- Emőd Tamás.** Ismeretlen részletek Ady váradi életéből. P. Napló. 63. sz.
- U. az.** Ady és A Holnap. P. Napló. 58. sz.
- Emödy Zoltán.** Ady az ifjú szívekben. Magyarság. 270. sz.
- Féja Géza.** Ady Endréhez írt szerelmes levelek. Magyarország. 52. sz. (g.) Ady körül. Korunk. 967. l.
- Gedeon Jolán.** Ady és a francia irodalom. 31 l. — Ism. Sárkány Oszkár. Napk. 486. l. — P. Hirl. 98. sz. — (Rma.) P. Napló. 74. sz.
- Hatvany Lajos.** Ady körül. Klny. a Szocializmusból. 14 l. — Ism. Literatura. 336. l.
- Ignotus Pál.** Ady restitutus. Szép Szó. 2. k. 390—396. l.
- Kállay Miklós.** A publicista Ady — a költő Ady ellen. Nemzeti Ujs. 130. sz. és Vasárnap. 231—232. l.
- Kelen István.** Ady Hollandiában. Nyugat. II. 311—312. l. (k. i.) A vég hamarabb jött, mint az orvosok gondolták. Magyarság. 250. sz.
- Kiss Géza, Hegyaljai.** Lírai jegyzetek Ady Endréről. Debrecen. Jan. 12. sz.
- Kóbor Noémi.** Ady Endre életrajz nélkül. Ujs. 102. sz.
- Kozocsa Sándor.** Ady Endre ismeretlen emlékkönyv-verse. Irodört. 213—214. l.
- László Erzsébet.** Ady két asszonya. Öserő. 3. sz.
- Lázár István.** Találkozásom Ady Endrével. Öserő. 1. sz.
- Nagymihály Sándor.** Ady Endre újságírói arca. M. Hirl. 69. sz.
- U. az.** Egy nagy szerelem utolsó titkai. M. Hirl. 130. sz.
- Németh László.** A teológus Ady. Tanu. 8—14. l.
- N. S. Ady és Léda a törvényszéken.** P. Napló. 201. sz.
- Papp Zoltán.** A politikus Ady. Magyarság. 135. sz.

- Rass Károly.* Ady és a mi szempontjaink. Vasárnap. 460—463. l.
Remsey György. Az Ady-bálvány. Óserő. 6. sz.
Révész Béla. Ady, Léda és a többiek. Ujs. 262. sz.
U. az. Ami elmondanivaló az új Ady-könyvem körül. M. Hirl. 285. sz.
R. L. Hiszen az anyja voltam. P. Napló. 33. sz.
Rónay György. «Ady Endre újra a baloldalé». Ujkor. II. 10. l.
r. ő. A költő és barátai. Koszorú. 228—229. l.
Szabó László, Cs. Ifju szívekben... Prot. Szemle. 106—111. l.
Szép Ernő. Házibálon Adyval. Nyugat. 168—170. l.
Uhlár Rudolf. Ady a szlovák irodalomban. Apollo. IV. 161—169. l.
Vajtai István. Magyarság és szocializmus Petőfi és Ady költészete alapján. M. Kultúra. I. 336—338. l.
Vajthó László. Reviczky és a fiatal Ady. Prot. Szemle. 451—456. l.
Vámbery Ruzstem. Ady védőbeszéde a túlvilágról. Századunk. 264—267. l.
X. Y. Ady-emléktáblaavatás egy csendes kis budai kávéházban. P. Napló. 215. sz.
Bóka László. Ady. Apollo. IV. 40—50. l. — *Borgisz.* Népszava. 130. sz.
 — *Kósa István.* M. Ut. 5. sz.
 Ady csehül. P. Napló. 27. sz.
 Ady Endre mint középiskolai tananyag. M. Hirl. 4. sz.
 Ady körül. Válasz. 462—464. l.
 A költő édesanyja. Népszava. 247. sz.
 Ld.: Arany János. Dóczy I. és Preinreich-Rupprecht.
Ady Lajos. V. Z. Gy. Ady Lajos. A nyiregyházi kat. gimn. Ért. 1935/36. 6. l.
Ágai Adolf. Arányi Lipót. Ágai Adolf a magánéletben. Ujs. 74. sz.
Gyalui Farkas. Emlékezéseim Ágai Adolfról. Ujs. 74. sz.
Komlós Aladár. Ágai Adolf zsidósága. Mult és Jövő. 131—134. l.
Pintér Jenő. Ágai és a magyar irodalom. Ujs. 74. sz.
Szécsi Ferenc. Csicseri Bors mester és legényei. Ujs. 74. sz.
Kemény István. Ágai Adolf. M. Hirl. 69. sz. — *Kombós Aladár.* Ujs. 74. sz. — *n.* P. Lloyd. 75. reggeli sz. — *P. M.* Sajtó. 5—6. sz. — *Steiner Lenke.* Libanon. 56—59. l. és Ujs. 174. sz. — *Szász Zoltán.* Toll. 84—85. l.
Agyagfalvi Hegyi István. Ősi vártán. (Versek.) — *Ism.* (—ő.) Nemz. Ujs. 21. sz.
Alaksza Ambrus. A vándor visszanéz. (Versek.) — *Ism.* Debreczeny Lili. Napk. 638. l.
Alapi Gyula. G. P. Alapi Gyula. Irodört. 122—123. l.
Alföldi Deák Ferenc. Páldy Róbert. Parasztok a magyar irodalomban. Balatonfüred. 12. sz.
Alföldi Géza. Kész, mehet! (Versek.) — *Ism.* Nagy Méda. Napk. 568. l. — *Függetlenség.* 141. sz.
Amade Antal. Gálos Rezső. Amade Antal levele feleségéhez. Győri Szemle. 82. l.
Amade László. Gálos Rezső. Amade László kiadatlan versei. IK. 69—85.; 207—218.; 318—331.; 434—443. l.
U. az. Amade László kiadatlan versei. Győri Szemle. 118—129.; 192—201. l.
U. az. Balassa vagy Amade? EPhK. 62—64. l.
Zsoldos Benő. A költő anyja. Magyarság. 237. sz.
Ambrus Zoltán. Angyal Paula. Ambrus Zoltán. 46 l. — *Ism.* Kozocsa Sándor. Irodört. 37. l.
Császár Elemér. Ambrus Zoltán ravatalánál. A Kisfaludy-Társ. Évl. Uj folyam. 59. k. 368—370. l.
Császár Béla. Ambrus Zoltán. 53 l. — *Ism.* Kozocsa Sándor. Irodört. 37—38. l.
Gyergyai Albert. Ambrus Zoltán. Nyugat. 253—256. l. — *Szinnyei Ferenc.* Kisf.-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 217—219. l.

- Andai Ernő.** 1. Színinövendék. (Regény.) 277 l. — Ism. Művészet. 50. l. — Thurzó Gábor. Élet. 44. sz. — Ujs. 204. sz. — (L. A.) P. Hirl. 167. sz. — 2. Harangvirág. Nemzeti Színház, 1936. máj. 22. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 464. l. — Rédey Tivadar. Napk. 491. l. — (B. L.) Élet. 23. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 479—480. l. — Molnár Lajos. M. Kultúra. I. 348. l. — 3. Áruház. Nemzeti Színház, 1936. nov. 27. — Ism. Művészet. 77. l. — B. L. Élet. 49. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 466. l.
- Andor József.** *Lendvai István.* A költő útjai. Magyarság. 183. sz.
- Angyal Dávid.** (—y.) Egy öreg úr Gasteinban. M. Hirl. 192. sz.
- Ányos Pál.** *Mártonvölgy László.* Ányos Pál Nyitraelefánton. M. Irás. 9. sz.
- Jenei Ferenc.* Ányos Pál egyik költeményének hatásához. Györi Szemle. 282—283. l.
- Apor Elemér.** Mindenki nagyoknak születik. (Versek.) — Ism. Jankovich Ferenc. Nyugat. II. 55. l. — Korunk Szava. 29. l.
- Apponyi Albert.** *Berzeviczy Albert.* Apponyi mint szónok. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 51—57. l.
- U. az.* Negyven esztendő. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 7—14. l.
- Kornis Gyula.* Apponyi világnézete. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 98—109. l. Önállóan is: 118 l. — Ism. K. G. Pannonh. Szemle. 219—220. l. — D. I. Társadalomtudomány. 217—220. l.
- Török Pál.* Apponyi Albert egyénisége. Bp. Szemle. 241. k. 374—380. l.
- Aradi Géza.** Tíz vers. — Ism. szp. 4. Népszava. 191. sz.
- Arany János.** Toldi. Ford.: Gustav Engel. — Ism. Barra E. Új Magazin. 5. sz.
- Bakos József.* Látási képekkel dolgozó képzeletű költő alkotóerejének tipikus vonásai és jellemző műfajai. Arany János képzeletének vázlatos elemzése. Debrecen. 16 l.
- Barbier Péter.* Arany János padja Karlsbadban. Magyarság. 268. sz.
- Berzeviczy Albert.* Elnöki megnyitó beszéd. Kisf.-Társ. Évl. Új f. 39. k. 271—274. l.
- U. az.* Három Arany-serlegbeszéd. Kisf.-Társ. Évl. Új f. 59. k. 279—281. l.
- Bory István.* Arany egy helyéről. Irodört. 93. l.
- Csathó Kálmán.* Arany János nyelv-művészete. Bp. Szemle. 243. k. 361—364. l.
- Dénes Szilárd.* Hogyan hatott a tanítás Arany János lelki életére? IK. 188—198. l.
- Dóczy Jenő.* Arany- és Ady-levelek. Új Magyarság. 268. sz.
- U. az.* Arany János debreceni diákkora. Napk. 81—85. l.
- U. az.* Arany János vándorszínész korából. Prot. Szemle. 444—450. l.
- Egressy Levente.* Arany János emlékei között Nagyszalontán. Új Magyarság. 214. sz.
- Vitéz Fehérváry Dezső.* Melyik osztályban olvastassuk Toldit, illetőleg a Toldi-trilógiát? Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 69. k. 309—312. l.
- Gelencsér Károly.* Arany János folyóiratai. 50 l.
- Halász Viola.* Goethe és Arany. 79 l. — Ism. Haraszthy Gyula. IK. 242. l. — P. Lloyd. 198. reggeli sz.
- Kéky Lajos.* Arany János első koszorúi. Bp. Szemle. 240. k. 29—57. l.
- U. az.* Arany János siremléke előtt. Kisf.-Társ. Évl. Új f. 59. k. 380. l.
- Nagy Sándor.* Tisztító vihar Toldi körül. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 69. k. 183—189. l.
- Papp Viktor.* Arany János és a zene. Kisf.-Társ. Évl. Új f. 59. k. 192—212. l.
- Preinreich-Rupprecht.* *Frau.* Arany—Petőfi—Ady. (Übersetzungen.) 80 l. — Ism. Literatura. 57. l. — L. P. Lloyd. 38. esti sz. — P. Hirl. 3. sz.
- Szász Károly.* Arany-serlegbeszéd. Kisf.-Társ. Évl. Új f. 59. k. 285—289. l.
- Tolnai Gábor.* Arany János a Margitszigeten. Tükör. 577—579. l.
- Voinovich Géza.* Arany-serlegbeszéd. Kisf.-Társ. Évl. Új f. 59. k. 282—285. l.

- Zs. I.* Az író és a téma. *Uj Idők*. II. 135. l.
- Arany László.** *Pukánszky Béla.* Nagynémet eszmék irodalmi visszhangja. Bp. Szemle. 241. k. 180—208. l.
- Árky József.** Igy folytatódott. (Regény.) I—II. köf. 176, 140 l. — *Ism.* Sándor István. *Kat. Szemle.* 531—532. l. — Erdősi Károly. *Élet.* 15. sz. — R. Kozma Ilona. *Napk.* 764. l. — Agoston Julián. *Vasárnap.* 177. l. — Nagy Miklós. *M. Kultúra.* I. 313—314. l. — *Uj Nemzedék.* 189. sz. — Lendvai István. *Magyarság.* 90. sz. — *Új Nemz.* 111. sz. — *Nemzeti Ujs.* 74. sz.
- Árva László.** Ember, csak menj az utadon. (Versek.) — *Ism.* Méré Mihály. *M. Kultúra* II. 285. l.
- Aszlányi Károly.** 1. Sok hűhó Emmiért. (Regény.) — *Ism.* Barra E. *Új Magazin.* 1. sz. — Szekeres László. *Szocializmus.* 93. l. — 2. Előszó egy házassághoz. (Regény.) — *Ism.* Ujs. 130. sz. — 3. Ózöngáz. (Regény.) — *Ism.* b. l. *Művészet.* 5. sz. — P. Hirl. 296. sz.
- Babay József.** 1. Napraforgó. *Nemzeti Színház,* 1935. dec. 14. — *Ism.* Szíra Béla. *Kat. Szemle.* 81. l. — Rédey Tivadar. *Napk.* 61—62. l. — Kozocsa Sándor. *Öserő.* 1. sz. — Muhoray Elemér. *M. Irás.* 1. sz. — Barra Erzsébet. *Uj Magazin.* 1. sz. — Schöpflin Aladár. *Nyugat.* 83. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle.* 47—48. l. — Ebeczki György. *Uj Idők.* 8. l. — Dénes Tibor. *Uj kor.* 72. l. — 2. Rozsafabot. (Regény.) — *Ism.* Zaka Sándor. *Napk.* 413—414. l.
- Babits Mihály.** *Keszi Imre.* Babits—Kósa előadást. *Nyugat* 160—161. l. *Mistral* és Babits. *Nyugat.* II. 155. l.
- Badiós Ferenc.** *Rónay Mária.* Az Akadémia bölcsei — 80 éven túl. *P. Napló.* 274. sz.
- Bajza József.** *Gálos Rezső.* Bajza és Berzsenyi. *Irodttört.* 158—159. l.
- Balasházy Péter.** A láthatatlan ellenség. (Regény.) 205 l. — *Ism.* Thurzó Gábor. *Élet.* 22. sz. — Rónay György. *M. Kultúra.* II. 90. l. — ks. Pannonh. *Szemle.* 310—311. l. — Hunyady István. *Napk.* 765. l. — Rónay György. *Vasárnap.* 376. l.
- Balassa Imre.** Mozart csodálatos élete. (Regény.) 267 l. — *Ism.* Sauerwald Géza. *Kat. Szemle.* 265—266. l. — Varró József. *Kalangya.* 134—137. l. — Várad Miklós. *Napk.* 485—486. l. és *Ujkor.* 80. l. — Erdősi Károly. *Élet.* 15. sz. — Semjén Gyula. *M. Kultúra.* I. 120. l. — P. Lloyd. 8. esti sz. — ja. *P. Napló.* 4. sz. — (ky) *Népszava.* 57. sz. — T. D. *Függetlenség.* 9. sz.
- Balassi Bálint.** *Farkas István.* Balassi Bálint. A balassagyarmati áll. *gimn. Ért.* 1935/36. 2—3. l.
- Gálos Rezső.* Balassa vagy Amade? *EPHk.* 62—64. l.
- Harsányi Zsolt.* Mikor született Balassa? *P. Hirl.* 179. sz.
- Schulek Tibor.* Újabb adatok Balassa Bálint életéhez. *Prot. Szemle.* 492—497. l.
- Szűnyai Zoltán.* Miért gyűlölte Balassi Bálint a selmecieket? *Napk.* 525—529. l.
- Szomorú század költője. *Magyarság.* 33. sz.
- Balázs Ferenc.** A rög alatt. *Láthatár.* 44. l.
- Balázs Miksa.** 1. A hit szava. (Versek.) Debrecen. — *Ism.* — ö. Libanon. 171. l. — 2. Költemények. Debrecen. — 3. Forrásvíz. (Versek.) U. ott. — 4. Rózsák. (Versek.) U. ott. — 5. Az ég felé! (Versek.) U. ott. — *Ism.* Radnóti Miklós. *Nyugat.* 307—310. l.
- Balázs Sándor.** *Bikfic* tanár úr. *Magyar Színház,* 1936. november 13. — *Ism.* —tg. *Élet.* 47. sz. — Schöpflin Aladár. *Nyugat.* II. 465—466. l. — Hámos György. *Uj Idők.* II. 816. l. — Rédey Tivadar. *Napk.* 845. l.
- Bálint Imre.** Székelyek. (Regény.) — *Ism.* M. L. *Napk.* 840. l. — *Uj Nemzedék.* 221. sz. — (l.) *Nemzeti Ujs.* 239. sz.
- Balla Károly.** Ki vállalja a célt? (Versek.) *Arad.* 62 l. — *Ism.* Méliusz József. *Korunk.* 701—702. l.
- G. P. Balla Károly. *Irodttört.* 53. l.
- Balogh Ica.** Én. (Versek.) — *Ism.* T. A. *Uj Magazin.* 6. sz.
- Balogh Pál, A.** Múzsza a hullámhosszon. 150 l. — *Ism.* Dénes Tibor.

- Kat. Szemle. 142. l. — Berényi László. Élet 28. sz. — Sümegh Lóthár Pannonh. Szemle. 382—383. l. — Nemzeti Ujs. 9. sz.
- Baltazár Dezső.** *G. P.* Baltazár Dezső. Irodört. 233—234. l.
- Bánáti Oszkár.** Afonya. (Versek.) — *Ism. P. Lloyd.* 280. reggeli sz.
- Bánóczy József.** *Grözinger M. József.* Bánóczy József és a magyar filozófiai műnyelv. Libanon. 163—164. l.
- Bányai Pál.** Fakó földek. (Regény.) Pozsony. 347 l. — *Ism. Kossányi József. M. Irás.* 8. sz. — Szepesy László. Korunk. 791—793. l. — (ákos.) Népszava. 280. sz.
- Barabás Gyula.** 1. Domáldi jegenyék. (Regény.) 298 l. — *Ism. Szinnyei Ferenc. Napk.* 267—268. l. — Féja Géza. *M. Irás.* 4. sz. — Thurzó Gábor. Élet. 16. sz. — Szénássy Barna. *M. Kultúra.* II. 46. l. — Hamvas József. *Prot. Szemle.* 406—408. l. — Thurzó Gábor. *Ujkor.* 139. l. — (b. a.) *P. Hirl.* 52. sz. — Bresztovszky Ede. Népszava. 63. sz. — *J. A. P. Napló.* 80. sz. — (—m—) *M. Hirl.* 51. sz. — Kállay Miklós. *Nemzeti Ujs.* 63. sz. — 2. Szomorú Oránusz festője. (Regény.) 272 l. — *Ism. Kozocsa Sándor. Kat. Szemle.* 720. l. — Féja Géza. *M. Irás.* 9. sz. — Réty Andor. *Pásztortüz.* 453. l. — Szöllös Henrik. *Szocializmus.* 561. l. — —j. *P. Lloyd.* 295. reggeli sz. — *Ujs.* 227. sz. — *M. Hirl.* 268. sz. — —s. *Nemzeti Ujs.* 239. sz. — *P. Hirl.* 230. sz. — 3. Ég az erdő. (Regény.) — *Ism. T. P. Új Magazin.* 3. sz. — *Ujs.* 227. sz.
- Ákos László.* Szomorú Oránusz írója. Népszava. 226. sz.
- Bresztovszky Ede.* Négyszemközt Barabás Gyulával. *Literatura.* 23—25. l.
- Szerdahelyi Sándor.* Barabás Gyula elvtársnak átadták a Jókai-díjat. Népszava. 4. sz.
- Barabás Pál.** 1. Ez a világ eladó. (Regény.) 208 l. — *Ism. Thurzó Gábor. Élet.* 44. sz. — 2. Gazdátlan asszony. (Regény.) 224 l. — 3. Könnyű a férfiaknak. *Andrássy-úti Színház,* 1936. máj. 2. — 4. Pénz! Pénz! Pénz! *Nemzeti Színház,* 1936. dec. 18.
- Baradlai Albert.** *Szolnoki Ernő.* Baradlai Albert, a remete-költő. *Literatura.* 282—285. l.
- Bárány Ferenc.** Ingalengés. (Versek.) 66 l. — *Ism. r. m. Literatura.* 28. l.
- Barát Endre.** Pusztába kiáltó szó. (Versek.) 63 l. — *Ism. (—ley.) Bp. Hirl.* 130. sz. — Függetlenség. 90. sz.
- Barhácsi Simon Ferenc.** Ugar fia. (Versek.) — *Ism. (p. a.) P. Napló.* 158. sz.
- Barbarits Lajos.** Őszi gyónás. (Versek.) *Nagykanizsa.* — *Ism. Radnóti Miklós. Nyugat.* 307—310. l.
- Barcsay Ábrahám.** *Gálos Rezső.* Barcsay Ábrahám meghurcoltatása. *IK.* 403—418. l.
- Kristóf György.* Barcsay Ábrahám sírfeliratának történetéhez. *IK.* 206—207. l.
- Bardócz Árpád.** Fényáradás. (Versek.) 60 l. — *Ism. S. K. Kat. Szemle.* 533. l. — Finta Zoltán. *Erd. Helikon.* 725—726. l. — Ruzitska Mária. *Új Idők.* II. 243. l. — Semjén Gyula. *M. Kultúra.* I. 93. l.
- Bárdosi Németh János.** Zsellérek. (Regény.) — *Ism. Mihály László. Napk.* 643. l.
- Barna Annie.** Vagyok. (Versek.) Komárom. — *Ism. Marék Antal. M. Irás.* 2. sz. — Kiss Jenő. *Erd. Helikon.* 299. l.
- Baros Gyula.** *Alszegehy Zsolt.* Baros Gyula ravatalánál. *Irodört.* 191—192. l.
- *G. P. Irodört.* 234—235. l. — *K. Sch. Gy. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl.* 70. k. 128. l. — *Rb. M. P. Napló.* 250. sz. — *Irodört.* 189—192. l. — *Libanon.* 276. l.
- Bartalits János.** Föld a párnám. (Versek.) Kolozsvár. — *Ism. K. S. Öserő.* 5. sz.
- Bárfay László.** *Pintér Jenő.* Elfeledett Kiszaludysták. A százéves Kiszaludytársaság. 430. l.
- Bartha György.** *G. P. Bartha György. Irodört.* 53—54. l.
- Bartha Miklós.** *Rónay Mária.* Bartha Miklós. *M. Hirl.* 233. sz.
- Bartók Lajos.** *Knöpfler László.* Bartók Lajos levelesládájából. *IK.* 359—365. l.

- Bátori R. Ella.** Ma asszonya. (Versek.) — *Ism. ja. P. Napló.* 4. sz.
- Batsányi János.** *Gálos Rezső.* Batsányi János elfogatása. *Győri Szemle.* 8—11. l.
- Kozocsa Sándor.* A forradalmár költő könyvtára. M. Irás. 10. sz.
- Becht Rezső.** Szomeya-Szan nevetett. (Regény.) — *Ism. F. G. Napk.* 335. l.
- Beér Gyula.** Az asszony. (Versek.) — *Ism. H. Gy. Új Idők.* II. 348. l.
- *Magyarság.* 1. sz. — *Nemzeti Ujs.* 152. sz. — (s.) *P. Napló.* 90. sz.
- Békeffy Gábor.** 1. Ahogy szívem ver. (Versek.) — *Ism. Radnóti Miklós.* Nyugat. 307—310. l. — *P. Hirl.* 98. sz. — 2. Semmiből indulok. (Versek.) 74 l. — *Ism. (B.) P. Napló.* 158. sz. — szp. á. Népszava. 134. sz. — *G. Ö. Új Nemzedék.* 117. sz. — 3. Sir az erdő. (Versek.) — *Ism. Függetlenség.* 63. sz.
- Bencz Mihály.** Mielőtt meghalok. (Versek.) *Ujvidék.* — *Ism. (cs. z.) Lát-határ.* 379. l.
- Benda Jenő.** A titokzatos másik. (Regény.) 200 l. — *Ism. Tükör.* 390—391. l. — *Tóth K. János. M. Kultúra.* II. 156—157. l. — *F. I. P. Hirl.* 126. sz. — (B. B.) *P. Napló.* 130. sz. — *Bresztovszky Ede. Népszava.* 129. sz. — *Függetlenség.* 130. sz. — *Új Nemzedék.* 128. sz.
- Benedek Elek.** *Gaál Endre.* Benedek Elek. *Pallas Debrecina.* 101—108. l.
- Benes Klára.** Picu a vurstliban. (Regény.) — *Ism. Komlós Aladár. Toll.* 45 l.
- Beniczky Péter.** *Turóczi-Trostler József.* Beniczky Péter latin fordításban. *IK.* 443—446. l.
- Beöthy László.** *Révész András.* Beöthy László pesti arszlán. *Apollo.* IV. 123—133. l.
- Beöthy Zsolt.** *Berzeviczy Albert.* Beöthy Zsolttal olasz földön. A százéves Kisfaludy-Társaság. 285—287. l.
- Zilahy Lajos.* Emlékezés Beöthy Zsoltra. A százéves Kisfaludy-Társaság. 506—509. l.
- Berczelli A. Károly.** 1. Sámson és Delila. Szegedi Színház, 1936. ápr. 2. Könyvalakban is. — *Ism. Bálint Sándor. Napk.* 342—344. l. — *Muhoray Elemér. M. Irás.* 5. sz. — I. Szemlér Ferenc. *Erd. Helikon.* 378. l. — *Bálint Sándor. Újkor.* 216. l. — 2. Mária próféta. (Regény.) Szeged. 343 l. — *Ism. A. Zs. Kat. Szemle.* 599. l. — I. Szemlér Ferenc. *Erd. Helikon.* 648. l. — *Mérő Mihály. M. Kultúra.* I. 382. l. — *Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd.* 169. esti sz. — *ja. P. Napló.* 141. sz.
- Bérczessi B. Gyula.** Napos oldal. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 23. sz.
- Berda József.** Indulat. (Versek.) Szeged. 31 l. — *Ism. Forgács Antal. Válasz.* 319—320. l. — (h. b.) *Szép Szó.* 2. k. 311—312. l. — *Forgács Antal. Pásztortűz.* 54. l. — *Méliusz József. Korunk.* 700—701. l. — *Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd.* 32. esti sz.
- Berde Mária.** 1. Tüzes kemence. (Regény.) 254 l. — *Ism. Csuka Zoltán. Lát-határ.* 381—382. l. — r. r. *Bp. Szemle* 243. k. 376—380. l. — *Schöpflin Aladár. Nyugat.* II. 382—383. l. — *Szentimrei Jenő. Pásztortűz.* 477—478. l. — *Bodó Béla. P. Napló.* 245. sz. — *P. Lloyd.* 239. reggeli sz. — *M. Hirl.* 286. sz. — *B. A. Magyarság.* 262. sz. — 2. Szentségvívők. (Regény.) I—II. köt. — *Ism. Egri Viktor. M. Figyelő.* 337—338. l.
- Gergely Flóra.* Beszélgetés Berde Máriával az erdélyi irodalomról. *Lát-határ.* 160—165. l.
- Berzeviczy Albert.** *Hóman Bálint.* Berzeviczy Albert ravatalánál. *Bp. Szemle.* 241. k. 108—110 l. és *Akad. Ért.* 19—21. l.
- Angyal Dávid.* Berzeviczy Albert. Századok. 238—240. l. — *Babits Mihály.* Nyugat. 251—252. l. — *Balogh Jenő.* *Bp. Szemle.* 241. k. 110—112. l. — *Akad. Ért.* 21—23. l. és *Ung. Jahrb.* 16. k. 1—3. l. — *Berra, Luciano.* *Corvina.* 6—9. l. — *Colonna, Don Ascanio dei Principi.* *Corvina.* 1—2. l. — *Gerevich, Tiberio.* *Corvina.* 3—5. l. — *G. P. Irodört.* 123—124. l. — *Herzegy Ferenc.* *Kisf.-Társ. Évl. Új f.* 59. k. 351—353. l. 379. I. és *Bp. Szemle.* 241. k. 113. l. — *Horánszky Lajos.* *Bp. Szemle.* 241. k. 113—114. l. — *József kir. hg. Bp. Szemle.* 241. k. 1—3. k. — *Kállay Miklós. Napk.* 398—400. l. — *Pekár Gyula.* *Új Idők.* I. 530. l. — *Tavaszy Sándor.* *Pásztortűz.* 119—120. l. — *Ugron Gábor. Literatura.* 97. l. — *Voinovich*

- Géza*. Kisz-Társ. Évk. Új f. 59. k. 366—368 l. és Bp. Szemle. 241. k. 107—108. l. — Magyarország. 70. sz. — Koszorú. 245—246. l.
- Berzsenyi Dániel**. *Amonesta*. Berzsenyi. Magyarság 38. sz.
- Brisits Frigyes*. Berzsenyi Dániel emlékezete. Kat. Szemle. 161—166. l.
- Budai Hárombék Eftendi*. Berzsenyi Dániel Budán. Budai Napló. 1214. sz.
- Császár Elemér*. Berzsenyi Dániel. Bp. Szemle 241. k. 129—144. l.
- Cs. S. Berzsenyi Dániel dédunokájánál: Berzsenyi Máriánál a sziklai kúriában*. Új Magyarság.
- Cs. S. Székesfehérváron él Berzsenyi Dániel százéves unokahuga*. Új Magyarság. 42. sz.
- Diószeghy Miklós*. Berzsenyi Dániel 101 éves unokahugánál. Bp. Hirl. 45. sz.
- Gálos Rezső*. Bajza és Berzsenyi. Irodrtört. 158—159. l.
- U. az*. Jegyzetek Berzsenyi Dániel költeményeiről. A győri nő felső keresk. isk. ért. és klny. 19 l. — Ism. Nagy Sándor. Irodrtört. 165. l. — Waldapfel József IK. 477—479. l.
- József kir. hg. Horatius és Berzsenyi* Bp. Szemle. 241. k. 238—242. l. és Akad. Ért. 24—28. l.
- Kárpáti Aurél*. Berzsenyi mai arca. P. Napló 37. sz.
- Kemény István*. Berzsenyi, Kazinczy és Kölcsey. M. Hirl. 27. sz.
- Merényi Oszkár*. A Berzsenyi-legenda. Napk. 614—616. l.
- U. az*. Berzsenyi Dániel ereklyéi. Tükör. 169—171. l.
- U. az*. Berzsenyi Dániel könyvtára. Prot. Szemle. 221—225. l.
- U. az*. Berzsenyi Dániel néma barátja. Prot. Szemle. 331—335. l.
- U. az*. Kutatóúton a niklai Berzsenyi-kúrián. Magyarország. 7. sz.
- Németh László*. Berzsenyi útja. Válasz. 129—135. l.
- Németh Sámuel*. Új adat Berzsenyi Dániel iskoláztatásáról. Prot. Tantügyi Szemle. 3. sz.
- Óhegyi Vilmos*. Berzsenyi Dániel utolsó műve. Napk. 320—321. l.
- Rónay Mária*. A rejtélyes Berzsenyi Dániel — a pszichológia tükrében. M. Hirl. 27. sz.
- Szélpál Árpád*. Az igazi Berzsenyi. Népszava. 33. sz.
- Szentimrei Jenő*. Erdélyi látogatók Berzsenyi Dánielnél. M. Hirl. 63. sz.
- Szereb, Antoine*. Le soir de Berzsenyi. Nouv. Revue de Hongrie. II. 47—55. l.
- Szöke Imre*. Irodalmi szenzációt nyomozott ki a rendőrség. P. Napló. 96. sz.
- Waldapfel József*. Berzsenyi megítélésének történetéhez. IK. 348—358, 446—456. l.
- Zsoldos Jenő*. Berzsenyi Dániel és a zsidóság. Libanon. 32. l.
- Dóczy Jenő*. Berzsenyi. Új Magyarság. 45. sz. — *Fehér Gábor*. Nyiregyházi ág. ev. leánygimn. Ért. 1935/36. 16—18. l. — *Fejtő Ferenc*. Szép Szó. 9—18. l. — Szocializmus. 66—68. l. — *Galamb Sándor*. Élet. 8. sz. — *Házy Albert*. Literatura. 151—152. l. — *Hegedűs Zoltán*. Győri áll. leánygimn. Ért. 1935/36. 3—7. l. — *Jégh Gyula*. Miskolci ref. gimn. Ért. 1935/36. 5—9. l. — *(K.) Uj Szivárvány*. 129—130. l. — *Ligeti Ernő*. Pásztortűz. 67—68. l. — *Radnóti Miklós*. Nyugat. 232—236. l. — *Rass Károly*. Vasárnap. 54—55. l. — *Rónay György*. M. Kultura. I. 104—105. l. — *Sebestyén, Karl*. P. Lloyd. 54. reggeli sz. — *Takáts Ferenc*. Rákospalotai gimn. Ért. 1935/36. 5—9. l. — *Takáts Gyula*. A kaposvári közs. polgári fiúisk. Ért. 1935/36. 2—6. l. — *Tavaszy Sándor*. Pásztortűz. 76. l. — *Vajthó László*. Napk. 465—466. l. — *Vásárhelyi Pál*. Csongrádi gimn. Ért. 5—6. l. — *Zeyk*. Aranykalász. 85. l. — Diárium. 60. l. — Fialat Magyarság. 76. l.
- Bessenyei György**. Bessenyei György. Hunyadi László tragédiája. Nyiregyháza. 33 l. — Ism. A. Zs. EPhK. 396. l.
- Belohorszky Ferenc*. Bessenyei György. Szabolcsi Szemle. 131—136. l.
- Csóka J. Lajos*. Bessenyei György és a bécsi udvar. 14 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodrtört. 165. l.

- Fischer Júlia.* A nevelés gondolata Bessenyei György munkáiban. 98 l. — *Ism. Bánkúti Dezső. Prot. Szemle.* 127—128. l.
- Halász Gábor.* A bhari remete. Nyugat. 413—427. l.
- Bíbi Lajos.* Nincs irgalom. (Regény.) 225 l. — *Ism. Szirák Ferenc. Kat. Szemle.* 212. l. — *Dénes Tibor. Napk.* 628—629. l. — *Berényi László. Élet.* 25. sz. — *k-s. Nemzeti Ujs.* 9. sz. — *Várkonyi Titusz. M. Hirl.* 1. sz.
- Bresztovszky Ede.* Boldog gyermekkor. Népszava. 4. sz.
- Bige György.* Falun-tanyán. (Elbeszélések és versek.) — *Ism. Új szívár-vány.* 132. l. — *Függetlenség.* 108. sz.
- Bihari Klára* versei. — *Ism. Ujs.* 291. sz.
- Blaha Lujza. Ignotus.* Blaháné emlékezete. M. Hirl. 57. sz.
- Polgár Géza.* Blaha Lujza. P. Napló. 45. sz.
- Blaskó Mária.* Mária és Márta. (Regény.) 88 l. — *Ism. L. Ujváry Lajos. Kat. Szemle.* 553. l. — *N. P. Pannonh. Szemle.* 227. l.
- Bod Lajos.* Vásárfia. (Versek.) — *Ism. Ujs.* 256. sz.
- Bod Péter. Zsoldos Jenő.* Bod Péter Szent Hiláriusa és a Talmud. Libanon. 212—213. l.
- Bodás János.* Útifü. (Versek.) — *Ism. F. F. Uj Idők.* I. 559. l.
- Bodnár Zsigmond.* Magyar úttörők. M. Ut. 4. sz.
- Bodor György.* Apának lenni. . . (Regény.) — *Ism. (B.) P. Napló* 125. sz.
- Bohuniczky Stefi.* Az eszteregi hitbizomány. (Regény.) 182 l. — *Ism. Szirák Ferenc. Kat. Szemle.* 720—721. l. — *Molnár Kata. Napk.* 559—560. l. — *Hegedüs Magda. Szép Szó.* 2. k. 407—408. l. — *Illés Endre. Nyugat.* 435—437. l. — *P. Lloyd.* 118. esti sz. — *B. L. P. Napló.* 125. sz. — (ny. i.) Népszava. 197. sz. — *B. A. Magyarország.* 141. sz. — *Kádár Erzsébet. Bp. Hirl.* 114. sz. — (V. T.) M. Hirl. 135. sz.
- Bókay János.* 1. Megvédtem egy asszonyt. Belvárosi Színház, 1936. nov. 13. — *Ism. Szira Béla. Kat. Szemle.* 788. l. — *Művészet.* 77. l. — *tg. Élet.* 47. sz. — *Muhoray Elemér. M. Irás.* 10. sz. — *Hánus György. Uj Idők.* II. 773. l. — 2. Julika, a fiúk barátja. (Regény.) 264. l. — *Ism. Thurzó Gábor. Napk.* 409—410. l. — *U. az. Élet.* 24. sz. — *Mohácsi Jenő. Nyugat.* II. 53—54. l. — *Hámos György. Uj Idők.* I. 625—626. l. — *Semjén Gyula. M. Kultúra.* I. 348. l. — *P. Lloyd.* 113. esti sz. — (b.) P. Hirl. 126. sz. — —i —l. P. Napló. 152. sz. — (ny. i.) Népszava. 124. sz. — *Illés Endre. Bp. Hirl.* 85. sz. — (o. a.) *Függetlenség.* 118. sz. — *B. A. Magyarország.* 152. sz. — *Nemzeti Ujs.* 135. sz.
- r. m. Négyszemközt Bókay Jánossal. Literatura.* 148—149. l.
- Ifj. Bókay János* székfoglalója. Koszorú. 123—125. l.
- Bokor Malvin, S. Éva és Évi.* (Regény.) 236. l. — *Ism. A. Zs. Kat. Szemle.* 271—272. l. — *Erdősi Károly. Élet.* 3. sz. — *E. Gy. Uj Idők.* 102—103. l. — *P. Hirl.* 11. sz. — *Nemzeti Ujs.* 21. sz.
- Bólya Lajos.* Örömrádó. (Versek.) Komárom. 32 l. — *Ism. Kovács Endre. M. Irás.* 6. sz. — *Szalatnai Rezső. M. Figyelő.* 1935. 317—318. l.
- Bólyai Farkas. sz. Kovács Erzsébet.* Bolyaiak. Magyarország. 10. sz.
- Lakatos Émeric.* Les deux Bolyai. Nouv. Revue de Hongrie. II. 427—436. l.
- Schaffer Károly.* Bolyai Farkas idegvilágáról. M. Szemle. 27. k. 152—160. l.
- Bolyky János, ifj.* Költő és népe. (Versek.) Érsekujvár. 40 l. — *Ism. Marék Antal. M. Irás.* 4. sz. — *Bellyei László. M. Minerva.* 158—159. l.
- Bonitz Ferenc. G. P.* Bonitz Ferenc. Irodört. 124—125. l.
- Bónyi Adorján.* Uri világ. (Regény.) 136 l. — *Ism. Erdősi Károly. Élet.* 3. sz. — *Kardos László. Nyugat.* 154. l. — *Szabó Richard. Prot. Szemle.* 131—132. l. — *Molnár Lajos. M. Kultúra.* I. 190. l. — (o. a.) *Függetlenség.* 63. sz.
- Bornemisza Péter. Főja Géza.* Bornemisza Péter írói pályája. M. Irás. 1. sz.
- Boros Elemér.* Ti szegény lányok. (Színmű) — *Ism. Szira Béla. Kat. Szemle.* 80—81. l. — *Rédey Tivadar. Napk.* 61. l. — *Kozocsa Sándor. Öserő.* 1. sz. — *Vajthó László. Prot. Szemle.* 46—42. l.

- Borsódi Lajos.** Borsódi Lajos. Kalangya. 432—433. l.
- Bozzai Pál.** *Szalai Imre.* Bozzai Pál. Magyarország. 2. sz.
- Bozzay Margit.** A tizenöt éves feleség. (Regény.) — Ism. Semjén Gyula. Napk. 412—413. és M. Kultúra. I. 221—222. l. — (ny. i.) Népszava. 74. sz. — Magyarország. 33. sz. — Bp. Hirl. 90. sz.
- Böhm Károly.** *Keller Imre.* Böhm Károly mint drámaíró. M. Irás. 9. sz.
- Böngérfi János.** Miska, az alamuszi. (Regény.) — Ism. Függetlenség. 63. sz.
- Böröcsök Erzsébet.** Nándor a Nisavánál. (Regény.) Nagybecskerek. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 382. l.
- Börzsönyi Béla.** A mi szerelmünk. (Versek.) — Ism. (—b—) Függetlenség 85. sz.
- Böszörményi Zoltán.** *Csongor.* A véres költő. 8 Órai Ujs. 99. sz.
- Bródy Lili.** Első útem. (Regény.) — Ism. Kárpáti Aurél. P. Napló. 274. sz. — Pásztor Árpád. Est. 177. sz. — Ujs. 280. sz.
- Bródy Sándor** legszebb írásai. — Ism. Kázmér Ernő. Kalangya. 44—46. l. — Német Andor. Szép Szó. 1. k. 285—286. l.
- Horváth József.** A fiatal Bródy. P. Napló. 209. sz.
- Ignótus.** Bródy-könyv 1936-ban. M. Hirl. 176. sz.
- Bulla Elma.** *Földessy Gyula.* Shaw Szent Johannája és magyar alakítója. M. Női Szemle. 179—186. l.
- Bús Fekete László.** Mérgespuszta. (Regény.) 320 l. — Ism. Literatura. 249. l.
- Carafa, Diomedé.** *Mayer Erzsébet.* Diomedé Carafa. Nápolyi szellem Mátyás udvarában. Pécs 41 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Irodört. 162—164. l.
- Cholnoky Viktor.** *Faragó Erzsébet.* Cholnoky Viktor. 50 l. — Ism. (zs.) Libanon. 96. l. — Szinyei Ferenc. Irodört. 96. l. — Lloyd. 209. reggeli sz.
- Czinczár Miklós.** Menekülés. (Regény.) — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 13. sz. — Kázmér Ernő. Kalangya. 123—124. l.
- Czirák Imre.** Czirák Imre. Kalangya. 434—436. l.
- Zsoldos Jenő.** Cholnoky Viktor és a sémi kultúra. Libanon. 225—236. l.
- Császár Ferenc.** *Pintér Jenő.* Császár Ferenc emléke. Kisf. Társ. Évl. Új f. 59. k. 129—131. l.
- Csatáry K. István.** Elsodort tutaj. (Versek.) — Ism. szp. á. Népszava. 267. sz.
- Csáth Géza.** *Borgisz.* Csáth Géza. Népszava. 226. sz.
- Illés Endre.** Csáth Géza. Apollo. 259—256. l.
- Csathó Kálmán.** 1. A szép juhásznő. (Regény.) 284 l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 44. sz. — k. 1. Bp. Szemle. 242. k. 253—255. l. — Sztinyai Zoltán. Új Idők. I. 458. l. — P. Lloyd. 79. esti sz. — Lengyel Ernő. P. Napló. 85. sz. — Kádár Erzsébet. Bp. Hirl. 102. sz. — (dt.) Függetlenség. 69. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 85. sz. — (b. a.) P. Hirl. 197. sz. — Lázár Béla. M. Művészet. 188—189. l. — 2. Az én lányom nem olyan. Vigszínház. 1936. márc. 7. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle 273—274. l. — Muhoray Elemér. M. Irás. 4. sz. — B. L. Élet 11. sz. — Schöppflin Aladár. Nyugat 322. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 252. l. — Szélpál Árpád. Szocializmus. 191—192. l. — Fodor Gyula. Új Idők. I. 427—428. l. — Brisztray Gyula. M. Szemle. 27. k. 256—257. l. — Korunk Szava. 139—140. l. — Molnár Lajos. M. Kultúra. I. 186—187. l. — 3. Szakítani nehéz dolog. Magyar Színház 1936. dec. 11. — Ism. F. Élet. 51. sz. — Ebeczki György. Új Idők. II. 926—937. l. (K. I.) Öszinte beszélgetés Csathó Kálmánnal. M. Hirl. 114. sz.
- Nagy Endre.** Nyílt levél Csathó Kálmánhoz. Ujs. 244. sz.
- Csengery Antal.** *Rónay Mária.* Csengery Antal. M. Hirl. 256. sz.
- Csengery János.** *Rónay Mária.* Csengery János. P. Napló. 293. sz.
- Csernátony Lajos.** *Rónay Mária.* Csernátony Lajos. M. Hirl. 221. sz.
- Csiky Mária.** Koppány Erzsébet lázadása. (Regény.) 236 l. — Ism. Erdősi Károly. Élet. 3. sz. — Ebeczki György. Új Idők. I. 209—210. l. — Nemzeti Ujs. 21. sz.
- Csillag György.** A szerep. (Regény.) Mezőtúr. 128 l. — Ism. Literatura. 47. l.
- Csíte Károly.** *Valér Sándor.* Csíte Károly, a legnépszerűbb magyar drámaíró. Ujs. 215. sz.

- Csokonai Vitéz Mihály.** *Boros István.* Csokonai mint drámaíró. Mezőtúri ref. gimn. Ért. 1935/36. 3—16. l. Önállóan is: 16 l. — Ism. Nagy Sándor. Irodört. 164. l.
- Dorogi-Ortutay Gyula.* Csokonai utóélete. 78 l.
- Erdős Jenő.* Csokonai-pillanatfelvételek. Napk. 505—510. l.
- Gulyás József.* Csokonai ismeretlen levelei. IK. 468—474. l.
- Gulyás József.* Ismeretlen Csokonai-adalékok. IK. 86—96. l.
- Horváth János.* Csokonai Vitéz Mihály. 85 l. — Ism. Keményfy János. Irodört. 217—219. l.
- Janovics Jenő.* A magyar dráma első forradalmára. Pásztortűz. 484—485. l.
- Kardos Albert.* Csokonai: Emlékezetnek okáért. IK. 481—483. l.
- U. az.* Csokonai síremlékének másai. Debrecen. Febr. 2. sz.
- U. az.* Mikor csapták ki Csokonait? Debr. Szemle. 193—194. l.
- Kemény István.* Csokonai emléktáblája a balatoni csárdában. M. Hirl. 147. sz.
- Kiss Géza.* *Hegyaljai.* Ahol Lilla meghalt. Debreceni Ujs. Jan. 28. sz. (k. i.) Utolsó szava is tréfa volt. Magyarság. 250. sz.
- K. S.* Csokonai ismeretlen dedikációja — Lillához. Óserő. 6. sz.
- Pálóczi Edgár.* Csokonai. P. Napló. 176. sz.
- Tamás Ernő.* Csokonai. P. Hirl. 149. sz.
- Techert József.* Csokonai nyelvi forrásai. M. Nyelv. 110—117, 180—187, 237—248, 311—317. l.
- Csontos Vilmos.** Üzenetek értem. (Versek.) Zseliz. 78 l. — Ism. Zombory György. M. Irás. 5. sz.
- Gál István.* Csontos Vilmos versei. Szabolcsi Szemle. 155. l.
- Csorba Tibor Cs.** Az utolsó löcsei diák. (Regény.) 257. l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 599. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 227. l. — Sz. L. M. Kultura. 1. 158. l. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 66. esti sz. — P. Hirl. 38. sz. — (m. l.) Nemz. Ujs. 21. sz.
- Csömöri József.** A diktator. (Regény.) — Ism. Góra Lajos. Szocializmus. 303—304. l. — sz. á. Népszava. 116. sz.
- Csuka Zoltán.** Életív. (Válogatott versek, 1925—1935.) Debrecen. 128. l. — Ism. Benedek Marcell. Láthatár. 173—176. l. — Marék Antal. M. Irás. 4. sz. — Egri Viktor. U. ott. 9. sz. — Reményi József. M. Minerva. 157—158. l. — Flórián Tibor. Pásztortűz. 304—305. l. — I. Szermlér Ferenc. Erd. Helikon. 474—475. l. — Gáldi László. Vasárnap. 117—118. l. — szp. á. Népszava. 118. sz. — (T. K.) Bp. Hirl. 119. sz. — Mihály László. Nemzeti Ujs. 96. sz.
- Csurka Péter.** Bolond szerelem. (Elbeszélések.) — Ism. s. i. Ujs. 80. sz.
- Dalmady Győző.** *Harsányi Zsolt.* Dalmady Győző. Uj Idők. II. 558. l.
- Sz. Solymos Bea.* Dalmady Győző emléke. P. Hirl. 34. sz.
- Darkó István.** Égő csipkebokor. (Regény.) 299 l. — Ism. Marék Antal. Napk. 118—120. l. — Sziklay László. Szabolcsi Szemle. 124—125. l. — Kántor József. Láthatár. 176—177. l. — Marék Antal. M. Irás. 1. sz. — Rády István. Kat. Szemle. 528. l. — Haraszthy Gyula. Bp. Szemle. 241. k. 248—250. l. — Rády Elemér. Élet. 2. sz. — Tamás Lajos. M. Minerva. 253. l. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 79. esti sz. — s. Nemzeti Ujs. 9. sz.
- Darvas József.** Állomás. (Regény.) 200 l. — Ism. K. S. Óserő. 5. sz. — Szekszárdi László. Szocializmus. 46. l. — (B. Gy.) P. Napló. 21. sz. — szp. á. Népszava. 15. sz.
- Dávid Ferenc.** *Íván László.* Dávid Ferenc arca a szellemtudomány tükrében. Kolozsvár. 62 l. — Ism. Literatura. XI. l.
- Dayka Gábor.** *Baróti Dezső.* Dayka Gábor. Magyarságtudomány. 238—242. l.
- Deák Ferenc.** *Berzeviczy Albert.* Deák Ferenc és a jelenkor. P. Napló. 35. sz.
- Ignotus.* Deák Ferenc. Szép Szó. 2. k. 184—203. l.

- Lukács György.* Deák Ferenc diszpolgárságai. Országút. 2. sz.
Pukánszky Béla. Deák Ferenc kiadatlan levelei. IK. 293—318. l.
- Déchy Liane, M.** Viharharang. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 307—310. l.
- Dénes Gizella.** Eliza tündöklése. (Regény.) — Ism. Erdösi Károly. Élet. 3. sz.
- Dénes Tibor.** Dénes Tibor. Diárium. 19. l.
- Déryné. Flórián Katalin.** Déryné. M. Irás. 10. sz.
- Dessewffy Emil. G. P.** Dessewffy Emil. Irodört. 125. l.
- Devecsery Gábor.** A mulatságos tenger. (Versek.) 61 l. — Ism. Fényi András. Diárium. 176—177. — p. ö. Művészet. 5. sz.
- Dobos Kálmán.** 1. A lelkek köszöretü. (Novellák.) Szolnok. 157 l. — Ism. P. Hirl. 98. sz. — 2. Rózsák a sinek között. (Versek.) — Ism. Függetlenség. 33. sz.
- Dóczy Jenő.** A dedácsi idill. (Kazinczy apokrif naplója.) 77 l. — Ism. Illés Endre. Uj Magyarország. 291. sz. — B. A. Magyarország. 281. sz.
- Dózsa Dániel. Kristóf György.** Két Árgirus-feldolgozás. EPhK. 186—198. l.
- Dömötör János. Előd Géza.** Dömötör János. Nyugat. II. 271—285. l.
- Dugonics András. Baróti Dezső.** Dugonics, Shakespeare, Metastasio. Színpad. 77—79. l.
- U. az. Dugonics András és a barokk regény.* Szeged. — Ism. Sötér István. EPhK. 83—84. l.
- Zsigmond Ferenc.* Dugonics stílusa. Pallas Debrecina. 505—530. l.
- Dukai Takács Judit. Solt Andor.** A magyar Sappho. Uj Idők. I. 627. l. — *Josef Turóczy-Trostler.* P. Lloyd. 95. esti sz. — M. Női Szemle. 175. l.
- Ecsér József.** A jelen század regénye. (Regény.) Pápa. 355 l. — Ism. Literatura. 47. l.
- Enczi Endre.** Százezer ember. (Regény.) 265 l. — Ism. Ujkor. 200. l. — (k. i.) M. Hirl. 96. sz.
- Endrődi Sándor. Endrődi Béla.** Erzsébet királyné és a kuruc költő. Nemzeti Ujs. 295. sz.
- Eösze András.** Piros labdám, doblak. (Versek.) — Ism. N. M. Napk. 487. l.
- Eötvös József. Göllner Erzsébet.** A romanticizmus és liberalizmus Eötvös József műveiben. M. Női Szemle. 251—256. l.
- Kemény István.* Eötvös József első levele. Magyarország. 102. sz.
- Erba-Odescalchi Sándor.** XI. Ince. (Életrajzi regény.) — Ism. —s. Nemzeti Ujs. 291. sz.
- Erdélyi Ágnes.** Kórus három hangon. (Versek.) — Ism. Sztojka László. Erd. Szemle. 1. sz. — Méliusz József. Korunk. 701—702. l.
- Erdélyi Fekete Lajos.** Ének a viharban. — (Regény.) — Ism. Erd. Szemle. 5. sz. — Vita Zsigmond. Pásztortűz. 181—182. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 376. l.
- Erdélyi Gyula. Eller Károly.** Erdélyi Gyula mint lapalapító. Literatura. 211—212. l.
- Erdélyi Pál. G. P.** Erdélyi Pál. Irodört. 176—177. l. — *Szat.* Múzeum. 205—206. l. — *Szta.* Pásztortűz. 204. l.
- Erődi-Harrach Béla. G. P.** Erődi-Harach Béla. Irodört. 177. l. — Kozszorú. 246—248. l.
- Erdős Renée.** Az asszony, aki ölt. (Regény.) 356 l. — Ism. Alszeghy Zsolt. Kat. Szemle. 462—463. l. — Nagy Méda. Napk. 327—328. l. — P. Hirl. 89. sz. — P. Lloyd. 79. esti sz. — ja. P. Napló. 85. sz. — (ny. i.) Népszava. 116. sz. — (—cent.) Bp. Hirl. 90. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 85. sz. — Kozsoca Sándor. Diárium. 177—178. l.
- Fábián György.** Töviskoszorú. (Versek.) — Ism. Uj Magyarország. 21. sz.
- Falu Tamás.** A délutánból este lesz. (Versek.) 129 l. — Ism. —yi. Bp. Szemle. 241. k. 255—256. l.
- Berzeviczy Albert.* Elnöki üdvözlő beszéd. Kísf.-Társ. Évl. Uj f. 59. k. 216—217. l. — Falu Tamás válasza. U. ott. 217. l.

- Pekár Gyula*. Falu Tamás ajánlása. Kisf.-Társ. Évl. Uj f. 59. k. 389. l.
- Faludi Kálmán**. Péter. (Regény.) 223 l. — Ism. Ujs. 125. sz. — B. A. Magyarság. 170. sz.
- Faragó László**. Csak a mennyország a miénk? (Versek.) — Ism. — ja. P. Napló. 33. sz.
- Faragó Sándor**. Amíg a fiúból férfi lesz. (Regény.) — Ism. (ákos.) Népszava. 280. sz.
- Farkas Sándor**. Kövessetek. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 307—310. l.
- Fáy András**. (b. e.) Fáy András rombadöntött szülőháza. P. Hirl. 133. sz.
- Finta József**. Fáy András a biztosító eszme szolgálatában. (Klly. a M. Biztosítási Szemléből.) 11 l.
- Legánij Dezső**. Fáy András. Soproni fiú felsökeresk. isk. Ért. 1935/36. 3—4. l. — *Supka Géza*. M. Hirl. 119. sz. — *Willant Rezső*. Napk. 468—469. l.
- Fáy Ilona**. G. P. Fáy Ilona. Irodört. 125. l.
- Fehér Szilárd**. Oázis. (Versek.) — Ism. Függetlenség. 147. sz. — Pesti Hirl. 294. sz.
- Fehér Tibor**. Szeretni kell. (Versek.) 56 l. — Ism. Sz. M. Fáklya 1. sz. — Rónay György. Élet. 23. sz. — Radnóti Miklós. Nyugat. II. 151. l. — (rma.) P. Napló. 74. sz. — (m. f.) Függetlenség 4. sz. — P. Hirl. 249. sz.
- Fejtő Ferenc**. Érzelmes utazás. (Regény.) 999 l. — Ism. Marék Antal. M. Irás. 7. sz. — Németh Andor. Szép Szó. 2. k. 305. l. — Thurzó Gábor. Élet. 41. sz. — Hevesi András. Nyugat. 472—473. l. — Kováts József. Pásztortűz. 378—379. l. — Thurzó Gábor. Napk. 698—699. l. — Erdős Jenő. Korunk Szava. 352. l. — Josef Turóczi—Trostler P. Lloyd. 134. esti sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 125. sz. — Szélpál Árpád. Népszava. 124. sz. — (—m—) M. Hirl. 125. sz.
- Feleky Géza**. Dénes Lajos. Feleky Géza, a diák. M. Hirl. 291. sz.
- Fertsek Ferenc**. Feleky Géza. M. Hirl. 291. sz. — *Kemény István*. M. Hirl. 291. sz. — *Várnai Zseni*. M. Hirlap. 291. sz.
- Fendrik Ferenc**. Volt egyszer egy asszony... Vigszínház, 1935. dec. 4. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 81. l. — Rédey Tivadar. Napk. 62—63. l. — Muhoray Elemér. M. Irás. I. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 81—82. l.
- Fenyő László**. Őszi kávéház. (Versek.) — Ism. Kardos László. Nyugat. 311—312. l. — Josef Turóczi—Trostler. P. Lloyd. 8. esti sz. — Sz. B. Népszava. 45. sz. — R. M. A. P. Napló. 119. sz.
- Fodor József**. Utóhang. (Versek.) — Ism. Forgács Antal. Válasz. 56—58. l. — Féja Géza. M. Irás. 8. sz. — Komlós Aladár. Toll. 42—43. l. — Vas István. Nyugat. 474—475. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 295—296. l. — (p. j.) Bp. Hirl. 96. sz. — K. S. Öserő. 2. sz.
- Fodor László**. Társasjáték. Vigszínház, 1936. nov. 13. — Ism. Művészet. 77. l. — (B. L.) Élet. 47. sz. — Muhoray Elemér. M. Irás. 10. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 464—465. l.
- Forgács Antal**. Hűvös magány. (Versek.) — Ism. Takáts Gyula. M. Minerva. 253—254. l. — Pécsi Ferenc. Pásztortűz. 21. l. — r. gy. Vasárnap. 197. l. — Fejtő Ferenc. Nyugat. 237—238 l. — Rónay György. Ujkor. 139. l. — B. Gy. P. Napló. 33. sz. — Dániel Anna. Ujs. 4. sz.
- Szélpál Árpád*. Levegőtlen élet. Népszava. 4. sz.
- Forró Pál**. Az aglegény. (Regény.) 205 l. — Ism. Literatura. XLVI. l.
- Fóthy János**. A csodálatos völgy. (Regény.) 334 l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 24. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 384—385. l. — Hámos György. Uj Idők. I. 109. l. — P. Lloyd. 8. esti sz. — k. m. Nemzeti Ujs. 33. sz. — (rma.) P. Napló. 108. sz. — (g. a.) Esti Kurir. 5. sz. — (p. t.) Függetlenség. 21. sz. — B. A. Magyarság. 90. sz. — Dóczy Jenő. Uj Magyarság. 248. sz.
- Földeák János**. Felvonulnak, elvonulnak. (Versek.) 48 l. — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. II. 150—151. l. — Forgács Antal. Válasz. 460. l. — Szélpál Árpád. Népszava. 129. sz.
- Földes Imre**. 1. Ifj. Horváth Pál. Nemzeti Színház, 1936. jan. 17. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 143—144. l. — Rédey Tivadar. Napk. 125—126.

l. — Muhoray Elemér. M. Irás. 2. sz. — B. L. Élet. 4. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 158—159. l. — Jánosi Andor. Pásztortűz. 406. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 95—96. l. — Ebeczki György. Uj Idők. I. 178—179. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 26. k. 338—339. l. — Papp Zoltán. Korunk Szava. 58. l. — Molnár Lajos. M. Kultura. I. 90. l. — Dénes Tibor. Ujkor. 72. l. — 2. Nem adok hozományt. Vigszínház, 1936. dec. 23.

Földes Jolán. A halászó macska utcája. (Regény.) 246 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Fáklya. 11. sz. — Marék Antal. M. Irás. 10. sz. — Thurzó Gábor. M. Kultura. II. 280. l. — Szabó István. Pásztortűz. 465—466. l. — Hevesi András. Nyugat. II. 459—460. l. — Komlós Aladár. Szép szó. 3. k. 183—184. l. — Ujváry László. Korunk. 985—987. l. — (—y.) M. Hirl. 239. sz. — Ujs. 227. sz. — Dóczy Jenő. Uj Magyarország. 248. sz. — Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle. 199—217. l. — Fábrián. Fialat Magyarország. 216. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 250. sz.

Fülöp Margit. Négyszemközt Földes Jolánnal. Literatura. 307—308. l.

Lendvai István. Jártam a Halászó Macska utcájában. Magyarország. 280. sz.

Földi Mihály. 1. A házaspár. (Regény.) 539 l. — Ism. Erdősi Károly. Élet. 30. sz. — Ambrus Balázs. Kalangya. 277—281. l. — Karinthy Frigyes. Nyugat. 143—146. l. — Réty Andor. Pásztortűz. 203—204. l. — Sümegh Lóthár. Pannonh. Szemle. 62. l. — 2. Urak és szolgák. (Novellák.) 145 l. — Ism. Erdősi Károly. Élet. 30. sz. — r. r. Bp. Szemle. 243. k. 117—118. l. — Thurzó Gábor. Ujkor. 248. l. — P. Lloyd. 101. esti sz. — Hunyadi Sándor. Magyarország. 92. sz. — Laczkó Géza. P. Napló. 91. sz. — Bálint György. Est. 94. sz. — (k. i.) M. Hirl. 96. sz. — (i. e.) Bp. Hirl. 108. sz. — 3. Kiáltás a válságból. (Írások.) 167 l. — Ism. Erdősi Károly. Élet. 30. sz. — Körmeny Ferenc. Nyugat. 428—431. l. — Csécsi Imre. Századunk. 298—299. l. — P. Hirl. 120. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló. 119. sz. — (—cent.) Bp. Hirl. 130. sz. — 4. A szárad asszonya. (Regény.) 552 l. — Ism. Szántó Rudolf. P. Napló. 280. sz. — Kárpáti Aurél. Est. 287. sz. — Bálint György. Magyarország. 283. sz. — (k. i.) M. Hirl. 280. sz. — Sós Endre. M. Hirl. 295. sz. — Békessy Imre. Ujs. 291. sz.

Frey Melanie, Brandeiszné. Láncszem vagyok. (Versek.) Pekár Gyula előszavával. — Ism. (V.) Óserő. 12. sz. — (—cent.) Bp. Hirl. 185. sz.

Gaal Andor. A francia ágy. (Regény.) — Ism. G. L. M. Hirl. 21. sz.

Gaal György. Komáromy Béla. Gaal György levelei Kisfaludy Károlyhoz. IK. 220—233, 332—347, 456—468. l.

Gaal Mózes. Fodor Gyula. Gaal Mózes meghalt. Uj Idők. II. 84. l. — G. P. Irodört. 178—182. l. — *Jámbor György.* Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 36—38. l. — *Madai Gyula.* U. o. 80. l. — *Schöpflin Aladár.* Nyugat. II. 142. l. — *Török Sophie.* Nyugat. II. 142—144. l. — *L. Ujváry Lajos.* Diárium. 151—152. l.

Gál György Sándor. Diadalszekér. (Regény Liszt Ferencről.) I—II. köt. — Ism. M. Hirl. 280. sz. — Ujs. 291. sz. — Esti Kurir. 283. sz.

Galampos Gruber Ferenc. Aranyvirág. (Versek.) — Ism. Cs. D. Magyarország. 1 sz.

Gálffy György. Fialat rózsa a szívem. (Versek.) — Ism. (a. b.) Esti Kurir. 13. sz. — P. Hirl. 249. sz.

(f. b.) Tizennégy éves költő az irodalomról. 8 Órai Ujs. Jan. 25. sz. *új. Vajda János.* Négyszem közt Gálffy Györggyel. Literatura. 132—134. l.

Gárdonyi Géza. Én magam. (Írások.) — Ism. Diárium. 86. l.

Keresztély Gyula. Gárdonyi Gézáról. Györi polg. fiúisk. ért. 1935/36. 3—11. l.

Gárdonyi József. Az élő Gárdonyi. 1—2. köt. 312, 320 l. — Ism. Elek Oszkár. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 69. k. 244—246. l.

Nagy J. Béla. Gárdonyi a magyar nyelvről és a németről. M. Nyelv. 48—50. l.

Vita Zsigmond. A halott Gárdonyi önmagáról beszél. Pásztortűz. 85—86. l.

Gáspár Miklós. Mindennek ára van. Belvárosi Színház, 1936. ápr. 11. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napk. 341—342. l. — (B. L.) *Élet.* 17. sz. — *Schöpflin Aladár.* Nyugat. 395—396. l. — *Ebeczki György.* Uj Idők. I. 661. l. — *Molnár Lajos.* M. Kultura. I. 284. l.

Géczy István. *Galamb Sándor.* Géczy István. Magyarság. 6. sz. — *G. P. Irodört.* 126—127. l. — *Koszorú.* 188—190. l.

Gelléri Andor Endre. Kikötő. (Elbeszélések.) 152 l. — *Ism. Vas István.* Válasz. 54—56 l. — *Németh Andor.* Toll. 71—74. l. — *Thurzó Gábor.* *Élet.* 18. sz. — *Kardos László.* Nyugat. 64—66. l. — *Marconnay Tibor.* Prot. Szemle. 303—305. l. — *Fejtő Ferenc.* Szocializmus. 43—44. l.

Gerendy Rózi, vitéz Czakóné. Mélyhúron. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 294. sz.

Gergely Márta. 1. Pillanatnyi elmezavar. (Regény.) — *Ism. Esti Kurir.* 295. sz. — 2. Szolgálni jobb. (Regény.) 279 l. — *Ism. Szinyei Ferenc.* Napk. 837—839. l. — *ja. P. Napló.* 245. sz.

Gergelyff Gábor. 1. Sorsdöntő csók. (Regény.) 256 l. — *Ism. P. Hirl.* 144. sz. — *Függetlenség.* 135. sz. — *P. Lloyd.* 250. reggeli sz. — *Ujs.* 164. sz. — 2. Margitszigeti kaland. (Regény.) — *Ism. (-1-)* *Nemzeti Ujs.* 170. sz.

Geszthy László. *Alszegehy Zsolt.* Geszthy László énekéhez. Irodalomtört. 211—212. l.

Gosztonyi János. *Gábrriel Asztrik.* Gosztonyi püspök és párizsi mestere. EPhK. 15—29. l.

Góthné Kertész Ella. (G. S.) Góthné Kertész Ella. Magyarság. 144. sz. — *Rédey Tivadar.* Napk. 704. l. — *Schöpflin Aladár.* Nyugat. II. 152—153. l. — *Pünkösti Andor.* Ujs. 144. sz. — *K. S. P. Lloyd.* 143. esti sz. — *P. Napló.* 146. sz.

Gömöri Jenő és Jaczkó Olga. Ítéletidő. (Regény.) 476., 393., 359 l. — *Ism. M. Szemle.* 28. k. 1. sz. Ll. l. — *P. Lloyd.* 79. esti sz. — (dkl.) *P. Napló.* 80. sz. — *B. J. Bp. Hirl.* 80. sz. — *B. K. Magyarság.* 69. sz. — *M. I. Függetlenség.* 74. sz. — *Nyisztor Zoltán.* *Nemzeti Ujs.* 74. sz.

Gróh István. *G. P.* Gróh István. Irodört. 127. l.

Gulácsy Irén. 1. Nagy Lajos. (Regény.) I—III. köt. 294., 361 l. — *Ism. Fodor Gyula.* Uj Idők. II. 766—767. l. — *Bodor Aladár.* Magyarság. 262. sz. — *Ujs.* 256. sz. — (d. a.) *Uj Magyarság.* 268. sz. — *Kállay Miklós.* *Nemzeti Ujs.* 262. sz. — (b. m.) *Esti Kurir* 265. sz. — (F.) *P. Hirl.* 262. sz. — *Janovics András.* *P. Napló.* 268. sz. — —u. *P. Lloyd.* 262. reggeli sz. — (k—nyi) *M. Hirl.* 256. sz.

Benke Tibor. Gulácsy Irén. *Uj Magyarság.* 125. sz.

P. L. Gulácsy Irén. *Nemzeti Ujs.* 125. sz.

(r. m.) A valóra vált jóslat. *M. Hirl.* 125. sz.

Rónay Mária. Az asszony és a történelem. *M. Hirl.* 262. sz.

Gyallay Domokos. székfoglalója. *Koszorú.* 185—188. l.

Gyalui Farkas. I. A. *Gyalui Farkas* hetven éves. *Pásztortűz.* 507. l.

Gyomlay Gyula. *Törös László.* A teljes magyar Homeros. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 70. k. 101—103. l.

Gyökössy Endre. Gyönyörű Magyarország. (Elbeszélések.) — *Ism. ny.* Napk. 841. l.

Gyökössy Endre, ifj. Tavaszról akartam írni. (Versek.) 94 l. — *Ism. S. K. Kat. Szemle.* 463. l. — *Radnóti Miklós.* Nyugat. II. 151. l. — *Szegedi István.* Prot. Szemle 512—514. l. — *Oláh Gábor.* M. Út. 4. sz. — *B. A. Magyarság.* 69. sz.

Gyöngyösi István. Összes költeményei. Közzéteszi *Badics Ferenc.* III. köt. 212 l. — *Ism. Várdai Béla.* Irodört. 30—32. l. — *Tolnai Vilmos.* IK. 105—106. l.

Tóth Béla. Gyöngyösi István költészete. *Pallas Debrecina.* 340—391. l. *Gyöngyösi István.* Diárium. 55. l.

Györy Dezső. A hegyek árnyékában. (Versek.) — *Ism. M. Irás.* 4. sz. — *Vajlok Sándor.* Uj *Élet.* 420—421. — *G. G. Korunk.* 687. l.

- Szalatnai Rezső*. Győry Dezső költészete. M. Figyelő. 1935. 192—215. l.
- Győry Vilmos**. *Radó Anatól*. Győry Vilmos a műfordító. Kisf. Társ. Évl. Új f. 59. k. 114—122. l.
- Gyulai Pál**. *Angyal Dávid*. Gyulai Pál az «Erdélyi esillagok» közt. A százéves Kisfaludy Társaság. 273—276. l.
- Császár Elemér*. Leányfalun. — Emlékezés tanáromra, Gyulai Pálra. — U. o. 295—300. l.
- Gergely Stefan*. Paul Gyulai als Legitimist. P. Lloyd. 163. Reggeli sz.
- Papp Ferenc*. Gyulai Pál sötét emlékü napjai. U. o. 405—412. l.
- U. az. Gyulai Pál. I. köt. 602 l. — Ism. Várdai Béla. Kat. Szemle. 70—72. l. — Haraszthy Gyula. Diárium. 9—11. l. — Zlinszky Aladár. Irodört. 26—27. l. — Galamb Sándor. IK. 106—110. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 302—304. l. — Kozocsa Sándor. Napkelet. 401—402. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 181—183. l.
- U. az. Gyulai Pál hátrahagyott költeményeiből. Bp. Szemle. 242. k. 350—353. l.
- Rubinyi Mózes*. Gyulai Pál. Ujs. 76. sz.
- Schöpflin Aladár*. A szerelmes Gyulai Pál. Tükör. 522—525. l.
- U. az. Gyulai Pál ifjúsága. Nyugat. 302—304. l.
- Hajnalka**. *Sydney Carton*. Hajnalka. Literatura. 81—84. l.
- Hamvas Béla**. *Németh László*. Aranykor és farkasfogak. Tanu. 35—41. l.
- Hankiss János**. *Vajthó László*. Hankiss János. Napk. 382—384. l.
- Harsányi Lajos**. Tulvilági ballada. (Versek.) 32 l. — Ism. Rónay György. Élet 23. sz. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 385. l. — P. Lloyd 268. reggeli sz. — Posszonyi László. Nemzeti Ujs. 119. sz. — r. gy Vasárnap. 197. l.
- Sik Sándor*. Harsányi Lajos ajánlása. Kisf. Társ. Évl. 59. k. 408. l.
- Szirácz Ferenc*. Harsányi Lajos lírája. Kat. Szemle. 37—48. l.
- Harsányi Kálmán**. *Várhegyi Miklós*. Harsányi Kálmán élete és munkássága. 46 l.
- Harsányi Zsolt**. I. Mathias Rex. (Regény.) I—III. köt. 312., 336., 285 l. — Ism. Hámos György. Új Idők. II. 855—856. l. — K. S. P. Lloyd. 280. reggeli sz. — Bodó Béla. P. Napló. 285. sz. — Barabás Andre. Új Magyarság. 285. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 280. sz. — M. Hírlap. 285. sz. — (p. f.) Ujs. 280. sz. — Magyarság. 280. sz. — (b. m.) Esti Kurir. 284. sz. — Bresztovszky Ede. Népszava. 279. sz. — F. J. P. Hirl. 285. sz. — 2. Magyar Rapszódia. (Liszt Ferenc életének regénye.) 312, 303, 356, 273 l. — Ism. Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 210—211. l. — Németh Andor. Szép Szó. 24—32. l. — Erdösi Károly. Élet. 8. sz. — Antal Sándor. M. Figyelő. 334—335. l. — Sümegh Lothár. Pannonh. Szemle. 309. l. — r. gy. Vasárnap. 137. l. — Wéninger Antal. M. Kultura. I. 56. l. — Rónay György. Ujkor. 79. l. — B. Édes fiam. (Regény.) — Ism. Balatoni Kurir. 13. sz. — Hámos György. Új Idők. I. 481. l.
- Berzeviczy Albert*. Elnöki üdvözlő beszéd. Kisf. Társ. Évl. Új f. 59. k.
- Radó Antal*. Harsányi Zsolt ajánlása. Kisf. Társ. Évl. 59. k. 395—397. l.
- Vidor Imre*. Életrajzi regények. Kalangya. 101—106. l.
- Hatvani Lili** és **Hunyadi Sándor**. Kilencágú korona. Pesti Színház, 1936. jan. 24. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 272. l. — Rédey Tivadar. Napk. 202. l. — tg. Élet. 6. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 244. l. — Ebeczki György. Új Idők. I. 205. l. — Papp Zoltán. Korunk Szava. 79. l.
- Havas Albert**. Kék vonat. (Regény.) — Ism. V. T. M. Hirl. 268. sz. — Ujs. 256. sz. — szp. á. Népszava. 208. sz. — M. Hirl. 284. sz.
- Háy Gyula**. *Mohácsi Jenő*. Egy Zsigmond-dráma. Nyugat. 90—91. l.
- Hazafi Verai János**. *Barát Endre*. Emlékezés Hazafi Verai Jánosra. M. Hirl. 152. sz.
- Heckenast Gusztáv**. *Heckenast Dezső*. Heckenast Gusztáv. Pécs. 48 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodört. 166. l. — P. Hirl. 89. sz.
- Hegedüs Lóránt**. I. Kossuth Lajos, legendák hőse. (Regényes korrajz.) 356 l. — Ism. Surányi Géza. M. Figyelő. 1935. 321—323. l. — Varga Zoltán. Századok. 108—109. l. — 2. Mesék a boldog öregségről. (Lirai mesék.) — Ism.

Schöpflin Aladár. Nyugat. 381—382. l. — Járosi Andor. Páztortüz. 397—398. l. — K. S. P. Lloyd. 73. esti sz. — (B—a—l.) P. Hirl. 120. sz. — V. Gy. Bp. Hirl. 85. sz. — sz. zs. Ujs. 80. sz.

Hegyi Ilona és Dénes Béla. Szövművek. (Dráma 4 felvonásban.) 72 l. — Ism. Literatura. 57. l.

Hekler Antal. *Berzeviczy Albert*. Elnöki üdvözlő beszéd. Kisf. Társ. Évl. Új f. 59. k. 263—264. l. — Hekler Antal válasza. U. ott. 264. l.

Heltai Gáspár. *Waldapfel József*. Heltai Gáspár forrásai. 29 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Századok. 334. l.

Heltai Jenő. 1. Hol hibáztam el? (Elbeszélések.) 149 l. — Ism. (Géza Lajos.) Szocializmus. 562. l. — Ujs. 227. sz. — 2. A néma leventé. Magyar Színház, 1936. márc. 20. (Könyvalakban is.) — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 336. l. — Rédey Tivadar. Napk. 338—339. l. — Zsolt Béla. Toll. 51—52. l. — Élet. 13. sz. — Ambrus Balázs. Kalangya. 276—277. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 320—321. l. — Wagner Lilla. U. ott. 389—393. l. — I. A. Páztortüz. 229—230. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 307—308. l. — Szélpál Árpád. Szocializmus. 192. l. — Ebeczki György. Új Idők. I. 497. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 27. k. 258—259. l. — P. Lloyd. 79. esti sz.

F. I. Beszélgetés Heltai Jenővel. P. Napló. 74. sz.

Herczeg Ferenc. *Pro Libertate*. (Regény.) I—H. k. 340, 287. l. — Ism. Lengyel Ernő. Pesti Napló. 261. sz. — sz. zs. Ujs. 245. sz. — B. A. Magyarság. 258. sz. — D. A. Új Magyarság. 250. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 250. sz. — Maróthy Jenő. P. Hirl. 268. sz.

Agárdi László. Herczeg Ferenc, a nemzetnevelő. A bpesti piarista gimn. Ert. 1935/36. 5—13. l. — Ism. Nagy Sándor. Irodört. 164—165. l.

Berzeviczy Albert. Negyven esztendő. Kisf. Társ. Évl. Új f. 59. k. 7—14. l.

Dövényi Nagy Lajos. Bizánc. Új Magyarság. 182. sz.

Ebeczki Győző. Ocskay brigadéros. Új Idők. II. 851—852. és 936. l.

E. Gy. A Pogányok filmén. Új Idők. II. 849—850. l.

Fóthy János. A Szendrey Júlia bécsi bemutatója. P. Hirl. 112. sz. és Új Idők. I. 849. l.

Herczeg Ferenc. Az «Öregek.» A százéves Kisfaludy-Társaság. 336—339. l.

Kemény István. Az új Rákóczi. M. Hirl. 233. sz.

Kornitzer Béla. Látogatás Herczeg Ferencnél. P. Hirl. 209. sz.

Péterffy László. Babérlevelek. Pallas Debrecina. 279—296. l.

(s. a.) A Bizánc Szegeden. P. Napló 182. sz.

Sebestyén, Karl. Festspiele in Szeged. P. Lloyd. 182. reggeli sz.

Váradi Tibor. A Bizánc a szegedi dóm-téren. Tükör. 692—694. l.

Voinovich Géza. Herczeg Ferenc új nagy regénye Rákócziáról. Új Idők. II. 513. l.

Weisz István. Herczeg Ferenc a költő. P. Hirl. 291. sz.

Zarek Otto. Petőfi's Julia. P. Lloyd. 112. reggeli sz.

A Bizánc előadása a szegedi Templom-téren. Új Idők. II. 234a—234d. l.

A Pro Libertate a magyar kritika tükrében. Új Idők. II. 889—892. l.

Petőfi's Julia und das Burgtheater. P. Lloyd. 99. esti sz.

Szendrey Júlia Bécsben. Új Idők. I. 797—798. l.

Herczka István és Aszódy János. Cinquez. (Versek.) — Ism. Korvin Sándor. Korunk. 988—989. l.

Hevesi András. Párisi eső. (Regény.) 208 l. — Ism. (cs. z.) Láthatár. 287. l. —

Dénes Tibor. Napk. 403—404. l. — Szerb Antal. Válasz. 372—374. l. —

Féja Géza. M. Irás. 6. sz. — Cs. Szabó László. Toll. 148—150. l. — Komlós

Aladár. U. ott. 153—154. l. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 1. k. 281—284. l.

— Thurzó Gábor. Élet. 36. sz. — Halász Gábor. Nyugat. 469—470. l. — Kovács

József. Páztortüz. 305. l. — r. gy. Vasárnap. 236. l. — Jankovich Ferenc.

Korunk Szava. 239. l. — Reményik Zsigmond. Korunk. 670—673. l. —

Aradi Zsolt. Ujkor. 198. l. — Josef Turóczy-Prosler. P. Lloyd. 101. esti sz. —

Kárpáti Aurél. P. Napló. 102. l. — Bresztovszky Ede. Népszava. 134. sz. —

Schöppfia Aladár. 8 Órai Ujság. 90. sz. — G. L. M. Hirl. 125. sz. — (O.) Bp. Hirl. 114. sz. — Kunszery Gyula. Magyarország. 170. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 108. sz.

Reményik Zsigmond. Az óriások irodalma és az írói felelőség. Korunk. 670—673. l.

Hevesy Sári. Sárbilincsen. (Versek.) Nyitra. — Ism. Kovács Endre. M. Irás. 6. sz.

Hock János. G. P. Hock János. Irodört. 236—238. l.

Hodossy Gida. Válogatott költeményei. — Ism. P. Hirl. 294. sz.

Hofmann Antal. Csók és halál. (Versek.) — Ism. ja. P. Napló. 33. sz.

Holló Ernő. Tűz a tóparton. (Versek.) 49 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 659. l. — Jankovich Ferenc. Nyugat. II. 55. l. — Forgács Antal. Válasz. 459. l. — r. gy. Ujkor. 226. l. — B. A. Magyarország. 196. sz. — Ujs. 245. sz.

Hollós Korvin Lajos. Harmincévesek. (Versek.) 80 l. — Ism. t. t. P. Lloyd. 157. esti sz. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 3. k. 94. l. — Forgács Antal. Válasz. 458. l. — Ágoston Julián. Vasárnap. 298. l. és 418. l. — Ujvári László. Korunk. 696—699. l. — (B.) P. Napló. 176. sz. — sz. p. á. Népszava. 191. sz.

Hollósy István. *Kardos László.* Egy régi titán. Nyugat 330—332. l.

Hollósy Kornélia. *Diószilágyi Sámuel.* Hollósy Kornélia a Nemzeti Színházban. M. Hirl. 227, 233. sz.

Horváth Akos válogatott költeményei. 111 l. — Ism. Tiszay. Uj Magazin. 4. sz. — Jankovich Ferenc. Nyugat. II. 54. l. — P. Hirl. 98. sz. — b. Magyarország. 114. sz. — D—i. Uj Magyarország. 84. sz. — B. Uj Nemz. 95. sz.

Horváth Árpád. P. Horváth Árpád. Ujs. 94. sz.

Horváth Béla. Legjobb a lehetetlen. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 156. l.

Darabos László. Horváth Béla védelmében. Korunk Szava. 438. l.

Horváth Dénes. 22 éves vagyok. (Versek.) — Ism. Uj Idők. I. 930. l. — P. Lloyd. 140. esti sz. — (—Rma.—) P. Napló. 135. sz. — (—ley.) Bp. Hirl. 130. — sz. zs. Ujs. 96. sz.

Horváth Elemér. Buda veszélyben. 1637. (Regény.) 240 l.

Horváth Lázár, P. Horváth László. P. Horváth Lázár élete és munkássága. 48 l.

Horváth Mihály. *Meszlényi Antal.* Horváth Mihály menekülése és bekapcsolódása a párisi emigrációba. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet V. Évkönyve. 294—321. l.

Horváth Zoltán. Furcsa poézis. (Versek.) 74 l. — Ism. Rónay György. Élet. 23. sz. — r. gy. Ujkor. 226 l.

Horváth Zoltán és Németh Andor. A kegyenc. (Teleki László gr. életregénye.) 227 l. — Ism. K—ly K. P. Napló. 285. sz. — Ujs. 268. sz.

Hory Etelka. Osztrolenka csillaga. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 227. reggeli sz. — Bp. Hirl. 233. sz.

Hönigh Ignác. *Komlós Aladár.* Ki volt az első magyar-zsidó szépíró? Libanon. 206. l.

Hunyady Sándor. Az ötpengős leány. (Elbeszélések.) — Ism. M. Gy. Napk. 52—53. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 48—49. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.